

PODGRMEČ - CAZINSKA KRAJINA, MART-JUNI 1943.

Neprijatelj je bio svjestan, da nije postigao osnovni cilj: uništenje naših jedinica u toku svojih ofanzivnih dejstava u januaru i februaru. Ne samo da naše jedinice nisu uništene, već su formirane i nove. Neprijatelj je smatrao da je trebalo održati komunikacijske pravce u Bosanskoj Krajini, a naročito pravac Banja Luka - Bosanski Novi - Bihać, radi transportovanja vojske i opreme prema jugu.

Pravac Sunja - Bihać i sam Bihać ponovo se pojavljivao kao važan strategijski pravac, odnosno čvor koji se morao čuvati po svaku cijenu. Zbog toga nisu bile dovoljne samo stalne posadne jedinice, kakve su postojale i u manjim mjestima, već su se morale koristiti i prolazeće jedinice. Prema tome, vojna aktivnost neprijatelja u martu - aprilu ukazivala je, prema ocjeni štaba 4. krajiške divizije, na neke činjenice:

- neprijatelj je pristupio sređivanju i popuni garnizona oko sektora koji je držala 8. brigada i druge snage divizije;
- tokom marta neprijatelj je vršio stalna uznemiravanja naših jedinica putem patroliranja, izviđanja, krstarenja (naročito u cilju pljačke) u kombinaciji sa garnizonskim snagama, ili iznuravanja naših jedinica neprekidnom artiljerijskom vatrom;
- Njemci su pojačali kontrolu posadnih jedinica u uporištima i pristupili osiguranju komunikacijskih pravaca stalnim bunkerima, čak i u manjim garnizonima. Pri tome je neprijatelj izvršio popravku željezničke pruge Prijedor - Bosanski Novi i Novi - Otoka, a od kraja marta otpočeo je opravku željezničke pruge Otoka - Bosanska Krupa;

- prema podacima naših obavještajnih organa, pojačano je nepovjerenje između Njemaca i domobrana, ali to nije smetalo okupatoru i ustaškim vlastima da pristupe mobilizaciji svih rođenih od 1912. do 1918. godine.¹³¹

Neprijatelj je između 15. i 20. marta morao usljed pritiska naših jedinica, napustiti Drvar i Grahovo. Tih dana naše snage su vršile pritisak na Glamoč, Livrio, Knin i Bihać.¹³²

U garnizonima, koje je neprijatelj držao i oko kojih su se tokom marta i aprila nalazile jedinice 8. brigade, stanje je bilo vrlo teško. Prema izvještaju obavještajnog centra brigade u Bihaću je bilo 600 Njemaca, 400 žandara smještenih u gimnaziji i gajretovom konviktu i u Mandića kući u Prekounju gdje je pristup bio zabranjen čak i ustaško-domobranskim oficirima. U izvještaju stoji i da je zbog terora narod u gradu bio neprijateljski raspoložen prema okupatoru. Njemci su posebnim naređenjem pretili da će svaki građanin biti strijeljan ako opazi partizane, a ne prijave ih.

U Bosanskoj Krupi je, drugom polovinom marta 1943. bilo 430 Njemaca, 2 haubice, 2 protivtenkovska topa, koji su bili obezbjeđeni bodljikavom žicom, nagaznim minama ispred, od rijeke Une do Krušnice, zatim pored kuće Omera Mahića i Ale Terzića. Tako je Bosanska Krupa predstavljala pravi logor.

Slično je bilo i u Otoci. Ovdje su se posade stalno mijenjale. Početkom marta bilo je 250 vojnika, od kojih najviše Njemaca. Imali su u samom centru rovove, ograđene žicom, a na kotama iznad Otoke pripremali su rovove sa lijeve strane rijeke Une. U mjestu je vladala glad. Vojnici su kidali i ložili ograde oko dvorišta, jer nisu imali drva, ubijali kokoši po dvorištima, a u crFavoj Otoci nije bilo ni jednog konja, jer je sve rekvirirano.

U JBlatnoj Je, krajem marta, bila jedna ustaško-domobranska bojna (koja je u borbama u Baniji razbijena, pa je u Dvoru na Uni ponovo popunjena); u Cazinu je bilo 100 žandara, slično u Bužimu, u Vrnograču ustaško-domobranska

¹³¹ Zbornik IV/11, dok 136 i 157.

¹³² AVII, k. 14, br. reg. 21/12. Iz izvještaja štaba 1. bosanskog korpusa Vrhovnom štabu NOV i POJ.

bojna, koja je nešto kasnije premještena u Veliku Kladušu.¹³³

Naređenjem štaba 4. krajiške divizije od 27. marta, 8. brigadi je dodijeljen sektor dejstva Bihać - Bosanska Krupa - Otoka - Bužim - Cazin sa ciljem blokade Bihaća, Ostrošca, Bosanske Krupe, zaštite Pounja i zatvaranja pravca Bihać - Bosanski Petrovac i Bosanska Krupa - Petrovac (preko Grmeča)¹³⁴

Brigada je imala veoma veliki sektor. Skrenuta joj je pažnja da aktivnost usmjeri na postavljanje zasjeda i na druge partizanske akcije, a nikako na upuštanje u frontalne defanzivne borbe.

Noću 12/13. marta 2. bataljon je postavio zasjedu na cesti Bihać - Bosanski Petrovac kod sela Lipe. Kad je neprijatelj kamionima i vojskom naišao iz Pravca Bihaća, iznenada je dočekan vatrom. Tom prilikom uništena su tri kamiona, ubijeno 15 neprijateljskih vojnika, a zaplijenjeno 2 puškomitraljeza, nešto pušaka i druge opreme. Istog dana, na istoj komunikaciji, drugi dijelovi ovog bataljona dočekali su jednu neprijateljsku kolonu sa zaprežnim kolima. Ubijena su dva neprijateljska vojnika, a ostali su se razbježali. Ostavili su kola i nešto opljačkanih stvari. Naši ni u prvom ni u drugom slučaju nijesu imali gubitaka.¹³⁵

Tri dana kasnije, Omladinska četa 1. bataljona¹³⁶ postavila je zasjedu na cesti Bihać - Bosanska Krupa (preko Velikog Radića) na mjestu Drenovo Tjesno (između Grabeža i

¹³³ AVII, k. 767A, br. reg. 23-1/1. Prema drugom izvještaju od 31. marta 1943. vršene su izvjesne smjene garnizona Bihać, Bosanski Novi i obratno, kao u Sanskom Mostu, Ključu, tako da je 13. marta u Bihaću bilo 1.200 Njemaca, legionara i žandara, u Bosanskoj Krupi oko 500, pojačanih često sa proiazećim jedinicama. Njemci su u Bihaću 21. marta strijeljali dva brata Salihagića iz Golubića i Hatidžu Havić iz Pokoja, zato što su bili simpatizeri partizana. Šerifa Okanovića i Nuru Hafurića iz Vinica strijeljali su samo zato što su idući kući, skrenuli nekoliko metara sa ceste. U Velikoj Kladuši, u martu, strijeljano je sedam građana - AVII, k. 767A, br. reg. 23/2-1. Zbornik IV/li, dok. 157.

¹³⁴ AVII, k. 766, br. reg. 6-7.

¹³⁵ AVII, k. 766A, br. reg. 12/1. - Zbog jačih dejstava naših jedinica na komunikaciji Bosanska Krupa - Petrovac, Bihać - Petrovac i Ključ - Petrovac, neprijatelj je bio prinuđen da napusti Bosanski Petrovac.

¹³⁶ Omladinska četa (da li 1. ili 2. četa ovog bataljona - teško je utvrditi) je ona četa, koja je 6. februara 1943, poslije proboja preko ceste Bosanska Krupa - Sanski Most kod Gorinja, bila napadnuta s leđa.

Radića). Kada je od Bihaća naišao neprijatelj sa artiljerijom sa konjskom vučom, deo čete dočekao ga je pored same ceste. Naime, do ceste je sišao vod Milana Glušice. U prvi mah neprijatelj je bio iznenađen, ali se brzo snašao, izvršio protivnapad, tukući istovremeno artiljerijskom vatrom po našim borcima iznad puta. Borba je trajala gotovo čitav dan. Zbog nepogodnosti terena uz cestu, koji veoma strmo pada, i dejstva artiljerije, naši borci nisu uspjeli izvući plijen, koji je ostao razbacan po putu. Bataljon je zatim krenuo za Hrgar i Gorijevac, prema komunikaciji Bihać - Bosanski Petrovac, sa kojim štab brigade jedno vrijeme nije imao vezu.¹³⁷ Istoga dana, 16. marta, dijelovi 2. bataljona postavili su neprijatelju zasjedu na Vučjaku, na cesti Bosanska Krupa - Veliki Radić. Međutim, Njemci pripadnici 114. lovačke divizije, primjetili su je i otvorili vatru iz puškomitraljeza. Ovom prilikom poginuo je zamjenik komandira 1. čete 2. bataljona Miloš Bogunović. Ostali su ipak nekako uspjeli da se izvuku, uz zaštitu naših mitraljeza sa k. 328.

PRODOR JAČIH SNAGA NEPRIJATELJA NA SEKTOR PODGRMEČA, APRILA 1943.

Kao uvod u napad neprijatelja sa jačim snagama i iz više pravaca, može se smatrati njegova akcija 26. marta iz pravca Bosanske Krupe, čiji je zadatak, bio nasilno izviđanje. Toga dana napadnuta su tri naša bataljona: 2. u visini Lipnika, 3. u rejonu Vranjska - Beširevići i 4. bataljon ju-goistočno od 3. bataljona. Neprijatelj je krenuo sa tenkovima starom cestom od Bosanske Krupe prema Velikom Radiću, uz pratnju pješadije i sa bočnim obezbjeđenjem preko Lipnika i Beširevića. Naše jedinice su propustile tenkove, a zatim napale pješadiju. Neprijatelj je vraćen, ali nažalost juriš nije izvršen, jer su tenkovi omeli uspješnije okončanje ove borbe.¹³⁸

U okviru svoje šire akcije, neprijatelj je 1. aprila 1943, sa dijelovima 3. gorskog zdruge i 114. njemačkom lovačkom

¹³⁷ Zbornik"IV/12, dok. 45.

¹³⁸ AVII, k. 766A, br. reg. 15/1.

divizijom napao 12. krajišku brigadu sjeveroistočno i sjeverno od Bosnaske Krupe. Nastupao je u više pravaca i sa više kolona: od Bosanske Krupe, Blatne, Rudica i Novske planine. Uspio je da obuhvati dijelove 12. brigade, čiji se 2. bataljon, orijentisan prema Bosanskoj Krupi, morao probijati iz obruča.¹³⁹

Da bi onemogućio intervenciju i pomoć 8. brigade, neprijatelj je napao iz pravca Bosanske Krupe i jedinice ove brigade. I ovaj je napad izvršen slično prethodnom (26. marta) na sektoru Lipnik - Pučenik. Borba je bila žestoka, neprijatelj je imao oko 40 poginulih i ranjenih. Mi smo imali 3 ranjena.¹⁴⁰

Neprijatelj je sa »jačim pljačkaškim kolonama napao Podgrmeč... i izvršio pokolj i pljačku... <<¹⁴¹

Snage 114. njemačke lovačke divizije, koje su prve nedelje aprila potisle 12. krajišku brigadu i izbile do sela Jasenica, nalazile su se 7. aprila na liniji: Vojevac - Gudavac - Suvaja - Risovac - Krnjeuša. Sutradan je jedna kolona Njemaca i ustaša prodrla linijom od Bihaća prema Bosanskom Petrovcu i Drvaru.

Ova ofanzivna dejstva neprijatelja stvorila su i nove probleme brigadi, u vrijeme kad je širenje tifusa još bilo u toku i kad se jedna već postavljena organizacija u liječenju morala ponovo mijenjati. Brigadna ambulanta iz Risovca morala se hitno prebacivati na sigurniji teren. Ali transport bolesnika i ranjenika usljed brzog, pa i iznenadnog prodora neprijatelja, bio je vrlo riskantan. Ambulanta je, prije prodora neprijatelja u rejon Bosanskog Petrovca, prebačena dijelom u Drvar, a dijelom u Korenicu. Neprijatelj, koji je 16. aprila pokušao prodor od Oštrelja prema Drvaru odbijen je.

l» Zbornik IV/12, dok. 38; AVII, k. 766A, br. reg. 16-1.

Štab 4. divizije je sutradan izvjestio o tome štab korpusa, navodeći da su snage 1. bataljona 12. brigade vodile odbrambene borbe čitav dan, dok se 2. bataljon probijanjem izvlačio iz obruča, pri čemu je izgubljen jedan teški minobacač, 4 teška mitraljeza, a bataljon je imao oko 30 poginulih i ranjenih drugova.

3. gorski zdrug nalazio se na osiguranju transporta od Blatne do Bihaća. Imao je jednu bojnu u Blatnoj (400-450 vojnika), jednu u Otoci (nešto jača) i jednu u Grmuši. Hranu su dobijali od Njemaca i bili su pod njihovom komandom. (Zbornik IV/12, dok. 45).

¹⁴⁰ AVII, k. 776A, br. reg. 16-1.

¹⁴¹ Zbornik IV/12, dok. 45.

Ranjenici i bolesnici po ambulantomama u Podgrmeču dijelom su otišli u Liku, a dijelom su se sklonili u podzemna skloništa. Za zaštitu ovih skloništa određen je, po naređenju štaba 4. divizije, 1. bataljon 6. brigade.¹⁴²

Neprijatelj je krajem aprila vršio pretres i Grmeča i izbio u Suvajsko Međugorje. Zapalio je mlin i magacine. Zbog ovako izmijenjene situacije na terenu Podgrmeča i prodora neprijatelja od Bihaća prema Bosanskom Petrovcu, 8. krajiška brigada krenula je na novi sektor, na komunikaciju Bihać - Bosanski Petrovac, odnosno sela Račić, Ripač i Gorjavec, sa zadatkom da zasjedama ometa saobraćaj na ovoj komunikaciji. Radi zaštite bolnice u Martin Brodu, po naređenju štaba 1. bosanskog korpusa, 1. bataljon je upućen u selo Veliki Stjenjani.¹⁴³

Na ovim položajima brigada nije dugo ostala i za to vrijeme nije imala borbi. Neprijatelj je rijetko prolazio prema Vrtoču i Bosanskom Petrovcu, a ako je to i činio, imao je jaka osiguranja, pa je štab brigade ocijenio da zasjede ne bi bile uspješne.

Poslije napada neprijatelja 16. aprila i povlačenja jedinica 2. krajiške brigade na položaje Stjenjani - Očijevo, kao i evakuacija bolnice iz Martin Broda, štab 8. brigade povukao je svoj 1. bataljon iz Velikih Stjenjana. Na zahtjev štaba korpusa, umjesto ovoga upućen je tamo 3. bataljon. Tako je štab 8. brigade na položajima jugoistočno od Bihaća ostao sa dva bataljona, jer je 2. bataljon bio u Cazinskoj krajini.

Dalje namjere neprijatelja na ovom sektoru nisu bile jasne ni štabu korpusa. Bilo je jasno samo, a to su potvrdili i zarobljenici, da je želio po svaku cijenu održati komunikaciju Bihać - Bosanski Petrovac - Ključ - Mrkonjić Grad - Jajce, radi transporta trupa i ratnog materijala prema moru.

Ovakvim stanjem, izazvanim prodorom neprijatelja, odlaskom 2. krajiške brigade u centralnu Bosnu i defanzivnim vezivanjem naših snaga za neprijatelja, kompromitovan je

¹⁴² AVII, k. 792, br. reg. 1/2-3 (Iz operativnog izvještaja štaba 4. krajiške divizije).

¹⁴³ AVII, k. 775, br. reg. 2-3. - (Prema izvještaju štaba 8. brigade, štabu 1. bosanskog korpusa, od 19. 4. 1943. godine). - Štab brigade tada nije imao vezu sa štabom 4. divizije, pa je izvještaj uputio štabu korpusa.

Grmeč - po ocjeni štaba 4. krajiške divizije - u smislu solidnije odbrane tog terena. Zbog toga je štab 4. divizije odlučio da što prije 8. brigadu prebaci u Krajinu, a štab 1. korpusa istovremeno je naredio još veću aktivnost na sektoru Bosanski Petrovac i Kulen Vakuf.¹⁴⁴

BRIGADA PONOVO U CAZINSKOJ KRAJINI I BANJI - FORMIRANJE UNSKE OPERATIVNE GRUPE

U sporazumu sa Glavnim štabom NOV i PO Hrvatske, štab 1. bosanskog korpusa donio je 23. travnja 1943. odluku da se na operativnom području Kotfluna i Banije i Krajine obrazuje grupa operativnih jedinica od Kordunaškog i Banijskog NOP odreda i 8. krajiške brigade. Na osnovu ove odluke, 5. maja 1943, štab 1. korpusa Hrvatske odredio je da u sastav grupe uđu tri bataljona Kordunaškog i dva bataljona Banijskog NOP odreda. Prema tome, grupa je imala ukupno devet bataljona i odgovarajuće prateće jedinice (neke formirane nešto kasnije).

Operativna grupa na ovom terenu imala je privremeni karakter i sa njom je rukovodio zajednički operativni štab: komandant Petar Kleut, dotadašnji komandant 4. udarne brigade Hrvatske, politički komesar Ranko Mitić, a za zamjenika komandanta određen je predstavnik 8. brigade, njen komandant Hamdija Omanović. Komandu nad 8. brigadom primio je Uroš Kukulj, zamjenik komandanta brigade.

Za vrijeme postojanja ove grupe, odnosno dok je bila u njenom sastavu, brigada je operativne zadatke dobijala od štaba grupe.¹⁴⁵ Zadatak brigade bio je krstarenje i izvršavanje vojnih zadataka na terenu Krajine. Prema situaciji, 8. brigada je trebalo da operiše i na terenu Banije i Korduna.

¹⁴⁴ VII, k. 407. br. reg. 5/1-1, Zbornik IV/12, dok. 45 i 126.

¹⁴⁵ AVII, k. 407, br. reg. 6/1, k. 419A, br. reg. 13/1-9.

U dopisu štaba 1. bosanskog korpusa upućenog 23. aprila 1943. štabu 4. divizije i štabu 8. brigade piše: . . . »Ovom grupom komandovaće zajednički operativni štab. Komandanta i političkog komesara grupe, odrediće glavni štab NOV i PO Hrvatske, a za zamjenika komandanta određuje se Hamdija Omanović...« (Zbornik IV/12, dok. 127).

Ibrahim Mriljak, zamjenik političkog komesara čete u 8. brigadi. Poginuo 24. maja 1944. kod Gline. Proglašen za narodnog heroja.

»... Osim ovih zadataka, najvažniji zadatak 8. brigade biće u tome da mobilise ljudstvo iz Krajine, a naročito Muslimane... « - piše u naredenju štaba 1. bosanskog korpusa. »Treba voditi kurs na tome - kaže se potom - da se formira jedna divizija na terenu Krajine, kojoj bi 8. brigada poslužila kao jezgro... «

Zbog toga su se brigadi u Krajini morali postavljati takvi zadaci koji će je u borbi očvrnuti i prekaliti, odnosno da se u početku izvode manje, ali uspješne akcije.¹⁴⁶

Odluka o upućivanju 8. brigade u Cazinsku krajinu nije stigla iznenada. O tome se razmišljalo odmah poslije četvrte neprijateljske ofanzive. Bilo je to neophodno i zbog brigade, a i naroda Cazinske krajine. Još 4. marta 1943, dakle blizu dva mjeseca ranije, štab 4. krajiške divizije je izvijestio štab 1. bosanskog korpusa, i o tome da je uspostavio vezu sa Banijskim NOP odredom, pa iznoseći stanje na terenu, na jednom mjestu kaže:

¹⁴⁶ Zbog odlaska 8. brigade na novi teren, 10. krajiškoj brigadi je naredeno 23. aprila da primi sektor Bihać - Bosanski Petrovac; da jedan bataljon uputi na sektor oko Stjenjana, koji treba da smjeni 3. bataljon 8. brigade. - (Zbornik IV/12, dok. 127).

*Borci 1. čete 2. bataljona: Deva Bojić a sa njene lijeve strane
Mirko Babić.*

»... Oni (tj. štab Banijskog NOP odreda - I. Č.) izvještavaju da je na terenu Cazinske krajine ogromno neraspoloženje muslimanskog življa prema ustaškim vlastima. Vršili su spasavanje pravoslavne djece iz Podgrmeča i logora, vrše ispomaganje srpskog življa i vjeruju, zajedno sa hrvatskim masama, da je ofanziva na nas neuspjela... Radi ovog - piše štab 4. divizije - štab Banijskog odreda predlaže da se vrate svi politički radnici sa terena Krajine, a da bi od velikog značaja bio povratak 8. brigade za djelovanje na komunikaciji Bihać - Petrovac... Bosanska Krupa - Ca-

¹⁴⁷ Zbornik IV/U, dok. 22.

POKRET BRIGADE PREMA CAZINSKOJ KRAJINI

Drugi bataljon je krenuo oko mjesec dana ranije, i os 31-marta 1943. Sa njim je pošao i komandant brigade Hamdija Omanović. Borci su bili, veoma zadovoljni što je njima pripala čast da budu neka vrsta prethodnice brigade. Jer, podaci o neprijatelju u Cazinskoj krajini, o njegovim uporištima, naoružanju, namjerama i postupcima nisu bili sasvim jasni. Trebalo je to ispitati. Raspolagalo se opštim podacima, ali i uvjerenjem da će brigada, odnosno njen 2. bataljon, od naroda biti dobro primljeni. Preko njega brzo će se otkriti namjere i snage neprijatelja.

Zanimljivo je da je na putu za selo Kotorane, gdje je proveo ostatak noći 31. marta/1. aprila, bataljon prešao rijeku Unu, nedaleko od mjesta gdje je 29. januara iste godine, odstupajući pred neprijateljem u Četvrtoj ofanzivi, prešao ovu rijeku i stigao u Podgrmeč. Još jedna podudarnost: došao je u isto selo - Kotorane, gdje se nalazio od svog formiranja, pa do 29. januara 1943. Zbog toga je razumljivo raspoloženje boraca za ovaj pokret.

Prelaz Une vršen je čamcima. Moralo se brzo raditi, zbog moguće intervencije neprijatelja iz okolnih uporišta ili oklopnog voza iz Bosanskog Novog. Čamce su preko nabujale Une prevozili ljudi vični svom poslu. Stigavši iste večeri u selo Kotorane, bataljon se odmorio, a sutradan je komandir 3. čete, po naređenju komandanta bataljona Miloša Balća, krenuo sa jednom desetinom da ispita situaciju prema Bužimu. Prema podacima moglo se zaključiti da se u Bužim može ući bez borbe. Noću, 1. aprila, bataljon je stigao u Dobro Selo. Zbog blata, kiše i pomrčine morali su se vratiti u ovo selo, a u Bužim je bataljon ušao 2. aprila u podne. Neprijatelj je pobjegao, a stanovnici ovog malog mjesta bili su iznenađeni i veoma obradovani susretu sa svojim starim poznanicima i zemljacima - borcima sa ovog terena. Održan je i zbor sa narodom. Sve je to imalo veoma dobrog političkog efekta.¹⁴⁸

Ostale jedinice brigade krenule su prema Cazinskoj krajini krajem aprila pravcem: Hrgar - Gorjavac - Doljani -

¹⁴⁸ AVII, k. 766A, br. reg. 16-1, i na osnovu članka iz brigadnog lista »Bosna Une« od avgusta 1943.

Kestenovac - Korenica - Plitvička jezera - pored Cetingrada - Žirovac. Put je bio veoma naporan, posebno zbog bolesnika i ranjenika, koje su ostavili u selu Kestenovcu na liječenje i oporavak.¹⁴⁹

U selu Prijeboj, nešto prije Plitvica, održana je 30. aprila smotra brigade, a sutradan proslava 1. maja.¹⁵⁰

Prolazak kroz Cazinsku krajinu bio je za borce brigade poseban doživljaj. Narod ih je dočekivao kao prijatelje i hrabre borce - oslobodioce koje neprijatelj nije uspio da uništi u četvrtoj ofanzivi, iako je širio glasine o tome.¹⁵¹

OBOSTRANE SNAGE U CAZINSKOJ KRAJINI POČETKOM MAJA 1943.

Na prostorijski koju je početkom maja pokrivala Unska operativna grupa, neprijatelj je držao glavne komunikacijske pravce kroz Krajinu koji su izvodili sa sjevera (sektor Glina, Petrinja) ka jugu prema Slunju i Bihaću, odnosno obratno - prema Karlovcu i Zagrebu. Organizovao je jača ili slabija uporišta radi obezbjeđenja transporta, ispada na dijelove teritorije radi mobilizacije i pljačke, a prije svega da ne dozvoli zadržavanje naših jedinica na ovom sektoru, naročito iz straha da mu se i sa ove strane ne ometa saobraćaj na liniji Bosanski Novi - Bihać. Uz sve ovo, osjećao se strah od napada naših jedinica na uporišta ili na kolone iz zasjeda, a naročito povratkom 8. krajiške brigade na ovaj teren.

¹⁴⁹ Veliki broj boraca i rukovodioca brigade je iz ovih sela: iz Hrgara, Lipe, Gorjevca, Doljana itd., pa su neki od njih navratili da se presvuku i vide svoje, ili su kao rekonvalescenti ostali radi oporavka kod svojih kuća, ako su ih imali.

¹⁵⁰ Bilo je i veselja i šala koje su nas pratile i u najtežim časovima.

¹⁵¹ U brigadnom listu »Borac sa Une« Enver Redžić je, još pod svježim utiscima, zapisao: »... Naš je ovo treći susret sa Krajinom. Nismo mi prvi put ovdje i nismo mi ovdje uvijek bili jednako primljeni. Ona Krajina, koju su naši neprijatelji smatrali svojim uporištem, nakon dvije godine ove velike bitke... izmijenila je svoje lice! Doživljava ona svoj preporod... Krenuli su naši bataljoni. Na kraju sela istrčava pred nas jedan stari Musliman sa dva velika suda puna varenike i kiselog mlijeka i časti nas... »Neka vam je put hajirli«, dovikuju nam mještani, a stara muslimanka neće da pređe preko puta kojim kreće naša kolona, sigurno u želji da nas sreća prati... «

Na komunikaciji Topusko - Kladuša bila je stacionirana 11. pješaka ustaško-domobranksa pukovnija. Prema podacima Štaba Unske operativne grupe od 8. maja 1943, raspored neprijatelja bio je i slijedeći: Topusko 700 vojnika (od kojih 100 ustaša, 100 žandarma, a ostalo domobrani). Ovdje su i dijelovi 5. gorskog zdruga; Velika Kladuša - 750 vojnika (od kojih 100 ustaša, a ostalo domobrani); Staro Selo - oko 600 vojnika, ali je jedan dio bio otišao u Cetingrad; Cetingrad - oko 200 vojnika, domobrana i ustaša; Žalčeva kosa - oko 30 vojnika i Slunj - oko 1000 domobrana i ustaša - pripadnika 1. bojne 11. pukovnije.¹⁵²

Naše snage:

- 8. krajiška brigada, prema izvještaju od 14. maja 1943. imala je četiri bataljona i mitraljesku četvu, a u formiranju je bio vod za vezu. Na licu mjesta 1. bataljon je imao 160 boraca i starješina, 131 pušku, 5 puškomitraljeza, jedan ručni minobacač i 38 bombi; 2. bataljon - 140 ljudi, 127 pušaka, 6 puškomitraljeza, 2 ručna minobacača i 47 bombi; 3. bataljon - 160 ljudi, 106 pušaka, 6 puškomitraljeza, 1 ručni bacač i 52 bombe; 4. bataljon - 161 borac i starješina, 124 puške, 5 puškomitraljeza, jedan ručni bacač i 40 bombi; mitraljeska četa - 54 borca, 36 pušaka, 6 teških mitraljeza i 16 bombi; Intendantura - 14 boraca sa 12 pušaka i 4 bombe i štab brigade 30 boraca i starješina sa 20 pušaka i 10 bombi. Ukupno brigada je imala 719 vojnika i starješina, 556 pušaka, 22 puškomitraljeza, 6 teških mitraljeza, 5 ručnih minobacača i 207 ručnih bombi.

U ovom pregledu od 30. maja 1943. ne navode se podaci koliko je ljudi bilo van stroja, ali je sigurno da ih je zbog tifusa i dotadašnjih ranjavanja, bilo dosta. Samo ilustracije radi, polovinom maja te godine, u brigadnoj bolnici u Žirovcu bilo je oko 117 boraca i starješina (krajem maja 86), u Podlapcu 58 i na Kordunu 44.

Tada je u 8. brigadi bilo 215 članova KPJ, 37 kandidata i 203 člana SKOJ-a.¹⁵³

- Četvrta UO udarna Banijska brigada, sa tri bataljona i inženjerskom četom od 908 ljudi, 508 pušaka, 5 teških mitraljeza, 29 puškomitraljeza, jedan teški i 2 laka minobacača;

- Prvi odred Unske operativne grupe;

AVII, k. 1616, br. reg. 1/1. Podaci štaba Unske operativne grupe (dalje: štaba grupe) od 8. maja 1943. godine. Treba reći da će se 8. brigada i grupa u cjelini sa ovom 11. pukovnijom »nositi«¹⁵⁴ više od dva mjeseca. Ostali podaci o neprijatelju nisu bili poznati štabu grupe početkom maja, 1943. godine, a naročito zbog promjena u brojnom stanju do kojih je dolazilo zbog upotrebe prolazećih jedinica. Radi toga, je štab grupe u početku preduzimao i neke akcije da bi došao do podataka o neprijatelju. Pored 11. pukovnije pojavljivale su se i jedinice 114. lovačke divizije, zatim snage 5. gorskog zdruga, Huskina milicaja, itd. Zbornik IV/15, dok. 45; AVII, k. 775, br. reg. i IRP BiH - 3/755-756.

- Prateća četa Štaba grupe, sa 3 teška minobacača (2 iz 8. krajiške brigade i 1 iz 4. banijske) i jedan top.

Odnos snaga u živoj sili i naoružanju nije moguće utvrditi, zbog čestih izmjena u brojnom stanju neprijateljskih snaga, kao i zbog njegovih prolaznih jedinica. U odnosu na 11. pješadijsku ustaško-domobransku pukovnicu, taj je odnos negdje oko 1:1,6 u korist neprijatelja.

Sigurno je da je taj odnos daleko povoljniji za neprijatelja, ako bi se uzele u obzir sve njegove snage, koje su u određeno vrijeme i na određenim mjestima učestvovala u borbama maja - juna 1943. na ovom terenu. Međutim, bitno je da je trenutna inicijativa bila na strani naših jedinica, jer smo mogli da biramo objekte napada. Ali, s obzirom na relativno dobru prohodnost zemljišta, blizinu garnizona neprijatelja i njegovu upornu želju da ovaj teren sačuva za sebe, uslov našeg uspjeha bio je da svaku akciju dobro pripremimo i da je brzo izvedemo, uz dobra obezbjeđenja lijevo i desno.

PRVE NEUSPJELE ZASJEDE 9. MAJA 1943.

Štab grupe početkom maja nije imao na raspolaganju sve jedinice koje su ulazile u njen sastav. Čekao je dolazak sa Banije 4. banijske brigade i dva bataljona Banijskog NOP odreda. Zato je odlučio, dok ove jedinice ne stignu, da grupa izvrši jednu manju akciju sa snagama Kordunaškog NOP odreda i dijelova 8. krajiške brigade, sa osnovnim ciljem da utvrdi o kom se neprijatelju radi na liniji Topusko - Kladuša - Slunj, kolike su mu snage itd. Namjera je bila da se uhvati i neki domobran preko koga bi se došlo do bližih podataka.

Štab grupe prema obavještenju od 8. maja, imao je u vidu i to da je 3. bojna 11. pješadijske pukovnije, krenula toga dana iz Štarog Sela (7 km jugozapadno od Topuskog) za Slunj s ciljem da usput izvrši neku akciju na naše jedinice. Zbog toga je iste večeri donesena odluka da se sutradan, 9. maja, postave dvije zasjede: prva - sa jednim bataljonom Kordunaškog NOP odreda na cesti između Velike Kladuše i Topuskog kod sela Gejkovca (4-5 km sjeverno od

¹⁵⁴ AVII, k. 105, br. reg. 38-3 i Zbornik IV/15, dok. 45. - Prvi odred Unske operativne grupe formiran je od 1, 2. i 5. bataljona Kordunaškog NOP odreda. - AVII, k. 105, br. reg. 27/3.

Velike Kladuše) i druga - sa jedinicama 8. brigade kod sela Pašinog Potoka (oko 5 km sjeveroistočno od Cetingrada). Prva zasjeda trebalo je da bude spremna za doček neprijatelja do 10 časova 9. maja, a druga istog dana, nešto ranije.

Za zasjedu kod Pašinog Potoka trebalo je da jedan bataljon Kordunaškog odreda odigra ulogu mamca neprijatelju i da ga svojim ponašanjem uvuče u klopku. On se morao sastati sa jedinicama 8. brigade, 9. maja u 7,30 časova, a zatim kao prethodnica krenuti kroz šumu Repušnjak prema Pašinom Potoku, gdje je imao da zauzme položaje i na njima ostane do reagovanja neprijatelja iz Velike Kladuše ili Cetingrada. Tada bi se povlačio pod borbom iza 8. brigade, koja je preuzimala dalje akcije. U izvještaju štaba grupe nije objašnjena ova ideja, koja bi, možda, u određenim uslovima i dala dobre rezultate.

Jedinice Kordunaškog odreda zakasnile su za prvu zasjedu (u izvještaju štaba grupe govori se o Žalčevoj kosi, a ne Gejkovcu). Neprijatelj je ovdje već bio zauzeo položaje i čekao, tako da je preduhitrio naše jedinice i postavio im zasjedu. Ne zna se da li je to bilo slučajno, ili je obavješten o našim namjerama. Bataljon se, ne očekujući neprijatelja ovdje kretao neoprezno, tako da je dočekan bliskom vatrom. Povukao se poslije u šumu kod sela Zravnice, a neprijatelj u Cetingrad.

Ni druga zasjeda nije uspjela. Iako je blagovremeno postavljena i izgledalo da će biti sve u redu, došlo je do greške. Umjesto da se neprijatelj pusti na blisko odstojanje i uhvati u klopku na njega je prerano otvorena vatra. Puškomitraljezac 2. čete 1. bataljona 8. brigade Đuro Prošić valjda iz nesrepljenja i nervoze, ustao je iza zaklona i iz stojećeg stava, otvorio vatru na neprijatelja. Tako je zasjeda otkrivena i njegova četa dovedena u opasnost.

Sudeći prema izvještaju Štaba grupe od 14. maja ni u prvoj, ni u drugoj zasjedi nismo imali žrtava. Bar se u ovom izvještaju o našim gubicima ne govori, a izvještaj štaba 8. krajiške brigade o ovoj i drugim zasjedama i borbama ne postoji u Arhivi Vojnoistorijskog instituta u Beogradu.¹⁵⁵

¹⁵⁵ AVII, k. 1616, br. reg. 1/1.

U ovoj akciji zarobljen je jedan domobranski narednik, koji je na saslušanju izjavio da se u Velikoj Kladuši nalazi 5. satnija 11. pukovnije, a u Cetingradu 500 vojnika iz sastava iste pukovnije.¹³⁶

Kao što se vidi, ni jedna zasjeda 9. maja nije uspjela. Prije svega zbog brzine izdatog naređenja, kratkog vremena da jedinice stignu do cilja, slabo organizovane ishrane, neopreznosti, nestrpljenja, nedovoljne veze između jedinica itd.

Iz ovog neuspjeha trebalo je izvući odgovarajuće iskustvo. Štab grupe je već sutradan, 10. maja, na sastanku analizirao probleme i u izvještaju Glavnom štabu NOV i PO Hrvatske obavjestio da je slijedeći prvi zadatak neprijateljsko uporište u Starom Selu.

POKRET PREMA OBLJAJU I NAPAD NA UPORIŠTE U STAROM SELU

Štab grupe je želio da trenutno napusti položaje oko Velike Kladuše i Cetingrada i da se sa jedinicama prebaci prema sjeverozapadu radi ugrožavanja i presjecanja komunikacije Glina - Topusko - Staro Selo - Velika Kladuša. U vezi s tim odlučio je da se napadne uporište u Starom Selu, a potom da se glavna snaga orijentiše prema Obijaju (8-10 km južno od Topuskog), tako da istovremeno ugrožava pravce Glina - Velika Kladuša i Glina - Vrnograč.

Tako su jedinice 8. krajiške brigade i Kordunaškog NOP odreda poslije neuspjelih zasjeda kod Velike Kladuše, odnosno Cetingrada, 11. maja krenule oko 12 časova iz sela Krstinja preko Široke Rijeke za Crni Potok, odnosno za Obijaj. Teren je, ovdje djelimično pošumljen, pa je danju trebalo preći cestu Gejkovac - Krstinja. Neprijatelju je prije dva dana skrenuta pažnja da se u ovom rejonu nalaze naše jedinice. Osim toga, moglo se očekivati njegovo kretanje komunikacijom Topusko - Velika Kladuša zbog snabdjevanja garnizona i izviđanja. Zato su u toku pokreta naše jedinice morale da budu veoma oprezne i dobro obezbjeđene.

Ipak je došlo do iznenađenja. Neprijatelj je u toku marša u rejonu sela Široke Rijeke otvorio vatru s boka. Bile su

¹³⁶ Isto.

to snage 11. pukovnije, koje su tog dana osiguravale cestu radi dotura hrane u Veliku Kladušu. One su se trenutno nalazile na liniji: Kamenita tg 367 - Petrovići k. 240 - Sremci.

Štab grupe je pokušao da napadom sa četiri bataljona pravcem Široka Rijeka - most kod sela Gejkovca odsječe ovu bojnju od Kladuše i da je uništi. Ali mu to i pored duže borbe nije uspjelo. Štab grupe je zaključio da se nije uspjelo zbog jakih zaštitnica neprijatelja. Međutim, prema izvještaju neprijatelja od 12. maja ovdje se nije radilo o zaštitnicama, već o glavini 2. bojne na pomenutoj liniji. U ovom izvještaju između ostalog stoji:

«... 2. bojna, koja je osiguravala cestu... došla je u dodir sa neprijateljem... Nakon duge borbe partizani su raspršeni. Vlastitih gubitaka nema. Neprijatelj je imao 16 mrtvih...»¹⁵⁷

U stvari, imali smo jednog poginulog i tri ranjena.

Naše jedinice su istog dana uveče 11/12. maja nastavile marš. Prvi bataljon 8. brigade bio je u zaštitnici. On nije istog dana (12. maja) prešao cestu kod Kamenog Mosta (oko 8 km jugozapadno od Topuskog) na putu za Obijaj, već je to učinio slijedeće noći 12/13. maja.¹⁵⁸

Napad na uporište u Starom Selu izvršili su jedan bataljon 4. banijske i 2. bataljon 8. krajiške brigade, noću 12/13. maja.¹⁵⁹ Borbom koja je trajala svega oko 30 minuta neprijatelj je bio slomljen. Napad je izvršen izenada, cestom sa sjevera i juga istovremeno. Zarobljeno je 112 domobrana, među kojima i zapovjednik posade Starog Sela, natporučnik Lalić Ivan, iz 3. bojne 11. pukovnije, - uspjelo je da pobjegne 6 domobrana i da se 14. maja probiju do Topuskog, a 14 ih je poginulo. Zaplijenjeno je: jedan protivtenkovski top sa 38 granata, 2 mitraljeza »Švarcloze«, jedan puškomitraljez, 5 šmajsera, 116 pušaka, 90 granata za teški minobacač, oko

AVII, k. 23, br. reg. 14/1-12.

¹⁵⁸ Neprijatelj je 12. maja izvršio pretres rejonu Široke Rijeke i Maljevca, onda kad je glavina snaga grupe već bila na Obijaju, a 1. bataljon 8. brigade u rejonu Crnog Potoka. - (AVII, k. 23, br. reg. 14/1-2).

¹⁵⁹ Prema izjavi učesnika iz 2. bataljona 8. krajiške brigade.

25.000 pušcanih metaka, jedna telefonska centrala sa 8 telefona itd. Mi smo imali 5 ranjenih drugova od kojih jedan teže.¹⁶⁰

U izvještaju oficira za vezu kod 114. njemačke lovačke divizije od 14. maja, najednom mjestu se kaže daje 13. maja »oko 1000 ljudi jake komunističke grupe iz jugoistočnog pravca zauzela Staro Selo. Prekinuta je veza na cesti prema Velikoj Kladaši... «¹⁶¹

Cilj akcije naših jedinica je i bio da se prekine ova veza između Gline preko Starog Sela za Veliku Kladašu.

REAKCIJA NEPRIJATELJA 14. MAJA 1943.

U izvještaju zapovjednika 11. pješadijske pukovnije, čije je sjedište bilo u Velikoj Kladaši, kaže se da »pukovnija polazi danas (14. maja - I.Č.) u akciju zbog nasilnog izviđanja sa namjerom da izbije na lijevu obalu Glinice... « On je ocjenjivao da se u rejonu Starog Sela nalaze četiri naše brigade i tražio bombardovanje naših položaja¹⁶² 14. maja od 11-13 časova.

Položaje prema Topuskom držale su 13. i 14. maja, jedinice jednog bataljona 4. banijske i 1. bataljon 8. krajiške brigade na liniji: Vranovina - Vranovska glava (tg 262) i k. 264, a u rejonu Starog Sela na liniji: Staro Selo - Tavani - Bukovlje - Đurića kosa (tg 254) položaje su držali dva bataljona 1. kordunaškog NOP odreda.

Neprijatelj je istovremeno krenuo iz pravca Velike Kladaše i Topuskog. Mada su dvije bojne iz pravca Velike Kladaše mogle odmah da intervenišu, jer su se prethodnog dana nalazile u rejonu sela Gejkovac - Široka Rijeka, učinila je to, samo 3. bojna, a 2. je naknadno upućena kao pojačanje. Ove snage neprijatelja uspjele su da odbace dijelove 1. kordunaškog odreda i da istog dana uđu u Staro Selo. Pri tome su naši položaji žestoko bombardovani iz vazduha i artiljerijom.

¹⁶⁰ Zbornik IV/15, dok. 45 (iz izvještaja štaba grupe) i AVII, k. 23-a, br. reg. 1/1-2.

¹⁶¹ AVII, k. 23, br. reg. 15/1-24.

¹⁶² AVII, k. 23, br. reg. 14-12 (iz dopisa »I. zrakoplovne skupine 1. zrakoplovne luke Zagreb«).

Istoga dana, 14. maja i gotovo u isti čas, napala je jedna bojna 2. gorskog zdruga, uz žestoku artiljerijsku podršku, na položaje bataljona 4. banijske i 1. bataljon 8. krajiške brigade iz pravca Topusko. Položaji 1. bataljona 8. brigade na k. 244 i tg. 262 Vranovska glava bili su vrlo podesni za odbranu. Naime, neprijatelj je morao najpre da savlada vodenu prepreku Glinu, odnosno da se, prilikom korišćenja mosta kod livnice gvožđa, otkrije i izloži jakoj čelnoj vatri. To je umnogome pomoglo da se neprijatelj iz pravca Topuskog odbije. I neprijatelj je priznao žestok otpor naših snaga, pri čemu je k. 244 dva puta prelazila iz ruku u ruke.¹⁶³

S obzirom na mogućnost intervencije neprijatelja sa još jačim snagama, a u želji da se izbjegnju frontalne borbe na ovom sektoru, štab Unske operativne grupe odlučio je da naše jedinice za jedno vrijeme napuste, komunikaciju Topusko - Staro Selo. Određen je nov raspored jedinica: 8. krajiška je zalogorovala, u selu Žirovcu (zaseok Ostojići), 4. banijska brigada se dan-dva zadržala u rejonu Topuskog i već 16. maja krenula u Bosansku Bojnu, a 1. odred je nastupao prema Kladaši, Cetingradu i Slunju. Tako se 8. krajiška brigada 15. maja 1943. našla u Žirovcu, a već sjutradan je dobila nov zadatak.

BORBE 8. KRAJIŠKE BRIGADE OKO MALE KLADUŠE 18. MAJA 1943.

U toku 16. maja dobijeno je naređenje da 8. krajiška brigada krene prema Maloj Kladaši, a 4. banijska u selo Podzvid. Očigledna namjera je bila da se izvrši blokada Velike Kladaše, da se iscjepaju snage 11. ustaško-domobranske pukovnije, a u pogodnom trenutku da se napadne i samo uporište Velika Kladaša.¹⁶⁴ Već sjutradan, 17. maja 8. krajiška

¹⁶³ AVII, k. 23-a, br. reg. 1/1. (Izvjestaj Glavnog stožera domobranstva od 14. 5. 1943).

- Štab Unske operativne grupe bio je obavješten da je jedna neprijateljska bojna zanočila 14/15. 5. 1943. godine, u Starom Selu. Odlučeno je da se napadne i ponovo zauzme Staro Selo. Još u samom pokretu 8. brigade neprijatelj je napustio Staro Selo i pobjegao. (AVII, k. 23-a, br. reg. 1/1-6).

¹⁶⁴ Zbornik V/15, dok. 56.

brigada bila je u pokretu iz sela Žirovac preko Vrnograča ka položajima kod Male Kladuše i to: 3. bataljon Popinovac - Mala Kladuša, 2. na njegovom lijevom krilu, 1. - Jelenjačka kosa (k. 302) i 4. bataljon u rejonu Šiljkovače.¹⁶⁵

Sjutradan, 18. maja Velika Kladuša je bila praktično blokirana i to: 8. krajiška brigada južno i jugozapadno od uporišta, na njenom desnom krilu 4. banijska (Podzvizd - Džaferovića brdo, k. 229), a zapadno od Velike Kladuše (selo Gejkovac - Cetingrad) 1. kordunaški NOP odred. Neprijatelju je postalo jasno da predstoji neposredan napad na uporište, do koga, ovog puta, ipak, nije došlo. Naime, on ovog trenutka nije mogao da računa na druge snage osim onih koje su se već nalazile u Velikoj Kladuši, odnosno Cetingradu, a tu je bila 3. bojna 11. pukovnije, koja se 16. maja povratila iz rejona Staro Selo - Kameni Most. Ovdje je bila i Huskina milicija, nepoznate jačine. On je mogao još da računa na pomoć iz Slunja ili Topuskog, ili iz oba pravca istovremeno.¹⁶⁶

Da bi preduhitrio naš eventualni napad na uporište Veliku Kladušu, neprijatelj je krenuo u protivnapad. Prvo su njegove jedinice iz Velike Kladuše i Cetingrada napale položaje 8. krajiške brigade, a potom i 4. banijske, uglavnom artiljerijskom i minobacačkom vatrom. Uz 3. bojnu 11. ustaško-domobranske pukovnije u napadu je učestvovala i grupa milicionera Huske Miljkovića. Naša 8. brigada podnijela je najveći pritisak. Neprijatelj je napadao preko Jelenjačke kose (k. 302), zatim u zahvatu ceste Cetingrad - Šiljkovača. U jednom trenutku iz Velike Kladuše su se pojavile grupe neprijateljskih vojnika sa bijelim zastavama na čelu. Međutim, ovo je bila samo varka, način da se lakše priđe našim položajima i izvrši opkoljavanje četa. Ovakvi postupci su naše borce nekoliko puta na raznim mjestima zavarali.¹⁶⁷

Tog trenutka 1., a posebno 4. bataljon 8. krajiške bili su opkoljeni. Politički komesar 4. bataljona Mašo Ibrahimpašić

¹⁶⁵ Na osnovu ličnih sjećanja i sjećanja drugih učesnika.

¹⁶⁶ Zbornik: tom V, knj. 15, dok. 56. - U izvještaju Štaba Unske operativne grupe br. 8. od 19. maja rečeno je da je neprijateljske snage vodio Huška Miljković.

¹⁶⁷ AVII, k. 105, br. reg. 12—^ (Izvještaj Štaba Unske operativne grupe i lično sjećanje).

bio je sa jednim brojem boraca otsječen. Ipak je uspio da se izvuče i tek kasnije, poslije borbe, stigne u svoju jedinicu. A Božo Šević, komandir 3. čete 4. bataljona, krčio je bombama prolaz svojoj četi. On, Milanko Došen i Savo Lakić posebno su se angažovali da izvuku svoje čete iz obruča. Mile Bokić, politički delegat voda, tukao je do poslednjeg trenutka puškomitraljezom neprijatelja. A kad mu je nestalo municije, stavio je bombu podaše kako ne bi pao u ruke neprijatelja.

U toj kritičnoj situaciji po 4. bataljon, ostale jedinice 8. brigade nisu pružile efikasnu pomoć. »... To je krupan propust, koji se više nikako ne bi smio ponoviti... «¹⁶⁸ rekao je Hamdija Omanović u brigadnom listu »Borac na Uni«.

I 3. bataljon na desnom krilu brigadnog rasporeda, kao i 2. na lijevom krilu 3. bataljona, bili su napadnuti. Oni su bili u povoljnijem položaju, iako se 4. banijska brigada odmah u početku borbe povukla sa položaja kod Podzvizda i time faktički otkrila desni bok 8. krajiške brigade.¹⁶⁹

Da su komande i štabovi poznavali bolje situaciju na čitavom frontu, da su bile bolje veze između jedinica i štabova, sigurno je da bi i saradnja među jedinicama bila bolja, a pomoć efikasnija. Slabe veze, uglavnom kurirske i telefonske, bez radio-stanica, uzrok su vjerovatno što je 1. kordunaški NOP odred tog dana bio van borbe.¹⁷⁰

Zbog situacije u kojoj se našla 8. krajiška brigada 18. maja 1943. godine na položajima Mala Kladuša - Šiljkovača, primajući na sebe udar glavnine neprijatelja, pogotovo kad se povukla 4. banijska brigada, Štab grupe izdao je naređenje da se ona povuče prema Vrnograču, a 4. banijska u Bosansku Bojnu.

Glavni stožer domobranstva u svom izvještaju od 19. maja ne govori o borbama svojih snaga 18. maja 1943. sa drugim našim jedinicama, već samo sa 8. krajiškom brigadom. U tom se izvještaju kaže: »18. svibnja 1943. na području sela Mala Kladuša (22 km istočno od Slunja) raspršena je 8. brigada, koja je 17. 5. 1943. izvršila napad na Veliku Kladušu. Partizanski gubici: 62 poginula i 3 zarobljena.«

¹⁶⁸ »Borac sa Une«, br. 2, avgust, 1943. godine.

¹⁶⁹ Zbornik V/15, dok. 56.

¹⁷⁰ Isto.

Mašo Ibrahimpašić, politički komesar 4. bataljona 8. brigade (fotografisao se samo 3 mjeseca prije pogibije kao komesar 5. krajiške brigade - u vrijeme borbi za oslobodenje Beograda). Proglašen za narodnog heroja.

Međutim, kod Šiljkovače je zarobljeno više boraca: Edhem Dizdarević, rodnom iz sela Založja, Đuro Stanković, iz Doljana, Miladin Marie, iz Teočeka, Jova Obradović, iz Vojevca, Filip Bubulj, iz Račića, Ibrahim Dubanović, iz Ripća, Krsto Dotlić, iz Račića i Mile Puvač.

Poginuli su: Mile Bokić, politički delegat voda, rodnom iz sela Lipe, Đuro Karakaš iz Oreškog Brda, Miladin Kovačević iz Doljana (svi iz 4. bataljona 8. brigade), Muho Hafura, borac 2. bataljona, rodnom iz sela Vince, a ranjeni su: Vid Santrač, zamjenik komandira čete, rodnom iz sela Lipe, Jovan Rajak iz Gate - (obojsica iz 4. bataljona), Ibrahim Mežnjak iz Velike Kladuše, politički komesar čete, Bogdan Gak iz Gudovca, Stevo Zdero, iz Glamoča (svi iz 2. bataljona) i Lazo Divljak, borac mitraljeske čete, rodnom iz sela Doljana.¹⁷¹

Štab Unske operativne grupe izvršio je analizu borbi između 13. i 18. maja 1943. i o tome izvjestio Glavni štab NOP

T ^ v i l, k. 775, br. reg. i 3-4 i AVII, k. 775, br. reg. 2-4.

i PO Hrvatske. Govoreći o uzrocima neuspjeha naših jedinica u tom periodu, Štab grupe je naveo da one nisu znale da posednu položaje sa kojih bi neprijatelju pružile najjači otpor, izvršile protivudar i uništile ga; da su borci rano otvarali vatru, a rukovodioci se nijesu trudili da ih u tome spriječe, da borci nisu bili naviknuti na borbu danju, pogotovu kad je zapucalo sa svih strana. Međutim, treba reći da je jedinicama dato i vrlo malo odmora i vremena za pripremu nekih od ovih akcija. Na primjer, 8. krajiška brigada je imala samo dan-dva odmora poslije marša i borbi oko Starog Sela i Topuskog, i već je iznova vršila marš od Žirovca prema Velikoj Kladuši. Slično je bilo i sa drugim jedinicama Operativne grupe.

NAPAD NA NEPRIJATELJSKO UPORIŠTE GORNJU BUCICU 23/24. MAJA 1943.

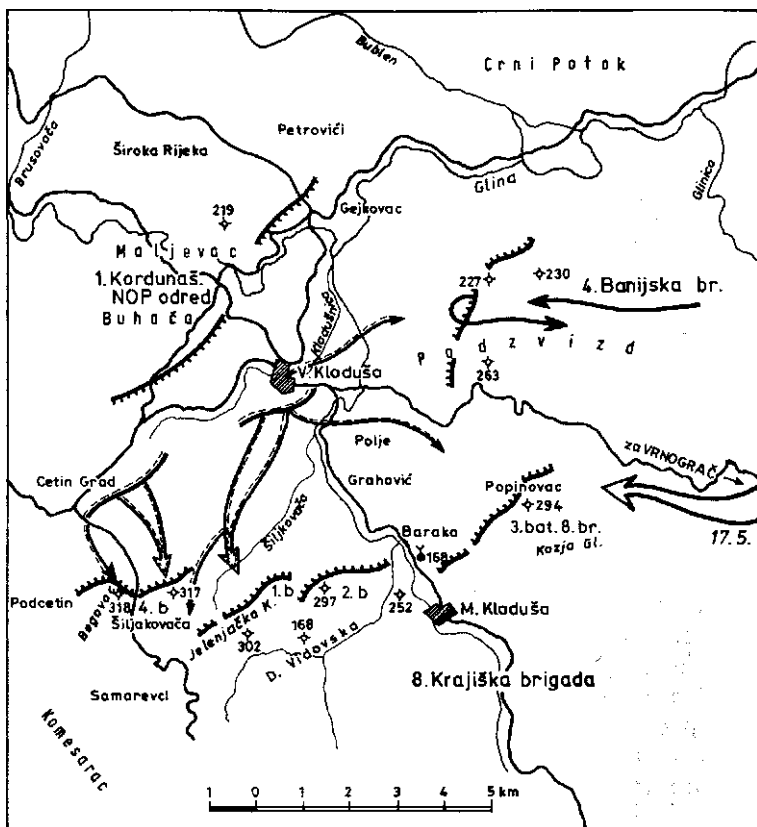
Selo Gornja Bučica nalazi se na oko 15 km vazdušne linije, sjeverozapadno od Gline, na desnoj obali rijeke Kupe. Selo je uokvireno dječicom Golinjom sa istoka, šumovitim dijelom Kobiljače sa najvišom kotom 215 m i rijekom Kupom sa sjevera. Južno je povezano sa Glinom i preko Kupe sjeverno dalje prema Karlovcu i Zagrebu.

Prilaz uporištu sa juga i jugoistoka je teži, uspon je vrlo strm prema crkvi, koja je na samoj ivici južnog dijela sela. Ovu crkvu (ili kapelu) neprijatelj je dobro utvrdio i uredio kao otpornu tačku. G. Bučica je bila utvrđena bunkerima i rovovima natrkivenim šatorskim krilima, a čitavo selo je ograðeno bodljikavom žicom.¹⁷²

Posada u selu Bučici sastojala se od tri satnije (1, 2. i 4.) 2. bojne 5. gorskog zdruga i jedne brdske baterije. Treća satnija ove bojne nalazila se u Pokupskom, na lijevoj obali Kupe. Rad skele između Svetog Trojstva i Pokupskog obezbijeđivan je stražama i patrolama.

Napadnuta posada u Bučici mogla je očekivati pomoć iz Pokupskog (zbog toga je trebalo onemogućiti rad skele), zatim iz pravca Gline gdje je bila jedna bojna iz sastava 5. gorskog zdruga i 70 žandarma. Najvjerovatnija mogućnost

¹⁷² U dokumentima se ne govori o tome da li je prilaz uporištu sa neke strane miniran.

SKICA 3 - RASPORED JEDINICA I PRAVCI DEJSTVA NEPRIJATELJA 18. MAJA 1943.

intervencije mogla se očekivati iz Gline, što ne znači da je trebalo isključiti i uporište u selu Gora (oko 10-12 km sjeveroistočno od Gline) u kome se nalazila 3. bojna 5. gorskog zdruga.¹⁷³

Prema zapovjesti štaba Unske operativne grupe od 23. maja, 4. banijska brigada je trebalo da napada posadu u sjevernom dijelu sela, gdje se nalazila jedna satnija i baterija brdskih topova. Istovremeno sa jednom četom napadala je

¹⁷³ Zbornik V/15, dok. 66.

posadu kod Svetog Trojstva, u stvari držala pod kontrolom skelu preko Kupe.¹⁷⁴ Pri tome je 8. krajiška dobila zadatak da sa dva bataljona napada uporište sa južne strane prema kapelici i dalje prema školi, gdje su se nalazili i teški minobacači. Vezu desno imala je da održava sa 4. banijskom brigadom, a lijevo sa jednim bataljonom 1. kordunaškog NOP odreda, koji je napadao uporište cestom Donja Bučica - Gornja Bučica. Napad je trebalo da počne u 1 čas 24. maja 1943. godine. *Prva jedinica koja izvrši svoj zadatak morala je odmah, bez posebnog naređenja, da pruži pomoć susjednoj, stajalo je u zapovjesti Štaba grupe.*

Štab grupe u toku akcije nalazio se u neposrednoj blizini sela Bučice - na ivici šume, u selu Donje Taborište, a vod za vezu dobio je zadatak da ga poveže sa svim jedinicama u napadu.¹⁷⁵ Još prije napada na uporište, štab grupe je uspostavio vezu sa dvojicom starješina posade u Bučici. Jedan od njih bio je satnik Perhavec, zapovjednik bitnice (baterije). Oni su na sastanku dali tačan plan Gornje Bučice, raspored jedinica i topova (u sjevernom dijelu sela) i stavili se na raspolaganje našim jedinicama. Prema tome, ova dvojica starješina uzela su na sebe zadatak da pomognu bržoj likvidaciji uporišta. Ne zna se da li su pokušali nešto da učine i sa dijelom posade na južnoj polovini uporišta (dvije satnije), odnosno da li su imali ljude koji bi olakšali posao našim jedinicama i sa te strane. Ali prema upornom otporu bataljonima 8. brigade moglo bi se zaključiti da nijesu imali nikakvog uticaja na južni dio posade.¹⁷⁶

Napad je otpočeo sa zakašnjenjem. Umjesto u 1 čas 24. maja, 4. banijska otpočela je napad u 2, a 8. krajiška brigada čak u 4 časa 24. maja 1943. godine. Razlog su bili vodiči. Osmi i 4. banijska brigada trebalo je da na položaje za napad stignu pravcem Bović - Donja Bučica - Zgurići - Mravinjci (put dug oko 10 km bio je djelimično pošumljen), za-

¹⁷⁴ AVII, k. 1616, br. reg. 8/1.

¹⁷⁵ Prema zapovjesti štaba grupe 1. bataljon Banijskog NOP odreda postavio je zasjedu od Gore i Gline na cesti Prekopa - Slatina - Bučica kod sela Martin Luga.

¹⁷⁶ AVII, k. 1616, br. reg. 2/1-2. (Prema izvještaju Štaba grupe Glavnom štabu NOV i PO Hrvatske od 26. 5. 1943. godine).

šta su svakoj četi dodeljeni vodiči iz čete »Matija Gubec«. Smatralo se da ovi ljudi poznaju teren.

Čitavu noć su bataljoni 8. krajiške brigade, određeni za napad, lutali seoskim putevima i šumarcima, gotovo se okretali u krug, ne mogavši da stignu do ceste Bučica - Glina, odakle bi lakše stigli do sela Donje Taborište. Ovako izmorene, jedinice su stigle do ovog sela tek kada je svitalo. Do tog vremena 4. banijska brigada je već izvršila napad zarobila domobrane u sjevernom dijelu uporišta i zaplijenila topove. Sve je trajalo 30 minuta, od 2 do 2,30 časova 24. maja. Tada 8. krajiška brigada još nije bila stigla. Ona je stigla i otpočela napad sat i po poslije likvidacije sjevernog dijela uporišta.

Od jedinica 8. krajiške brigade u napadu na posadu u Gornjoj Bučici učestvovali su 1. i 3. bataljon. Kad su se bataljoni malo sredili, poslije napornog putovanja te noći, bombaši i puškomitraljesci jednog i drugog bataljona krenuli su naprijed. Iz 1. bataljona: Slavko Grahovac, Vlado Radmanović, Stevo Kegajić, Marica Basta »Ličanka«, Mića Cvjetičanin, Milan Biljetina, Branko Mladenović, Đuro Bogunović, a iz 3. bataljona: Đuro i Mile Kovačević, Ljubo Mačetić, Dragan Jovičić. Odmah iza njih krenuli su i ostali borci, spremni da poslije prvih bačenih bombi uskoče u rovove.

Bombaši su stigli nedaleko do bunkera, ali se dalje do odstojanja odakle su mogli ubaciti bombe u bunke i rovove nije moglo. Tako, prvi pokušaj nije uspio. Trebalo se pomjeriti nekoliko metara naprijed, ali su neprijateljske bombe od crkve kao kruške padale pored naših boraca. Borci su imali utisak da ih tuku naši minobacači. Zbog toga je i kurir štaba grupe Pašić Milan upućen ka položajima naših minobacača, sa narednjem da prenesu vatru više u dubinu. Ipak su to, uglavnom, bili bacači neprijatelja. Oni su sa vrlo precizno pripremljenim elementima gađali po liniji pokreta naših četa.

Bataljoni 8. krajiške brigade pokušali su još jednom nemoguće. Ranjeno je dosta ljudi. Već u prvom pokušaju poginuo je komandir 3. čete 1. bataljona Vidosav Rakić i komandir 1. čete 3. bataljona Nikola Vujinović. U ovoj komandi nije ranjen samo zamjenik komandira čete Jovica Popović. Nije naredio povlačenje. Pokušao je još jednom, ali bez uspjeha.

Na kraju su se ipak, sa velikim brojem poginulih i ranjenih, povukli u 5 časova 24. maja prema selu Boviću, odakle su i krenuli prema uporištu Bučica.¹⁷⁷

Poginuli su: iz 3. bataljona - Nikola Vujinović, komandir čete, rodom iz sela Teočeka i Đuro Kovačević, borac, iz Doljana; iz 1. bataljona Vidosav Rakić, komandir čete, rodom iz sela Račića, Milan Biljetina, vodnik iz Velikog Radića i Mića Cvjetičanin, iz Račića; ranjeni borci iz 1. bataljona - Drago Sijan, rodom iz Podkalinja (Podgrmeč), Mladen Kovačević, iz Velikog Radića, Mihajlo Kovačević, iz Doljana, Đuran Radmanović, iz Malog Radića, Branko Mladenović, Stjepan Sovilj, iz Gorjevca, Lazo Kovačević, iz Malog Radića, Milan Ugrica, iz Malog Radića, Nikola (ekonom čete) i Stevo Miljević, iz Oraškog Brda, Mile Nandić, iz Lipe, Simo Beronja, iz Gorjevca, Dušan Grbić, iz Račića, Trivo Čurguz, iz Blatna i Pero Prošić, iz Doljana.

Iz 3. bataljona ranjeni su: Đuro Bogunović, desetar, rodom iz Doljana, Luka Grbić, politički komesar čete iz Račića, Đukan Radošević, zamjenik političkog komesara čete, iz Vrtoča, Mile Kovačević, vodnik iz Doljana i Ljubo Marčetić, iz Bihaca.

Zanimljivo je da je 65% boraca i starješina ranjeno od minobacačke vatre, a ostalo od ručnih bombi i manji dio od puškomitraljeske vatre.¹⁷⁸

Rezultati borbi 8. krajiške brigade na Bučici, a nedjelju dana ranije oko Male Kladuše i Šiljkovače, ukazivali su da treba ozbiljno razmisliti o izvršenju jednog od osnovnih zadataka radi koga je došla ovamo - popune brigade. To je značilo rad na terenu, povezivanje brigade sa partijskom organizacijom na terenu, kontakti sa ljudima, a prije svega odmor i liječenje ranjenih i bolesnih (150 bolesnika i ranjenika samo u Žirovcu). Ali, za sve to, bar u maju 1943. nije bilo vremena.

U sjevernom dijelu sela 4. banijska brigada zarobila je 102 domobrana, 3 vodnika i 2 oficira (poginulo je 10, a ranjeno 5 domobrana), a zaplijenila 3 brdska topa 75 mm, jedan 65 mm, jedan laki minobacač, jedan teški mitraljez, 7

¹⁷⁷ AVII, k. 105, br. reg. 30-4. Prema izvještaju Štaba grupe Glavnom štabu NOV i PO Hrvatske od 28. 5. 1943, sjećanju učesnika 1 i 3. bataljona 8. krajiške brigade i ličnog sjećanja kao zamjenika komesara 3. bataljona 8. brigade.

¹⁷⁸ AVII, k. 775, br. reg. 1-4 i br. reg. 3-4 (iz spiska štaba 8. krajiške brigade o ranjenima i poginulima).

puškomitraljeza, 120 ručnih bombi, 24 mine za laki minobacač i 19 šinjela.¹⁷⁹

Štab grupe u svom izvještaju Glavnom štabu NOV i PO Hrvatske od 28. maja 1943, ocjenjujući rezultate borbi na uporištu Gornje Bačice, pored ostalog kaže:

«. . . 8. KNOU brigada počela je napad tek ujutro, kada je svanjivalo. Borci ove brigade vršili su dva puta juriš, ali su bili odbijeni. Ova brigada, kao ni bataljon 1. odreda nijesu uspjeli prodrijeti u južni dio Bučice. Razlozi su za ovo: slabi vođiči i prilično slabo rukovođenje akcijom od strane štaba 8. krajiške brigade, koji nije znao gde mu se nalaze bataljoni. . . «¹⁸⁰

U ovom izvještaju i drugim dokumentima, na primjer nema objašnjenja zašto, u vrijeme napada bataljona 8. krajiške brigade, ni jedna jedinica nije pritekla u pomoć svojim dejstvom sa sjeverne strane uporišta, kada je ono već bilo u rukama jedinica 4. banijske brigade? Za to je od trenutka likvidacije sjevernog dijela uporišta bilo čitav sat i po vremena.

Na kraju, pada u oči činjenica da je posada u južnom dijelu uporišta (dvije satnije sa minobacačima) vodila veoma upornu borbu sa bataljonima 8. krajiške brigade, iako su sigurno znali da je sjeverni dio, njima iza leđa, već bio u našim rukama. Vjerovatno da se tu nije radilo o domobranima, kao što je u podacima navedeno, već o ustašama, riješenim da po svaku cijenu onemoguće prodor u selo i sa ove strane.

FORMIRANJE 2. BOSANSKOG KORPUSA I ZAHTJEV DA SE 8. KRAJIŠKA BRIGADA POVRATI IZ CAZINSKE KRAJINE

Vrhovni štab NOV i PO Jugoslavije donio je 14. maja 1943. odluku da se formira 2. bosanski NOU korpus, čiji će štab 30. maja tražiti od Glavnog štaba NOV i PO Hrvatske

¹⁷⁹ AVII, k. 105, br. reg. 30-4.

¹⁸⁰ Isto.

da se 8. krajiška brigada uputi u Podgrmeć, na nove zadatke.¹⁸¹

Odlaskom 5. divizije sa štabom 1. bosanskog korpusa u istočnu Bosnu ukazala se potreba za novim rasporedom jedinica koje su ušle u sastav novoformiranog korpusa, odnosno za njihovim pomijeranjem više ka istoku na dio centralne Bosne. Ove jedinice 2. bosanskog korpusa morale su da ovladaju novim terenima koje su dotada manje-više kontrolisali četnici i da se povežu sa snagama 1. bosanskog korpusa u istočnoj Bosni. Zbog toga je štab 2. bosanskog udarnog korpusa bio prinuđen da 8. krajišku brigadu povuče iz sastava Unske operativne grupe i da joj odredi nov raspored. Naime trebalo je da 8. brigada pođe na prostoriju: Bosanska Krupa - Bihać - Kulen Vakuf, koji je trenutno ostao upražnjen pomjerenjem naših jedinica ka istoku. Brigada je po odluci štaba 2. bosanskog korpusa, preuzela i kontrolu pravaca prema Kulen Vakufu, Boričevcu i Donjem Lapcu. Ovi su pravci, takođe, bili bez kontrole naših jedinica, iako se neprijatelj nalazio u Vrtoču i na komunikaciji Bosanski Petrovac - Bihać.

Međutim, Glavni štab NOV i PO Hrvatske, želio je da prije odlaska 8. brigade sa terena Cazinske krajine pokuša formiranje jednog manjeg odreda na dijelu Cazina, pa je tražio da brigada produži boravak još za neko vrijeme u sastavu grupe. O tome je izvjestio i štab ove grupe.¹⁸² Tako je 8. krajiška brigada na ovom terenu ostala još oko mjesec dana, čime štab 8. brigade nije bio zadovoljan, smatrajući da je ona suviše angažovana u vojnim akcijama, i nemoćna da izvrši jedan od osnovnih zadataka - popunu jedinica.

¹⁸¹ Zbornik IV/13, dok. 60. i AVII, k. 456, br. reg. 1/1-5. U sastav 2. bosanskog korpusa ušle su: 4. krajiška divizija (6. 8. i 11. krajiška brigada, Ribnički i Grmečki NOP odred), 10. divizija sa 9. krajiškom brigadom i Kupreško-janjskim, Glamočko-livanjskim i Travničkim NOP odredom, i 12. divizija (5. i 12. krajiška brigada. Banjalučki i Kozarski NOP odred). Za komandanta je postavljen Slavko Rodić, dotada komandant 5. krajiške divizije, a za političkog komesara Veljo Stojnić.

¹⁸² AVII, k. 104, br. reg. 6-3.

POKRET 8. KRAJIŠKE BRIGADE PREMA PEČIGRADU I NAPAD NA OVO UPORIŠTE

Po naređenju Glavnog štaba NOV i PO Hrvatske jedinice grupe trebalo je da 31. maja 1943. krenu prema Šlunju, i to 4. i 8. krajiška brigada iz Bosanske Bojne preko Vrnograča, a odatle 4. brigada preko Male Kladuše i Johovice da napadne posadu u Sturliću, a 8. krajiška brigada da se preko Todorova prebaci do Pećigrada, čiju je posadu takođe trebalo da napadne i likvidira.¹⁸³

Štab 8. krajiške brigade obavješten je o ovom pokretu 30. maja, dok je preciznije naređenje o pravcu i zadatku stiglo nešto kasnije. Pošto se nije slagao sa ovako čestim marševima brigade, odmah je 30. maja uputio pismo štabu grupe:

»... Dobili smo vaš dopis koji ste pisali u 2 sata poslije ponoći. Smatramo da je ovaj odmor bio vrlo kratak i da za ovo vrijeme nijesmo mogli ni da se očistimo.

Drugo, ako će vec pokret biti, potrebno je da nam javite radi čega i u kom pravcu, da bismo mogli pripremiti bataljone za put. Jedan bataljon moramo ostaviti u zaštitu bolnice, jer ne možemo ostaviti 150 bolesnika bez veće zaštite...«¹⁸⁴

Ovi, i dalje česti marševi, bili su vrlo naporni za jedinice 8. brigade, ali su, s druge strane, neprijatelja dovodili do zabune. Znao je da su naše jedinice pokretne i da se najvje-

¹⁸³ Zbornik V/16, dok. 26.

¹⁸⁴ AVII, k. 775, br. reg. 3-3. Bolnica je bila smještena u kućama Ostojića u Žirovcu, a pošto se svi bolesnici nisu mogli smjestiti po kućama, neki su smješteni po tavanima staja. Omladina ovog sela pomogla je u preuređenju ovakvih prostorija za smještaj bolesnika. Tih dana, maja i početkom juna, dužnost komesara bolnica obavljao je Rajko Radetić, a na -i radu u bolnici su bile i Milka Bates - Jakić, kao upravnik i još dvije bolničarke,

• Snabdjevanje bolnice sa svim potrebama preuzeo je na sebe NO odbor sa odbornicima Adamom Ostojićem »Praterom«, koji je bio i domaćin kuće i Ljubanom Čurdašem. Posebnu brigu i pažnju bolesnicima poklajale su aktiviskinje AFZ-a: Julika Tintor, Stana Ostojić, Kata Vukajlija, Milka Mečava, Julka Savić i Milka Curdaš. Svega je bilo, samo je nedostajalo lijekova.

Kad su skoro svi bolesnici prezdravili (nekolicina ih je umrlo) napustili su Žirovac. Bio je to dirljiv oproštaj bivših tifusara sa narodom ovoga kraja. Za narod je pripremljena i priredba, a žene i omladina donijeli su velike količine hrane i pića. Bilo je, kako se danas sjećaju bivši tifusari, vrlo veselo i dirljivo. (Po sjećanju boraca iz svih bataljona 8. krajiške brigade, a posebno Milke Bates-Jakić).

rovatnije radi o istim, ali kolike su i gdje će se i kada pojaviti, nije mogao da otkrije. (Tada je očekivao napad na uporište Cazin, a ne na Slunj). Ovo je razvlačilo njegove jedinice i stvaralo novu nesigurnost. Osim toga, njega je zbušnjivao naš pravilan i pažljiv odnos prema narodu i prijem na koji su naišli naši borci kod ljudi ovog kraja. To ga je ne samo zbušnjivalo, nego i ljutilo. Telegrami i kratki izvještaji neprijatelja stalno su cirkulisali od oružničkog zapovjedništva i ispostava prema Bihaću i dalje prema Zagrebu, kao na primjer ovaj: »... 26. svibnja 1943. godine 8. partizanska brigada pod vodstvom Hamdije Omanovića rodnom iz Cazina, sa jednim njezinim odredom zauzela je mjesto Vrnograč, a sutradan se odred vratio u Žirovac... «, ili »... dne 30. svibnja partizani 8. brigade ponovo su zauzeli Vrnograč. Samo živežnih namirnica od naroda u manjim količinama odnijeli i drugo ništa. .. «¹⁸⁵ Ali, bilo je tada i opširnijih analiza i ocjena, kao na primjer onaj vodnog oružničkog zapovjedništva u Cazinu od 4. juna 1943, u kome se iznosilo:

»... Unutrašnje prilike su se na području voda prema ranijem, pogoršale, u samom gradu Cazinu nijesu najbolje, prilikom upada partizana u mjesta na području voda: Vrnograč, Pećigrad, Sturlić i Tršac, nastrojeno stanovništvo partizanima pokazalo se veselijim nego običnih dana. Prema ranijem broju sumnjivaca nastrojenim partizanima, ovih dana se broj povećao, jer su zaista mislili na ponovan pad Cazina u ruke partizana. Ovo sve uslijeduje što sa područja voda imade mnoštvo partizana, a čije su obitelji u Cazinu i okolici, također imade i povratnika, koji su trebali biti u logorima mjesto kod kuća, te tako i za najmanji nastup partizana na području voda osjeća se među nastrojenim građanima partizanima, jača živahnost, veselje, pronošanje alarmantnih vijesti, te usljed toga javna sigurnost i red među lojalnim Hrvatima-cama u mjestu trpi. . . Nad svim sumnjivim. . . od strane ovog zapovjedništva vodi se stalna i stroga mjera nadzora. . . «¹⁸⁶

I kotarski predstojnik u Cazinu, u strahu od razvoja situacije u Cazinskoj krajini na štetu ustaških vlasti i okupatora, piše Hamdiji Omanoviću: »... imajući u vidu dosadašnje bezgranično stradanje našeg bosanskog življa i žrtvujući se da mu se muke... u ovom teškom svjetskom sukobu umanje. . . «, traži ništa manje, nego da se položi oružje, a da

¹⁸⁵ AVII, k. 150-a, br. reg. 56/12-1.
¹⁸⁶ Isto.

će »njemačka vojska kao i sve ostale vlasti garantovati život. .. « Istovremeno, on prijeti svim porodicama naših boraca ukoliko se ne predaju. Dobio je, poslije nekoliko dana, dostojan odgovor.¹⁸⁷

Partijsko-političko i vojno rukovodstvo brigade, mjesec dana po dolasku u Cazinsku krajinu nije bilo potpuno zadovoljno našim učinkom u radu sa narodom. Smatralo se da je trebalo više uraditi, a da je izostalo, uglavnom, zbog toga što je brigada bila neprekidno u pokretu. Inače, brigada je uživala povjerenje u narodu. Za mjesec dana pripremila je i održala četiri priredbe po selima. Borci 3. bataljona odlazili su da pomognu u okopavanju kukuruza i ostalim poslovima. Pa ipak, još uvijek se osjećao strah kod muslimanskog življa od okupatora i ustaša, a neprijateljska propaganda u dijelu Krajine bila je vrlo jaka. Samo za mjesec dana, neprijatelj je iz aviona bacio šest vrsta letaka sa pozivom da Muslimani idu u njihovu vojsku i bore se protiv nas. Između ostalog, i to je uzrok slabog odziva dobrovoljaca za brigadu, uprkos veoma povoljnim opštim uslovima.¹⁸⁸

Brigada je krenula, 31. maja, iz Bosanske Bojne kroz žitodrodnu Cazinsku krajinu. U prvi suton ušla je u Vrnograč i odmah produžila dalje. Kad je 1. juna, oko 2 časa, stigla na nekoliko kilometara od Pećigrada, upućene su naprijed manje jedinice, a ostali su čekali.

U napadu na uporište Pećigrad učestvovali su 1. i 4. bataljon, dok je 3. upućen nešto južnije, kod sela Skokova, sa zadatkom da postavi zasjedu neprijatelju, ukoliko ovaj krene iz pravca Cazina. Borci su uspjeli da se podvuku pod zidine starog grada, ali dalje nije bilo moguće bez dejstva naših minobacača. Srednjevjekovne zidine su opasivale desetak kuća i džamiju. Zapovjednik posade je odbio da se preda ili da pusti žene i djecu iz kule. Pod zaštitom puškomitraljeske vatre, naš 4. bataljon je blokirao kulu. Sa jednim od minobacača gađao je i sam komandant 1. bataljona Sajo Grbić.

Pošto je zapovjednik posade bio ranjen, ona je počela da napušta položaje. U 3.35 Časova 1. juna, naše jedinice su zauzele uporište. Zarobljeno je 8 vojnika (od kojih 2 ranje-

¹⁸⁷ AVII, k. 776, br. rea. 3-1/2 i k. 107, br. rea. 15/4.

¹⁸⁸ IRP BiH 3/755-756

na), a zaplijenjeno 7 pušaka i nešto municije. Ostali neprijateljski vojnici su se razbježali. Mi smo imali 2 poginula i 4 ranjena.

Istoga dana, 3. bataljon je u zasjedi prema Cazinu dočeka neprijatelja (dijelove 11. pješadijske pukovnije) bliskom vatrom i odbio ga nazad. Oko 17 časova 1. juna jedinice brigade krenule su prema selu Šturlicu (oko 20 km jugoistočno od Slunja), odnosno za s. Tržac, sa zadatkom da se oslobodi ovo selo. Neprijatelj je, međutim, ranije pobjegao, ali je uslijedila interвенicija Njemaca (oko 80 vojnika). Poslije kratke borbe, Njemci su odbijeni. Tom prilikom poginuo je vodnik voda u 4. bataljonu Miloš Vujinović, rodom iz sela Lipe.¹⁸⁹

NAPAD NA UPORIŠTE SLUNJ

U napadu na uporište Slunj, noću 3/4. juna, koje je branilo oko 350 oružnika, ustaša i domobrana, učestvovala su četiri bataljona - 1. i 2. bataljon 4. banijske i 1. i 4. bataljon 8. krajiške brigade. Na osiguranju prema Cazinu, odnosno u rejonu sela Sturlica nalazio se 2. bataljon 8. brigade, a prema Cetingu gradu jedan bataljon Kordunaškog NOP odreda i jedan 4. banijske brigade.¹⁹⁰

Uporište Slunj bilo je veoma važno za neprijatelja jer se nalazi na raskrsnici puteva prema Cazinu, Velikoj Kladaši i Topuskom, prema Karlovcu i južno - prema Ličkom Petrovom Selu. Njegove povoljne prirodne mogućnosti za organizaciju odbrane neprijatelj je potpuno iskoristio. Tokovi rijeke Korane i Slušnice otežavali su pristup uporištu. Mogućnost intervencije neprijatelja iz svih pravaca bila je vrlo realna, pa su zasjede prema Cetingu gradu, odnosno Cazinu morale dobiti značajnu ulogu.

¹⁸⁹ Zbornik V/16. dok. 26. U izvještaju neprijatelja od 4. juna 1943. kaže se da su »... partizani (8. krajiška brigada) zauzeli Pecigrad. Osam zdravih i ranjenih oružnika izbjeglo je nakon pada postaje, a za 21 domobrana se ne zna. Da li su i koliko Odveli seljaka (omladine) još nije poznato. . . « Za zasjedu 3. bataljona se kaže da su »62 momka oružnika dočekani sa strojnim oružjem, bacačem mina i mnogo nadmoćnom jačinom... « (AVII, k. 150a. br. res. 56/12-1).

¹⁹⁰ AVII, k. 105, br. reg. 10/5.

Početak napada je određen za 21 čas 3. juna. Bataljoni 8. brigade napadali su desno od puta Primišlje - Slunj, pa ^o puta Drežnik - Slunj. Lijevo, bliže putu Primišlje - Slunj, bio je 4, a na njegovom desnom krilu 1. bataljon. Mada su bataljoni prethodno prevalili dug put od Tržca i Šturlića, ipak se stiglo da se do noći izvrši i izviđanje sa komandantima i komandirima i na terenu odrede pravci napada svake čete. Napad je počeo tačno u 21 čas.

Bataljoni 4. banijske brigade, međutim, otpočeli su u 19 časova. Napadajući s jedne i druge strane riječice Slušnice i desno do rijeke Korane, oni su za kratko vrijeme zauzeli most preko Korane i spremali se na juriš prema centru grada. Iznenada su se iza njihovih leđa, pojavile snage 1. bojne 11. pukovnije koje su intervenisale iz pravca Cetingrada. Kako bataljon Kordunaškog NOP odreda i jedan bataljon 4. banijske brigade nisu izvršili svoj dio zadatka, jedinice kod mosta su morale napustiti most, odustati od juriša prema centru i time omogućiti neprijatelju da bježi preko mosta.¹⁹¹ Tada su jedinice 8. brigade izvršile napad sa zapada. Brzo su prodrle u grad.

Jedinice 8. brigade zarobile su 17 neprijateljskih vojnika, od kojih 4 podoficira. Kao što se vidi, većina ih je pobjegla zahvaljujući pomoći iz pravca Cetingrada.¹⁹² Uporište je palo u 22 časa noću 3/4 juna.

Šjutradan su dijelovi njemačkih i ustaško-domobranskih jedinica iz Cazina pokušali da intervenišu u pravcu Slunja. Dočekao ih je 2. bataljon 8. brigade na položajima nedaleko od sela Šturlića na liniji Bogovolje - Debeljak i odbio. Prema izvještaju samog neprijatelja imao je 3 mrtva i 2 ranjena.¹⁹³

Neprijatelj nije, međutim, intervenisao samo iz Cazina, već i iz Velike Kladuše. Borbe su vođene u rejonu sela Gnojnice, nedaleko od Slunja. U borbama oko Slunja 4. juna teže je ranjen u nogu komandant 1. bataljona Sajo Grbić. Poslije ovih borbi, a i šjutradan, 5. juna neprijatelj je oko 18 časova prodro u Slunj, a naše jedinice su, poslije pet dana,

¹⁹¹ Zbornik V/16, dok 26.

¹⁹² Isto.

¹⁹³ Isto, dok. 130.

krenule sa ovog terena na Baniju, jer su uslovi ishrane ovdje bili loši.¹⁹⁴

BUŽIM - MALA KLADUŠA I KAMENI MOST

16. - 22. juna 1943.

U okviru planiranih akcija na uporištu Cetingrad (16/17. juna) i Veliku Kladušu (17/18. juna), 8. krajiška brigada dobila je zadatak:

- da sa dva bataljona krene 16. juna noću u pravcu Bužima i Pećigrada u cilju osiguranja pravca od Cazina prema Velikoj Kladuši i radi zaštite tamošnjeg stanovništva od pljačke koju je okupator vršio;
- sa druga dva bataljona da postavi osiguranje kod Kamenog Mosta sa zadatkom da spreči prodor neprijatelju prema Velikoj Kladuši pravcem Glina - Topusko - Velika Kladuša. Jedan od ova dva bataljona trebalo je da već 16. juna u zoru bude na rijeci Glinici (kod Kamenog Mosta), da tu postavi zasjedu neprijatelju koji iz Velike Kladuše goni stoku prema Topuskom.¹⁹⁵

Glavni dio zadatka imala je da izvrši 8. NOU divizija Hrvatske. Njen je zadatak bio da sa svojom 2. NOU brigadom, ojačanom pratećim bataljonom i sa dva bataljona 3. brigade iste divizije, napadne uporište Cetingrad, noću 16/17. juna, a potom - slijedeće noći - i uporište u Velikoj Kladuši.

¹⁹⁴ AVII, k. 104, br. reg. 8-3.

Prije napuštanja Slunja, iz tamošnje apoteke poneto je: 6 kg vazelina, 4 kg bijele živine masti, 7 kg sumpora, 6 kg bukovog katrana, 1/4 kg hipermangana, 26 bočica seruma protiv trbušnog tifusa, 300 komada aspirina, 120 komada svile za operacije, 5 igli, 2 velika šprica, 1/2 litra joda, 25 ampula protiv tetanusa, 60 ampula kofeina, nešto hirurških instrumenata i dr. (AVII - k. 109c, br. reg. 11-1)

¹⁹⁵ AVII, k. 421, br. reg. 29/1-2. U međuvremenu, do donošenja ove odluke, 8. krajiška brigada je bila na odmoru u selu Žirovcu. Ujutro, 15. juna postavila je sa tri bataljona zasjedu neprijatelju kod Dvora na Uni. Bataljoni su se u selo Žirovac vratili 15. juna u 23, a 16. juna uveče krenuli za Bužim i Pećigrad.

Na sastanku 15. juna 1943. u selu Perni zamjenik komandanta grupe Hamdija Omanović nije se složio sa planom i bio je mišljenja da se ni štab 8. krajiške brigade neće složiti, zbog premorenosti jedinica stalnim marševima, a i zbog naređenja da se brigada odmah vrati u Podgrmeč. Ipak, poslije razgovora sa nekim članovima Štaba 8. brigade, ovi su pristali da brigada postavi osiguranje na Kamenom Mostu i da djeluje sa dva bataljona oko Bužima, da osigura taj pravac u toku akcije na Veliku Kladušu. (AVII - k. 105, br. reg. 46-5 - Iz izvještaja Štaba ũnske operativne grupe od 28. 6. 1943. godine).

U međuvremenu, dijelovi Unske operativne grupe, imali su da do zauzimanja uporišta u Cetingradu, drže u aktivnoj blokadi neprijatelja u Velikoj Kladaši, sa težnjom da ga potisnu sa svih spoljnih uporišta.¹⁹⁶

Napad na uporište Cetingrad odvijao se po planu i ono je zauzeto u toku noći 16/17. juna. Tom prilikom zarobljeno je 160 neprijateljskih vojnika. Međutim, napad na neprijatelja u Velikoj Kladaši nije izvršen slijedeće noći, jer nije bilo veze među jedinicama i štabovima.¹⁹⁷

Za sve ovo vrijeme jedinice 8. krajiške brigade izvršile su svoj dio zadatka. Tako su 2. i 4. bataljon zauzeli 17. juna Bužim i istog dana stigli u Malu Kladašu da bi bili blize ostalim snagama Unske operativne grupe, koje su operisale oko Velike Kladaše.¹⁹⁸ U međuvremenu, 1. i 3. bataljon su se i dalje nalazili na osiguranju prema Topuskom.

Štab Unske operativne grupe izdao je, 18. juna, novu zapovijest po kojoj su dijelovi ove grupe sa 2. brigadom 8. divizije imali da blokiraju Veliku Kladašu do obnavljanja napada. Isti zadatak imala je 8. brigada, s tim što su dva bataljona u Maloj Kladaši bila u rezervi i istovremeno osiguravali pravce od Bihaća i Cazina.

Novi napad na uporište Veliku Kladašu otpočeo je 20. juna u 21,30 časova. Do ponoći 20/21. juna neprijatelj je izbačen iz svih spoljnih utvrđenja i uz velike gubitke organizovao posadu za odbranu ivice grada. U svanuće 21. juna bio je u kritičnoj situaciji i pred kapitulacijom,¹⁹⁹ što se vidi i iz izvještaja zapovjednika 2. ustasko-domobranske divizije:

¹⁹⁰ AVII, k. 409, br. reg. 41-2. Neprijatelj je imao: u Velikoj Kladaši - Stab 11. ustaško-domobranskog puka, jednu bojnu domobrana i ustasa sa: 4 topa, 6 teških mitraljeza, 16 puškomitraljeza i 3 teška minobacača; u Cetingradu: jednu bojnu domobrana, među kojima izvjestan broj ustaša; u Topuskom: dvije satnije domobrana, jednu satniju ustaša i 50 žandara. Stab Unske operativne grupe nije tada imao podatke o neprijatelju u Cazinu. Znalo se samo da se tamo nalazi i izvjestan broj Njemaca.

¹⁹⁷ Zbornik V/16, dok. 16.

¹⁹⁸ AVII, k. 105, br. res. 46-5.

¹⁹⁹ Zbornik V/16, dok. br. 104 i dok 73.

». . . Posada Velike Kladuše daje i nadalje /ilav otpor, ali joj po nestaje strijeļiva. koje /urno traži, kao i sna/no bombardiranje 1/ zraka okolnih visova. . . frazi se hitna pomoć, ier je nastupio kn Lićili trenutak . . . Ona se upozoruje na skoru pomoć naših sku-

I zaista, oko 14 časova 21. juna, kad je posada u Velikoj Kladuši bila pred kapitulacijom, stigao je izvještaj da je neprijatelj jakim snagama odbacio naše zasjeđe i da se probija od Vrnograča i Male Kladuše prema Velikoj Kladuši. Odmah je izdato naređenje da se naše jedinice povuku iz grada pod zaštitom teškog oruđa. To je uspješno izvedeno.²⁰¹

U međuvremenu je štab Unske operativne grupe uputio 2. i 4. bataljon 8. krajiške brigade iz Male Kladuse u pomoć 3. brigadi 8. divizije da zajedničkim snagama spriječe prodor neprijatelja pravcem: Vrnograč - Velika Kladusa. Ali, neprijatelj je, poslije uporne borbe, već bio prodro i naše jedinice su bile prinuđene da se povuku, f iz pravca Topusko neprijatelj je prodro i ušao u Kladušu u 21 čas 21. juna.²⁰²

Štab grupe nije mogao ni pretpostaviti kolike su neprijateljske snage krenule iz Cazina i kakve su im namjere. On je očekivao da će naše jedinice uspjeti da mu se odupru. Međutim, prema brojnoj jaćini i naoružanju, bilo je očigledno da mu namjera nije bila samo da »odtereti« posadu u Velikoj Kladuši, već i da isprespjeca ćitav teren, da razdvoji naše jedinice i pojedinaćno ih tuće.

Neprijatelj je, naime, 21. juna u 4 ćasa krenuo kroz Cazinsku krajinu sa tri veoma snažne kolone: južna kolona - 741. njemaćki puk krenuo je iz Cazina preko Hajdarovca, Pećigrada i Male Kladuše. Druge snage ove grupe krenule su preko Todorova na Minderno brdo; srednja kolona - 721. njemaćki puk preko Hajdarovca, Bužima i Vrnograća i sjeverna kolona - 2. bojna 2. gorskog zdruga sa baterijom topova, 13. i 15. satnijom 11. ustaško-domobranske pukovnije

²⁰⁰ AVII, k. 24, br. reg. 25/1-41.

²⁰¹ Zbornik V/16, dok. 104, dok. 180 i AVII. Prema izvještaju 2. ustasko-domobranske divizije neprijatelj je u Velikoj Kladuši imao 40 poginulih, oko 100 ranjenih i oko 40 nestalih vojnika. Nasi su imali 26 poginulih i 86 ranjenih.

²⁰² AVII, k. 105, br. reg. 46-5 (Iz izvještaja Štaba Unske operativne grupe od 28. 6. 1943. godine).

i jednom inženjerijskom satnijom pravcem: Glirja - Topusko - Velika Kladaša.²⁰³

Već u 12,30 časova istog dana južna kolona je dostigla Malu Kladašu, a poslije 6 časova borbe stigla je na oko 3 km južno od Velike Kladaše (Grahović - Makinovac). U međuvremenu su pomoćne snage ove kolone preko Todorova dostigle Minderno brdo i produžile prema Velikoj Kladaši, a sjeverna kolona je do večeri 21. juna stigla do Kamenog Mosta.

Borbe su bile žestoke. Na pravcu Vrnograč - Velika Kladaša bili su 2. i 4. bataljon 8. krajiške brigade i 3. brigada 8. NOU divizije Hrvatske. Ni ovom prilikom 8. krajiška nije djelovala kao cjelina, jer su i dalje njena dva bataljona (1. i 3) bili kod Kamenog Mosta. Postojala je opasnost da naše jedinice u trouglu Vrnograč - Mala Kladaša - Velika Kladaša budu odsječene brzim prodorom neprijatelja preko Male Kladaše, odnosno Kamenog Mosta. Do ovog, ipak, nije došlo. Neprijatelj je 21. juna oko 19. časova prodro u Veliku Kladašu. Sjutradan oko 10 časova, sa oko 2.000 vojnika i jakim pobočnicama krenuo je cestom Velika Kladaša - Cetinograd i oko 14 časova 22. juna ušao u Cetinograd. Borbe su nastavljene tako da je u Slunj uspio ući tek 25. juna.²⁰⁴

U izvještaju Glavnom štabu NO i PO Hrvatske od 28. juna štab grupe se kritički osvrnuo na borbe između 16. i 22. juna 1943. godine. Između ostalog, rečeno je da je »pogriješio što je donio odluku da akcija na Veliku Kladašu otpočne 16. juna uveče, jer je tako ostavljeno premalo vremena za koncentraciju«, da je »zbog ovoga štab grupe krenuo bez rezerve« i da je nedostatak veza sa štabom 8. divizije doveo do promjene cijelog plana i do odlaganja napada na uporište Veliku Kladašu za četiri dana.²⁰⁵

²⁰³ Zbornik V/16, dok. 180. Ovaj napad njemačkih i ustaško-domobranskih snaga, nedavno pristiglih i koncentrisanih u rejon Cazina, nazvan je »Klara«, a komandant je bio pukovnik Gregurić, komandant 2. ustaško-domobranske divizije.

²⁰⁴ Zbornik V/16, dok. 104.

²⁰⁵ AVII, k. 105, br. reg. 46-5.

Međutim, nije jasno zbog čega se uporno insistiralo na realizaciji prvobitnog plana i četiri dana kasnije. Suviše je, naime, dato vremena neprijatelju da dovuče snage u rejon Cazina, da se organizuje i krene u napad. Odnosno, ako se to već željelo, štab grupe i ostali štabovi morali su imati svježije informacije o neprijatelju oko Cazina i njegovim namjerama. Morala se, čini se, na osnovu novih podataka, praviti nova analiza situacije. Pitanje je da li bi se izvršio napad na Veliku Kladušu četiri dana kasnije, ako to već nije učinjeno 17/18. juna.

Štab grupe, u pomenutom izvještaju Glavnom štabu Hrvatske, iznosi i slijedeće:

» . . . Osmo krajiška brigada se pred akciju neodlučno držala, a u toku akcije na osiguranjima nije neprijatelju pružila otpor kojim bi ga zadržala za neko vrijeme i tako omogućila dovršenje akcije na Veliku Kladušu čija je posada, 21. juna po podne bila skoro pred kapitulacijom. . . «

Očigledno je da štab grupe ni nedjelju dana kasnije, kad je pisao ovaj izvještaj, nije znao broj, jačinu i namjere neprijateljskih jedinica iz Cazina i Gline, a vjerovatno nije imao ni podatke o tome kakav mu je otpor pružen.

Prema neprijateljskim jedinicama i pravcima njihovog kretanja moglo se zaključiti da im tog trenutka i nije bilo toliko važno samo uporište Velika Kladuša, koliko uspostavljanje kontrole nad Krajinom u cjelini. Naša obavještajna služba, međutim, nije uspjela svojim štabovima da obezbjedi podatke o prikupljanju neprijatelja oko Cazina i o njegovim namjerama.

Osim toga, 8. krajiška brigada bila je veoma iscrpljena stalnim marševima i borbama. Samo pred poslednje borbe, bataljoni su bili u zasjedi kod Dvora na Uni, a 15. juna u 23 časa vratili su se u selo Žirovac i bez odmora slijedeće noći krenuli prema Bužimu, odnosno Kamenom Mostu. To nisu bile kratke relacije, pogotovu što je u jedinicama bilo i rekonvalescenata. Za dva dana jedinice su prešle više od 80 km i iz pokreta stupale u borbu.

OCJENA RUKOVODSTVA 8. BRIGADE 0 DOTADAŠNJEM RADU I REZULTATIMA

Na sastancima partijskih organizacija i komandi 8. krajiške brigade, analizirani su rezultati borbi u Cazinskoj krajini, Baniji i Kordunu, uključujući i posljednje borbe oko Velike i Male Kladuše i na pravcu Topusko - Velika Kladuša. U izvještaju zamjenika komesara brigade Blaža Đuričića i Politodjela brigade početkom jula 1943. kaže se da brigada od svog formiranja, pa do kraja juna 1943. nije imala ni jednu akciju brigadnog karaktera, da su bataljoni, ponekad i čete, bili razdvojeni i najčešće samostalno djelovali, kakav je bio slučaj i u borbama u Cazinskoj krajini u periodu maj - juni 1943. godine. Razumije se, rasturanje jedinica na više strana, bez jedinstvene komande, dovelo je do neblagovremene intervencije i onemogućavalo manevar jačim jedinicama.

Zamjenik političkog komesara brigade u svom izvještaju od 4. jula 1943. Oblasnom komitetu KPJ za Bosansku krajinu piše da »... bataljoni pokazuju ofanzivnost i u stanju su da izvrše zadatke, a u defanzivi su mnogo slabiji«. Kao primjer ofanzivnosti naveden je napad na uporište Slunj, kada su dva nasa bataljona prvi upali u grad i izvršili svoj zadatak bez žrtava. Međutim, rukovodioci se, kaže, još nisu snašli u neprijateljskoj taktici i »ne reaguju na promjene situacije u borbi. .. «²⁰⁶

Brigada je sastavljena od omladinaca (70-80%) koji nisu imali ni najosnovnija znanja iz vojnih vještina, a i naši rukovodioci su bili mladi i bez dovoljno iskustva. Desetari se nisu osamostalili, pa je odlučeno da se odmah pristupi organizovanju i radu kurseva za vodnike i desetare po bataljonima, za komandire četa i signaliste pri štabu brigade.

Zbog stalnih pokreta i borbi brigade u posljednja dva mjeseca političko-partijski rukovodioci morali su ulagati mnogo truda za dalji razvoj političke svijesti boraca. U istom izvještaju zamjenika političkog komesara brigade konstatovano je da je 8. krajiška brigada mnogo odskakala od ostalih jedinica, koje su učestvovala u akcijama u sastavu Unske

²⁰⁶ IRP - BiH, 4/54-56.

operativne grupe, da je linija bratstva dobra, da pljačke nije bilo, da kulturno-prosvetni rad zadovoljava itd.²⁰⁷

Međutim, sa popunom brigade nije išlo lako. Zadatak prilikom formiranja Unske operativne grupe »... da se vodi kurs na stvaranju jedne divizije na terenu Krajine, u kojoj bi 8. krajiška brigada služila kao jezgro... « nije se mogao ostvariti. O tome se raspravljalo na svim sastancima i vršila analize gotovo u svim izvještajima tih dana.

Stalni pokreti brigade i borbe u Krajini, Baniji i Kordunu ometali su intenzivniji rad sa narodom i omladinom na terenu. Na brigadnom partijskom savjetovanju rečeno je da »izvršenje našeg zadatka u Krajini u velikoj mjeri koči i Unska operativna grupa, koja nas je suviše angažovala u operativne svrhe, a koja to i danas čini... «²⁰⁸ Ukoliko je bilo odmora, bio je kratak, ali i tada se partijska organizacija brigade povezivala sa organizacijama na terenu. Ipak je priliv novih boraca u brigadu podbacio.

Prisustvo neprijatelja, a naročito Njemaca, na liniji Otoka - Bosanska Krupa - Bihać, njegovo krstarenje po Krajini i uporna borba da ovaj teren sačuva za sebe, koristeći pri tome razna Sredstva, veoma su važan razlog slabog odziva dobrovoljaca - rečeno je u partijskom izvještaju za juni 1943. godine. Iako su naše jedinice na ovom terenu bile puna dva mjeseca, one ga nijesu neprekidno kontrolisale. Čim bi, na primjer, napustile Buzim ili Pecigrad i krenule na sjever, dolazio je neprijatelj i sa svojim prijateljima, učjenama i propagandom; svojim bahatim stavom, demonstracijom svoje tehnike i hapšenjem stvarao i održavao strah kod ljudi. Zato je duže zadržavanje naših jedinica u jednom selu ili mjestu bilo neophodno.

U toku svog boravka u sastavu Unske operativne grupe, 8. krajiška brigada je imala: 63 borca izbačena iz stroja, od toga 13 poginulih, 38 ranjenih i 12 nestalih. U Podgrmeč se

²⁰⁷ IRP - BiH. 4/54-56.

Krajem maja 1943. osjetio se nedostatak u brigadi političkog komesara Avde Cuka, koji je /...boa tilusa ostao van njenog sastava du/e vrijeme. (IRP - BiH, 3/755-756" i AVIL k. 106A. br. res. 52-2).

²⁰⁸ IRP - BiH. 3/814-815

U to vrijeme, maj-juni 1943. godine, Huška Miljković je imao oko sebe grupu boraca. On je mobilizaciji u ovom kraju pristupio tek kasnije jula-septembra, kada je 8. brigada bila na drugom sektoru.

vratila sa 771 borcem, odnosno 960, sa onima koji su bili po bolnicama.

Partijska organizacija brigade imala je, krajem juna 1943. godine 24 partijske ćelije sa 238 članova KPJ (od ovoga 30 u rashodu). Na dan formiranja, prije 6 mjeseci, brigada je imala 60% nepismenih, a sada polaskom iz Cazinske krajine svega 15%.²⁰⁹

U brigadi je, inače, bila veoma razvijena borba za likvidiranje nepismenosti. Takmičili su se pojedinci i jedinice među sobom pod parolom: ko brže i bolje! Bilo je u tom takmičenju zapaženih primjera, koji su ostali zabilježeni i u brigadnom listu »Borac sa Unek«. Takva je, na primjer, omladinka Mara Bošnjak iz 2. čete 2. bataljona, koja je, pored toga što je bila odličan borac i što ni iz jedne borbe »nije stigla« da izostane, čak ni onda kada je imala natečene noge, za 12 dana naučila da čita i piše. Svaki trenutak odmora koristila je kasnije za čitanje i podučavanje drugih. Đuro Zorić, Nevenka Jakšić i Srđan Pilipović naučili su na položaju sva slova latinice za nekoliko dana.

Istovremeno, uz borbu protiv nepismenosti, borci su se takmičili ko će više i bolje pisati za džepne novine, za bataljonski ili brigadni list. Opisivani su marševi, rad po četa-ma, način opismenjavanja, prateći problemi, odnos prema narodu, pravac kretanja brigade itd.²¹⁰

OSMA KRAJIŠKA BRIGADA PONOVO U PODGRMEČU

U povratku iz Cazinske krajine, Banije i Korduna brigada je, poslednjeg dana juna 1943. prešla rijeku Unu između željezničke stanice Blatna i Rudice. Bataljoni su upućeni na kraći odmor u Veliku Rujišku, dok je 4. bataljon u prolazu pored Rudica napao ovo uporište.

U Rudicama se nalazila posada od oko 25 domobrana, naoružana puškama i sa 2 puškomitraljeza. Dok su 2. i 3.

²⁰⁹ IRP - BiH, 3/814 i 4/54-56.

²¹⁰ U džepnim novinama 3. čete 2. bataljona pisao je, tih dana, borac Ibro Ribić članak pod naslovom »Iz mraka u svjetlost«. Kaže da je naučio čitati i pisati tek kad je iz domobrana pobjegao u našu brigadu. . . »I evo skoro već 4 mjeseca kako sam u partizanima, naučio sam čitati i pisati da mogu sastaviti članak za džepne novine. . . «

četa ovog bataljona vršile napad, dotle je 1. podijeljena u dvije grupe, postavila zasjedu prema Bosanskom Novom i Blatnoj. Znalo se da su domobrani raspoloženi za predaju, pa je naređeno da se, tačno u ponoć 29/30. juna, otvori vatra, ali preko njihovih glava. Svi su se domobrani predali i pušteni kućama. Naoružanje i oprema su im zaplijenjeni.

Poslije toga čete su povučene u sastav brigade. Sjutradan su u ovo uporište, koje su naši borci djelomično porušili, stigli Njemci i počeli da se utvrđuju. Planirano miniranje željezničke pruge, međutim, nije izvršeno. U dokumentima o ovom nije dato objašnjenje.²¹¹

BORBA PROTIV ČETNIKA

Prema novom rasporedu 2. bosanskog korpusa, 8. krajiška brigada je krenula prema Maiijeji i Sataxu, rgdi čišćenja tog terena od četnika. Privremeno, polovina brigade - njen 3. i 4. bataljon, zadržali su se na prostoriji Veliki Istjenjani, Vrtoče, Prkosi radi zaštite poljskih radova u ovim i okolnim selima.

Veličina prostorije i pravci djelovanja brigade u julu i avgustu 1943. ukazuju na duge i naporne marševe jedinica i karakter dejstava brigade (isključujući napad na garnizon Ključ 17/18. jula) koje su se svodile na zasjede četa i bataljona, gonjenje četnika sa pokušajem njihovog opkoljavanja na pojedinim sektorima. Prema tome, brigada još uvijek nije djelovala kao cjelina, već po dijelovima, bez mogućnosti da dođe do većeg plijena i do svoje popune na terenu gdje će se nalaziti. Zato su komandant i politički komesar brigade, koji su se krajem jula 1943. nalazili sa 3. i 4. bataljonom na teritoriji Manjače (oko ceste Sitnica - Banja Luka) pisali Štabu 4. krajiške divizije da žele da »idu negdje u akciju i to sa čitavom brigadom«, a ne sa razdvojenim bataljonima. Pet dana kasnije molili su Štab divizije da pomogne u popuni brigade. Naime, brigada je jedan broj boraca u toku jula uputila u druge jedinice, jedan broj rukovodećih boraca upućen je nešto kasnije u Cazinsku krajinu, zbog formiranja

²¹¹ AVII, k. 776 A, br. reg. 1-2 (Prema izvještaju štaba 8. KNOU brigade).

NOP odreda u tom kraju, a veliki broj boraca je bio iscrpljen i oboljeo, te su neki upućeni u bolnicu, neki u ambulantu, a jedan broj Komandi Podgrmečkog područja. Sve je to, razumije se, imalo uticaja na njenu borbenu spremnost. (Brigada je krajem jula 1943. imala ukupno 837 ljudi). Stab brigade javljao je 5. avgusta Štabu divizije:

»... Niodakle nema nikakvih popuna sa novim zdravim borcima, tako da brigada za kraće vrijeme neće biti sposobna da vrsi zadatke, koji se stavljaju pred nju...«

Stab brigade predlaže da se popuna brigade izvrši iz sela: Agica, Dedita, Hazica, Budimlic Japre i Suhace.

»... Nama je neophodno bar 200 boraca, a taj broj može se komotno obezbjediti iz ovih sela... Radi ovako malog broja boraca, mi nismo u mogućnosti da lormiramo sva ona odjelenja, koja su neophodno potrebna pri brigadi... Molimo vas pošaljite nam izvestan broj koverata, jer ih uopste nemamo...«²¹²

Borba, međutim, protiv četnika u drugoj polovini 1943. bila je najvažniji zadatak jedinica 2. bosanskog korpusa. Morali su se uložiti novi i veći naponi.

Nije se radilo samo o razbijanju i uništenju četničkih formacija, nego je ta borba imala širi značaj. Morao se razbiti uticaj četnika u krajevima u kojima su se oni nalazili, a njihov uticaj nije bio mali. To su posebno zahtjevali međunarodni ugled naše borbe i nase narodnooslobodilačke vojske, kao i skoro nastupajući vojno-politički događaji u

²¹² AVII, k. 766A, br. reg. 14-2, br. reg. 3-1 (original pisan na parčetu hartije, crvenim mastilom) i IRP - BiH 4/218-219 (Iz partijskog izvještaja za juli 1943. godine).

Stab 4. divizije je, na osnovu pisma Štaba brigade o popuni brigade, uputio dopis komandi područja. Brigada je jos nekoliko dana jula na odmoru, nedaleko od Bosanske Krupe, a zatim je preko Grmeca krenula prema Ključu.

Bas tih elana, pred njen pokret, kotarski predstojnik u Bosanskoj Krupi Stepinae pisao je »starješini sela« Gudavac, i sljedeće: »... Pučanstvo pravoslavne vjere *uza sve dobro šio mu se* od sirane Hrvatske državne vlasti, kako građanskih, tako i vojničkih, *pruža - još uvijek pokazuje čudna shvaćanja prema tim vlastima. Nepobitna je činjenica da su državne vlasti u potpunosti izjednačile sve građanstvo zemlje bez obzira na vjersku pripadnost...*« (podvukao I.C.) Posto je utvrdio nepobitne činjenice«, kotarski predstojnik u Krupi naredio je 7. jula 1943. godine: »... Da bi pojedini član sela, u kojima se ne vrsi potpuna državna vlast, došao do živežnih namirnica, najpotrebnijih za ljudski život... mora: za 1 kg soli predati kod ove oblasti 20 kg žita (senice, ječam ili raz). Za ovih 20 kg žita dobit ce u novcu 240 kuna (racunajući 1 kg po 12 kuna). Od tog novca kupit ce jedan kilogram soli po 15 kuna. (AVII - k. 201, br. reg. 43-20-1).

Evropi. Štab 2. bosanskog korpusa u jednom svom naređenju od 3. septembra javljao je štabu 4. krajiške divizije:

»... Prema posljednjem naređenju Vrhovnog štaba NOV i PO Jugoslavije potrebno je da se sve naše snage angažuju na razbijanju i uništenju četničkih bandi da bi naš Korpus mogao u najskorije vrijeme primiti nove zadatke, djelujući kao cjelina, a da kontrolu terena preuzmu manje snage, uglavnom odredi. . . <<²¹³

Našim borcima trebalo je intenzivnim političkim radom objasniti sve: počev od toga kakav je karakter izbjegličke vlade u Londonu i koga ona predstavlja, pa do našeg odnosa prema saveznicima i njihovoj politici, našeg odnosa prema narodu u krajevima gdje će se naše jedinice sukobiti sa četnicima itd.

Koliko je, stvarno, bilo četnika na sektoru djelovanja 2. bosanskog korpusa, nije se tačno znalo. Bilo je poznato da na prostoru: Ključ - rijeka Vrbas - Banja Luka - Bronzani Majdan - Tramošnja - rijeka Sana djeluju četničke grupe Uroša Drenovića, bivšeg učitelja i rezervnog kapetana bivše Jugoslovenske vojske, ranije komandanta četničkog bataljona »Kočić«, tada vojvode Bosansko-krajiškog četničkog »korpusa«; zatim Lazara Tešanovića, bivšeg učitelja, komandanta »puka kralj Petar II«; Jovana Mišića, narednika bivše jugoslovenske vojske, komandanta »1. bataljona puka Manjača« i Vukašina Marčetića, komandanta četničkog puka »Manjača«. Ove su grupe jula 1943. priznale Uroša Drenovića za svog komandanta i proglasile ga komandantom »Bosansko-krajiškog četničkog korpusa«. One su još 15. maja 1942. sklopile sporazum sa ustaškim vlastima o zajedničkoj borbi protiv partizana.

Pored ovih četničkih grupa djelovala je i grupa Rade Radića, bivšeg trgovca drvetom, koji je takođe, nešto kasnije od Drenovića, zaključio sporazum sa ustašama, zatim grupa Ljube Bundale i Nikole Forkape. Četnička grupa Rade Radića djelovala je u istočnim i jugoistočnim dijelovima sreza Banja Luke - Kotor Varoš, dok su grupe Forkape i Bundala imale područje Prnjavor - Derventa - Bosanska Gradiška i samo su povremeno stizale u blizinu sreza Banja Luke (sjeverne dijelove ovog sreza). Ove grupe nijesu bile stalne, već

²¹³ Zbornik V/17, dok. 16.

su se formirale **zavisno od** toga kako i koliko su ih proganjale naše jedinice, **odnosno** od pomoći koje su imali od Njemaca i ustaša.

Broj četničkih grupa, a pogotovu broj četnika u njima, bilo je vrlo teško utvrditi, usljed njihovog stalnog pokreta, njihovih gubitaka sa našim jedinicama, usljed dezertiranja četnika kućama ili u naše jedinice itd. Ipak, zaključeno je da su spomenute erupe mogle imati oko 3.000 naoružanih četnika.²¹⁴

Drenoviću i njegovim četnicima pokušali su se radi zajedničkog djelovanja pridružiti četnici popa Đujića. Oni su 24. jula 1943. iz Knina stigli na teren Grahova i Glamoča. U susret im je pošao 1. avgusta i Drenović preko Čadavice i Orahovljana. Do direktnog spoja, ipak, nije došlo. Omele su ih naše jedinice.²¹³

Borba protiv četničkih grupa zahtjevala je mnogo napora, opreznosti i samoinicijative. Četnici su retko prihvatili otvorenu borbu. Obično su napadali iz zasjeda, hvatali naše kurire, ili napadali naše patrole. Kad bi bili potjerani obično su bježali (naročito ovi sa Manjače) okupatoru, moleći za pomoć. Zato je Štab 4. krajiške divizije i skrenuo pažnju na labavost naših jedinica u pogledu obezbjeđenja, izviđanja, obavještavanja itd.

Na jednom mjestu raspisa Štaba divizije, od 19. avgusta 1943. naglašava se da svakom rukovodiocu mora biti poznato da smo na ovom prostoru izgubili borce Mladena Stojanovića (ubijen od četnika aprila 1942, u selu Jošavki - I.Č.), Ratka (Marušića), kao i Rifata Burdževića i Volođu (narodni

²¹⁴ AVII, k. 156, br. reg. 9/3-1. O Urošu Drenoviću daje slijedeće mišljenje veliki župan župe Šana i Luka prof. Husein Alić u svom izvještaju ministarstvu unutrašnjih poslova NDH 9. septembra, 1943. godine:

». . . Voda »Bosansko-krajiškog četničkog korpusa«, vojvoda Uroš Drenović lojalno saraduje sa našim vlastima, te savezničom vojskom, nastojeći svim silama da ovakvu lojalnu saradnju nametne i ostalim podređenim mu četničkim zapovjednicima.

- Drenović daje utisak poštenog čovjeka - kaže Veliki župan u Banja Luci - i velikog idealiste, koji se nesebično zalaže, da bi s jedne strane omogućio svom narodu opstanak, a s druge strane da bi suzbio partizansku opasnost. . . Njegov najvjerniji saradnik i pristaša je Tešanović Lazar, zapovjednik puka »Kralj Petar II«, koji u svemu slijedi Drenovića, tako da se u njegovu iskrenost ne može sumnjati. . . «

²¹⁵ AVII, k. 766 A, br. reg. 11-2 i 3-1.

heroj Vladimir Knežević - Voloda, komandant 3. sandžačke brigade - I.Č.) koje su noću, 2/3. oktobra, uhvatili četnici na prevaru u selu Trnovu i ubili ih pod planinom Lisinom. Zatim Hasana Kikića (književnika, poginuo 1942. godine od četničke zaszjede - I.Č.) i bezbroj drugih rukovodilaca. Zato, se upozoravaju borci da za vrijeme akcije budu veoma oprezni sa svojim jedinicama i da očekuju napad sa svih strana, preporučujući da se noć koristi za rad, a dan za odmor, ukoliko borba dozvoljava.²¹⁶

Naša intenzivnija politička priprema za borbu protiv četnika i njihovog uticaja, počela je, u stvari, savjetovanjem političkih komesara brigada i odreda 4. krajiške divizije, održanog u selu Lipniku 11. jula 1943. godine,²¹⁷ na kom je zaključeno da će kriza kod četnika nastupiti »jačim udarcima po njima«.

Ocijenjeno je, da je političko stanje na terenu bilo nastabilnije tamo gdje je trenutno operisala 4. krajiška divizija (Drvar, Podgrmeč, Kozara). Međutim, i ovdje je bilo pokušaja formiranja četničkih grupica. Nebudnost u našim jedinicama i pozadini, konstatovao je tada politički komesar 10. krajiške brigade, dovela je do bježanja nekih boraca iz naših jedinica. Čak su i dva intendanta bataljona u 10. brigadi pobjegli u četnike, a i u odjeljenju za vezu ove brigade radili su neki elementi četnički nastrojeni. Sve je to bio dokaz naše nebudnosti, neiskustva, a ponekad i naivnosti, zaključeno je na savjetovanju.

Politički komesari su kasnije u svojim izvještajima konstatovali da je ovo savjetovanje koristilo u jedinstvenom tumačenju aktuelnih događaja. Događaje je trebalo objašnjavati tako da se istovremeno razotkriju četnički ciljevi, koristeći, pri tome, zaplijenjena dokumenta o njihovoj saradnji sa ustašama i okupatorom. Tim tumačenjima data je i veća širina po pitanju četništva i njihovog savezništva sa okupatorom i ustašama, zatim perspektive antifašističkog bloka zemalja, odnosa među njima, krah italijanskog fašizma, HSS sa Mačekom na čelu, kao glavna opasnost tog trenutka za

²¹⁶ Zbornik IV/16, dok. 52.

²¹⁷ AVII, k. 767 A, br. reg. 5-1/5. (Prema zapisniku sa sastanka političkog komesara brigada i odreda 4. krajiške divizije od 11. jula 1943. godine).

Hrvatsku itd. (Materijal: radio-bilteni od br. 86, »Naprijed«, »Vjesnik« i »Bosanski udarnik«).²¹⁸

Ovaj rad iz objektivnih razloga, nije u svim bataljonima bio ravnomjeran. Ali, svuda se nastojalo da se smišljenim i upornim radom borcima duboko usadi ideja bratstva među ljudima i mržnja protiv izdajnika. Naši su borci time sami postajali realizatori tih ideja i ciljeva NOB-a. Zbog toga je bilo nužno širenje ideje bratstva među narodima i, uz izvjesne modifikacije oko tumačenja četništva ili HSS-a i Mačeka, istovremeno objašnjenje zajedničkih karakteristika izdajnika kao klasnih neprijatelja.

Ovakav intenzivan politički rad u našim jedinicama tokom jula, avgusta 1943, i dalje, za sve vrijeme borbe protiv četnika, morao je dati dobre rezultate u konkretnom ponašanju boraca. U izvještaju, na primjer, političkog komesara Avde Čuka od 12. avgusta 1943. kaže se da je brigada, i pored teških uslova, spremna da se bori na svim terenima, da nema pljačke (sem dva slučaja - od svih osuđena, a radilo se o parčetu kruha ili sira), da je bratstvo i politička izoštrenost prema raznim neprijateljima, a sad prije svega prema četnicima, na visini, itd.

Međutim, u pripremi za odlazak na terene gdje su tamarali četnici, neke direktive u odnosu prema narodu, odnosno o stanju na terenu, pogrešno su prenesene na borce u pojedinim jedinicama. Zbog toga su pojedini borci činili izvjesne greške i propuste prema seljacima. U jednom izvještaju zamjenika komesara brigade rečeno je da se ovakvi slučajevi ne bi dogodili da je bolje riješen problem ishrane.²¹⁹

Na putu prema Ključu i Manjači, jedinice 4. bataljona postavile su, 15. jula kod Suvaje zasjedu neprijateljskoj koloni, koja se kretala cestom od Bosanske Krupe uz jaku pre-

²¹⁸ AVII, k. 775, br. reg. 28—4 (Prema izvještaju političkog komesara brigade Avde Čuka od 12. avgusta 1943. godine, samo tri mjeseca i šest dana prije njegove pogibije).

²¹⁹ AVII, k. 775, br. reg.'28-4 i IRP - BiH, 4/218-219 Intendantura brigade u julu i avgustu 1943. snabdjevala se, uglavnom, prehrambenim namirnicama preko narodnooslobodilačkih odbora u selima Podgrmeča: Hašani, Mali Dubovik, Veliki Dubovik i preko komande Podgrmečkog područja. Na primljene namirnice intendantura brigade izdavala je potvrde.

thodnicu i bočna obezbjeđenja. Na ovom terenu, relativno brdovitom i pošumljenom (padine Grmeča), zajseda može da ima uspjeha ako je postavljena u toku noći i ako borci strpljivo čekaju. Borci 4. bataljona su tako i postupili. Zauzeli su položaje nedaleko od ceste po šumarcima, ali tako da neprijatelj upadne u zasjedu između dvije veće okuke na cesti.

Pošto je u zoru čitava kolona neprijateljskih kola sa namirnicama ušla u zasjedu, na zapovjest komandira čete Dane Blanuše otvorena je plotunska paljba. Prvi je opalio i iza zaklona iskočio Dušan Stupar, a zatim puškomitraljezac Ilija Uzelać, pa Kantar Stevo. Neprijatelj je bio potpuno iznenađen. Ovom prilikom je trčeći prema cesti poginuo komandir Dane Blanuša.

Poginulo je i 40 neprijateljskih vojnika i više ih je ranjeno. Zaplijenjeno je 5 kola sa konjima, 1500 kg brašna, 20 pušaka, dosta municije i druge opreme²²⁰

NAPAD NA GARNIZON KLJUČ 17/18. JULA 1943.

Garnizon Ključ branilo je oko 700-800 ustaša i domobrana uz nešto Njemaca, koji su se ovdje nalazili kao instruktori. Njihovi položaji, utvrđeni rovovima, bunkerima i ograđeni bodljikavom žicom, nalazili su se na Šarića brdu, zatim kod mosta na rijeci Sani i na Tomaševića Gradu. Oni su svoje isturene snage imali u selu Šehićima (sjeveroistočno od Ključa) i na desnoj obali rijeke Sane. Pojačanja, u slučaju napada, neprijatelj je mogao da dobije iz Sanskog Mosta, Mrkonjić Grada, ili iz uporišta na Bravkom, odnosno Jasevcu.

U napadu su učestvovali: 8. krajiška brigada sa 1. i 4. bataljonom, dok su 2. i 3. bataljon bili na obezbjeđenju prema

²²⁰ AVII - k. 456, br. reg. 9/1-5.

Dane Blanuša, komandir čete, koji je ovog dana poginuo rođen je 12. oktobra 1920. godine u Duhovskom (Bihać). U NOP-u je od 1941. godine, a član KPJ od 15. 5. 1942. godine. Sahranjen je u selu Suvaji (IRP - BiH, 12/521).

U članku: »Dane Blanuša« - »Borac s Uneč« od avgusta 1943, njegov komesar bataljona Mašo Ibrahimpašić zapisao je: »... Smrtno ranjen zove drugove da skinu s njega oružje, zove komesara da se sa njim zadnji put poljubi. Izdiše sa riječima: Pozdravite mi sve drugove moje...«

selu Čađavici, odnosno Bravskom (Paunovac); zatim dva bataljona Ribničkog NOP odreda i jedan bataljon 6. krajiške brigade.

Zasjedu prema Sanskom Mostu postavio je jedan bataljon Podgrmečkog NOP odreda.²²¹

Zadatak 1. i 4. bataljona 8. brigade bio je da napadnu i likvidiraju uporište Sarića brdo, zauzmu most na Sani i pilanu i da sa po jednom četom upadnu u grad i spriječe odstupanje neprijatelja iz sela Šehića i Tomaševića Grada. Pri tome jedinice 8. krajiške brigade nisu imale zadatak da napadnu Tomaševića Grad. Treba reći da je ovo uporište dominiralo čitavim garnizonom, da mu je pristup bio veoma težak, od rijeke Sane čak i nemoguć (visina je ovdje preko 500 metara), ali i to da bez likvidacije Tomaševića Grada nije moguće duže zadržati ni sam garnizon Ključ. Zato je neprijatelj u toku borbe i bježao prema Tomaševića Gradu.

U ponoć 1. i 4. bataljon 8. brigade napali su Šarića Brdo. Na čelu četa bili su bombaši i puškomitraljesci: Milan Pašić, Nikola Bogunović, Đuro Zmijanac, Stevo Kantar, Marko Kerkez, Trivo Pepić, Pero Jovičić, Sava Lakić, Dušan Pašić, Esad Lipovača, Luka Bojić, Mile Zorić, Mile Popović, Đoko Smiljanić i Stevo Matijević. Pošto su se privukli rovovima na oko dvadesetak metara bacili su bombe, poslije plotunske paljbe izvršen je juriš. Kantar Stevo bacio je bombu koja nije eksplodirala. Kad se mašio za opasač da uzme drugu, vidi da je nema. Stevo uzme poveći kamen i baci ga na rov. U drugoj ruci je držao puškomitraljez. Neprijateljski vojnik, misleći da je bačena bomba, a ne kamen, iskoči iz rova i pokuša bježati. Kantar Stevo, je međutim, dobro nišanio. Ova borba na Šarića Brdu trajala je svega 12 minuta. Druga četa 1. bataljona, sa komandrom Spasom Đukićem i političkim komesarom Đukanom Grbićem uhvatila je strážara, koji je bio iznenađen brzinom napada.²²²

Bježeći sa Šarića brda, neprijatelj je udario u leđa bataljonu Ribničkog NOP odreda i tako svojom vatrom pomogao jedinicama koje su držale Tomaševića Grad i Lubice.

²²¹ AVII, k. 456, br. reg. 11/1-5 i 775 i br. reg. 5-3. (Iz izvještaja štaba 8. krajiške brigade i štaba 4. krajiške divizije).

²²² Prema sjećanju učesnika iz 1. bataljona.

Zbog toga je štab 4. divizije smatrao da jedinice 4. bataljona nisu u potpunosti izvršile svoj dio zadatka. One su, naime, morale odsjeći neprijatelja na Šarića Brdu i ne dozvoliti mu da bježi u istočni i sjeveroistočni dio grada. Zbog toga ni most na rijeci Sani nije zauzet. Ovdje je neprijatelj pružao žestok otpor.

Borba je trajala ukupno 4 časa. U borbi za Šarića brdo, iako kratkoj, zatim oko mosta i u centru garnizona, jedinice 8. krajiške brigade imale su 2 poginula i 11 ranjenih, od kojih 4 teže. Neprijatelj je, prema izvještaju štaba 8. brigade, imao 6 poginulih i 3 zarobljena. Međutim, na Šarića Brdu i kod mosta, gdje je borba vođena ručnim bombama, neprijatelj je morao imati više gubitaka.²²³

U ovoj borbi, sve naše bolničarke, pokazale su izvanrednu hrabrost i spretnost u spasavanju ranjenika. Naročito su se istakle Jovanka Grubar i Duka Grbić, o čemu je posebno pisano i u brigadnom listu »Borac sa Une« avgusta 1943.

Bataljoni koji su se nalazili na obezbjeđenju nijesu imali borbe, jer neprijatelj nije ni sa jednog pravca intervenisao.

U zoru 18. jula, naše jedinice su se povukle iz Ključa, zbog velikih gubitaka od neprijateljskog automatskog oružja i minobacača. Naime, štab divizije je smatrao da bi, zadržavanje naših jedinica u gradu, bilo samo beskorisno izlaganje neprijateljskoj vatri i avijaciji. Ni na periferiji grada, međutim, naše jedinice nisu mogle ostati, jer je neprijatelj i dalje držao u sjeveroistočnom dijelu dva dominantna položaja, sa kojih je tukao jakom minobacačkom vatrom. Ova se uporišta nisu mogla likvidirati bez teških oruđa (Tomaševića Grad).

U napadu na garnizon Ključ, ukupno je zarobljeno 108 neprijateljskih vojnika i jedan zastavnik, a zaplijenjeno 87 pušaka, jedan njemački laki mitraljez, 2 strojnice, 3 dvogleđa, oko 50 kg šećera, 500 komada šibica, 50 kg soli, 24.000 komada cigareta, 30-40 konja i drugo. Prema izvještaju naše obavještajne službe iz Ključa, neprijatelj je imao ukupno 17 poginulih i 27 ranjenih, među kojima i jedan domobranski narednik i jedan domobranski oficir, a među poginulima su bila i dva njemačka oficira. Neprijatelj je - kaže se u ovom

²²³ AVII, k. 775, reg. br. 5-3.

izvještaju iz Ključa - potrošio 40.000 puščanih metaka i da je, borba trajala još jedan sat, nestalo bi mu municije. Neprijatelj je - kaže se dalje bio izgubio svaku nadu u povratak Ključa.

Naši ukupni gubici bili su (računajući i 8. brigadu) 16 poginulih i 35 ranjenih, od kojih većina sa lakšim ozljedama. Iz 8. krajiške brigade su poginuli: Marko Kerkez i Dane Končar Zorić iz sela Lipe, Đuro Zmijanjac iz Velikog Radića, Trivo Pepić iz sela Hrgara i Lazo Majić iz istog sela.²²⁴

Poslije napada naših jedinica na garnizon Ključ, noću 17/18. jula, neprijatelj je ovamo dovukao pojačanje, a zatim je, očekujući novi napad i usljed pritiska naših jedinica u okolini garnizona, bio prinuđen da poslije desetak dana 28. jula napusti Ključ. Uporišta Bravsko (4. kompanija Njemaca) i Paunovac (2. kompanija Njemaca - oko 200 vojnika) neprijatelj je napustio 1. avgusta. Jedinice iz Ključa krenule su za Banja Luku, Čadavicu i Mrkonjić Grad, a iz Bravska i Paunovca za Bosanski Petrovac. Međutim, ni u Čadavici se nije dugo zadržao, već je ovo uporište napustio 5. avgusta 1943. godine.

Napuštajući Ključ i ostala uporišta, neprijatelj je širio vjesti da će kao zamjena doći jedna pukovnija iz Slovenije. Tačno je da je početkom juna u Ključ trebalo da stigne jedna lovačka pukovnija, ali je ona u međuvremenu razbijena u neuspješnoj ofanzivi protiv partizana u Slavoniji.²²⁵

²²⁴ AVII, k. 456, br. reg. 11/1-54 i k. 775, br. reg. 5-3 (Izvještaji štaba 4. divizije i štaba 8. krajiške brigade (i AVII k. 767 A, br. reg. 35-2 (izvještaj obavještajnog centra 4. krajiške divizije). Podatke o poginulima iz 8. brigade dali su drugovi iz Sekcije brigade koji žive u Beogradu.

²²⁵ AVII, k. 767 A, br. reg. 15-3. '
- Uporište Čadavica, prije njegovog napuštanja, imalo je jednu bojnu domobrana, pripadnika 10. lovačke pukovnije.
- U Mrkonjić Gradu je početkom avgusta bila (sem pojačanja iz Ključa) jedna bojna ustaša, jedna nepotpuna bojna domobrana, jedna baterija PT lopova i dvije haubice. Sem njemačkih vojnika, u gradu se nalazilo i 120 njemačkih policajaca i nešto gestapovaca, a tu su se nalazili i štabovi: 10. lovačke pukovnije, 3. topničkog sklopa, ustaške bojne i njemačke komande.
- U Banja Luci je tada bilo 3.000 Njemaca, jedna bojna domobrana, 900 »feldžandara«, a oko Banja Luke bila su uporišta: Han Kola, Celinac, Trapisti, Karanovac, Klačnice;
- Bosanski Petrovac: jedinice 373. njemačke divizije držale su cestu preko Grmeča.

PRVA BORBA 8. KRAJIŠKE BRIGADE SA ČETNICIMA

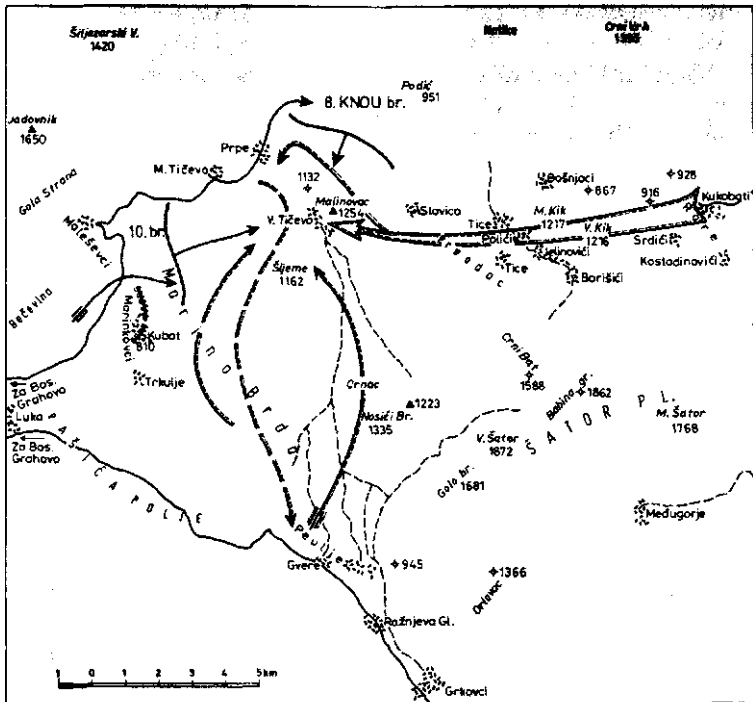
Glavnina četnika sa Kninskog sektora, sa četničkim štabom popa Đujića, prikriveno je izašla na teren Grahova i Glamoča. Oni su (po jednom izvještaju njih 1.200, a po drugom 3.000) u zoru 24. jula 1943. napali u selu Velikom i Malom Tičevu 1. i 2. bataljon, koji su tu stigli poslije napada na garnizon Ključ. U to vrijeme su 3. i 4. bataljon bili u selu Prkosima, odnosno u Velikim Stjenjanima.

Napad je izvršen iz više pravaca. Jedna jača kolona koja se kretala preko sela Rora i Preodca, napala je naše jedinice sa istočne strane. Dio kolone koji je vršio napad sa sjevera upućen je padinama Malinovca tg. 1254 i preko k. 1150 Prpe. Druga kolona (južna) napadala je od Peulja preko Crnca i kroz šumu Doline, a treća preko Marinovog brda sa jugozapadne strane sela. Jedan dio četnici su ostavili u Marinkovcima i na Malom Obijaju (tg. 1009) radi zaštite jedinica snaga koje su napadale na selo Tičevo.

Naše su se jedinice nalazile po kućama sela Tičeva sa isturenim obezbjeđenjima iznad njih. Zahvaljujući tim obezbjeđenjima naše čete nisu zatečene iznenađene, ali se nije moglo pretpostaviti kolike su četničke jedinice. Prema pravcima kretanja i rasporedu, kasnije se moglo, zaključiti da su obavješteni gdje su naše jedinice i da su odlučili da ih opkole i unište.

Borba je primljena na čukama iznad sela. Uz otpor koji je trajao 3 sata, preduzeto je povlačenje iz sela. Bilo je vrlo teško odlučiti se kojim pravcem se povući, jer je pucalo sa svih strana. Naime, borba je počela tek pošto su naše čete bile opkoljene. Dva bataljona 10. krajiške brigade odmah su krenula da napadnu neprijatelja s boka, ali su, nažalost, stigli tek kada su bataljoni 8. brigade potisnuti i imali gubitke. Četnici su upali u sela, zapalili ih i, po starom običaju, krenuli u pljačku i maltretiranje stanovnika.

Pošto su se naši bataljoni malo sredili, upućene su dvije čete zaobilaznim putem, kroz šumu, da četnike napadnu s leđa, i to kad ostale jedinice brigade krenu u protivnapad.

SKICA 4 – PRAVCI NAPADA ČETNIKA 24. JULA 1943.

Tako je uz sadejstvo sa dijelovima 10. krajiške brigade koji su napadali bočno, preko Marinog brda, i dvije čete 8. brigade, koje su napadale s leđa, izvršen protivnapad. U stvari, neprijatelj se počeo povlačiti čim je osjetio naše jedinice sa boka i za leđima. U gonjenju četnika sve do Paulja, oteto im je i 200 komada opljačkanih ovaca.²²⁶

To je bila prva borba 8. krajiške brigade sa četnicima i prvo iskustvo. Zamjenik komesara brigade Blažo Đuričić mjesec dana kasnije, u svom izvještaju Oblasnom komitetu KPJ za Bosansku Krajinu, rekao je:

²²⁶ AVII, k. 766 A, br. reg. 11-2 i k. 775, br. reg. 5-3 (Izvještaji štabova 8. i 10. krajiške brigade).

»... Samoinicijativa je dosta siaba... Borbenost boraca u borbi protiv četnika je na visini, samo se osjeća kod izvjesnih bataljona da nemaju smjelosti - zato što se nikada nisu borili protiv četnika. Nedostatak je bio taj što su bataljoni u jednoj borbi prihvatili detanzivnu, frontalnu, borbu sa četnicima.

- Iskustvo u borbi protiv četnika biće vrlo korisno... «²²⁷

Naši borci i starješine nisu bili navikli da noću ili u zoru budu napadnuti, i to istovremeno sa svih strana. Uvijek su to činili oni. Štab 4. krajiške divizije u svom raspisu od 19. avgusta 1943. godine, skrenuo je pažnju da se pucnji mogu očekivati sa svih strana. Ali da bi se ovo shvatilo trebalo je steći lično iskustvo.²²⁸

Bataljoni 8. krajiške brigade imali su u ovoj borbi 12 ranjenih, od kojih 6 teže. Jedinice 10. brigade nisu imale gubitaka. Prema sjećanju boraca 1. bataljona među ranjenima su bili: Zorka Glušica, bolničarka, Milan Jeličić, komandir čete, Lazo Kovačević, zamjenik komandira čete, Vojkan Agbaba, borac, Dušan Bokan, politički delegat voda i Dragan Mitrović, borac.

Sjutra dan, 25. jula i narednih nekoliko dana, sve do 31. jula 1. i 2. bataljon su pretresali Šator, selo Peulje i sela u podnožju Šatora, verali se po gudurama i šumarcima, ali je do četnika bilo teško doći. Nije bilo podataka o tome kuda su se razbježali. Jednog našeg borca Dragicu Grbić, koja je bila zalutala, četnici su uhvatili i strijeljali.²²⁹

U međuvremenu četnici nekog kapetana Ciganovića iz Bjelaja, napali su na selo Prkose, gdje se nalazio naš 3. bataljon. Poslije kraće borbe, 29. jula, oni su pobjegli i ostavili opljačkanu stoku. Sjutra dan, 30. jula, četnici su istovremeno napali na 3. bataljon u Prkosima i 4. u Stjenjanima. Tog

²²⁷ IRP - BiH 486-387.

²²⁸ Autor se sjeća jednog takvog slučaja. Poslije dugog marša i gonjenja četnika danju bataljon je zanoćio u jednom selu. Stigli smo kasno noću. Uopšte mi nije bilo jasno gdje se nalazimo, a sa četnicima se nikad do-
•> tad, nisam sreo. Onako umorni plegli smo po pojatama. Obučeni, razumije se. Smejstio sam se pored komandanta bataljona Dana Agbabe. Najednom zapuca, imao sam utisak sa svih strana. Skočim i istrčim napolje. Komandant, međutim, polako se diže, pogleda gore u brda i uputi tamo samo jednu desetinu. Vрати se i nastavi da spava. A ja sam imao utisak da su četnici već pored naših pojata.

²²⁹ AVII, k. 775, br. reg. 5-3.

dana naši su bataljoni bili u pokretu prema Manjači, pa su položaji iznad Prkosa i Stjenjana već bili napušteni. Pored četnika u napadu su učestvovali i Njemci. Dok su četnici sa svoja dva minobacača tukli minobacačkom vatrom, Njemci su artiljerijom gađali položaje 4. bataljona, koje je ovaj na brzinu zauzeo prilikom povlačenja iz sela. Mada je neprijatelj uspio da ovlada dominantnim kotama iznad sela i da se spusti u Stjenjane, naši bataljoni su ga ipak natjerali na povlačenje. Imali smo 3 ranjena i jednog nestalog.

Brigada je između 1. i 13. avgusta 1943. godine bila na odmoru u selima Peulje, Nuglašica i Grkovicima, osim 3. bataljona, koji je u međuvremenu u dva maha pretresao selo Rora, ali bez ikakvog uspjeha. I 2. bataljon je 7. avgusta pretresao šume Gnjat. Naišli su na desetak četnika, koji su se razbjegli.

Vrijeme odmora iskorišćeno je za partijsko-politički rad i vojnu obuku u jedinicama. Nastavljen je rad sa kursevima desetara, vodnika i signalista. Kurs za signaliste počeo je ranije pri štabu brigade. Tada ga je završilo 10 boraca. Polagali su i ispit i samo jedan slušalac nije zadovoljio.

Devetog avgusta je održano i vojno-političko savjetovanje štabova bataljona, na kojem su razmatrani propusti i razmjenjena iskustva. Prisutan je bio i zamjenik komandanta divizije, Petar Vojnović. Dva dana kasnije održano je savjetovanje u 2. bataljonu, sa uobičajenim dnevnim redom: vojno-politička situacija, podnošenje izvještaja po četama i razno. U izlaganju po prvoj tački dnevnog reda izneseno je da je Crvena armija 20 km udaljena od Harkova, i da su Njemci za poslednjih mjesec dana imali oko 120.000 poginulih, 4.500 uništenih tenkova i 2.500 aviona, da Italijani bježe iz vojske, traže abdikaciju kralja i mir. O stanju u našoj zemlji rečeno je da se borbe vode na sve strane - u centralnoj Bosni, na pruzi Sarajevo - Zenica, u Slavoniji itd.

U našim četama je izvršeno neophodno uspostavljanje bolje veze između desetina, vodova i komandi četa u toku borbe. Svaka jedinica je morala znati stanje i promjene sus-

jedne. Bolničko osoblje se moralo osloboditi svih drugih poslova, osim onih za koje je zaduženo. Zaključeno je da u 2. četi 2. bataljona treba formirati bombaška odjeljenja, a disciplinu u svim četama popraviti.

U Peuljama je održano, 7. avgusta, i prvo takmičenje među bataljonima (sem 3. bataljona) i to u trčanju, skakanju, bacanju kame-
na s ramena, rastavljanju i sastavljanju puškomitraljeza i previja-
nju ranjenika.

I pored nedostataka koji su uočeni (malo predstavnika iz bata-
ljona, slabo interesovanje za previjanje ranjenika) postignuti su
dobri rezultati. Najvažniji dio takmičenja bio je rastavljanje i sa-
stavljanje puškomitraljeza. Borci su navijali svaki za »svoje«. U
ovoj disciplini i u disciplini previjanja ranjenika najbolje rezultate
je postigao 4. bataljon. Najbolji pojedinac u takmičenju bio je Ste-
vo Kantar. On je od komisije nagrađen pištoljem.

Brigada je, poslije desetak dana odmora, krenula 14. av-
gusta preko Prekaje i Ribnika za Manjaču. Predstojalo je de-
taljnije čišćenje Manjače od četnika.²³⁰

NAPAD ČETNIKA NA 2. ČETU 4. BATALJONA KOD SELA SITNICE

Kad su 2. i 4. bataljon 17. avgusta stigli u selo Čađavicu, gdje su noću 17/18. smjenili jedinice Ribničkog NOP odre-
da, 2. četa 4. bataljona upućena je prema Sitnici radi izvi-
danja i obezbjeđenja. Ujutru, 18. avgusta, 200-300 četnika na-
palo je ovu četvu nešto sjevernije od Sitnice, na položajima
prema Kiku k. 872. Pošto je bila opkoljena i odsječena, četa
se morala izvlačiti prema zapadu, u rejon gdje je bio Rib-
nički odred. Borba je bila kratka, ali vrlo žestoka.

Prema Sitnici su odmah upućene četiri čete - po dvije
iz 2. i 4. bataljona. Jedna je trebalo da krene istočno od Sit-
nice, kroz šumu preko k. 753 i da se neprijatelju zabaci iza
leđa. Međutim, nju su u toku podilaženja primjetili četnici
prije nego što je stigla iza njihovih leđa, i na nju otvorili

²³⁰ AVII, k. 766A, br. reg. 22-2 (Izvještaj štaba 8. brigade od 13. avgusta 1943; zatim iz brigadnog lista »Borac sa Une« od avgusta 1943. i dnev-
nika Miše Puhache, tada političkog komesara 2. bataljona. Ovaj dnevnik,
ljubaznošću Miše Puhache, autor će koristiti i kasnije (Dalje: Dnevnik
M.P.).

vatru. Pošto se nije imalo šta čekati, ostale tri čete krenule su u napad, padinama šume preko sela Korita. U međuvremenu je zasvirao rog i četnici su se povukli preko Dubice u pravcu Lokvara. Dakle, ni ovom prilikom nijesu primili borbu.

Zanimljivo je, da se nedaleko od mjesta ovih događaja nalazio i Drenović sa svojom zaštitnicom, koju je jedna naša desetina napala i natjerala u bjegstvo. I Drenović je uspio da pobjegne. Zaplijenjen je konj, izgleda komandira zaštitnice.²³¹

*

Prema naređenju štaba 4. krajiške divizije počela je, 20. avgusta 1943. u 4 časa, akcija 8. i 6. krajiške brigade i Ribničkog NOP odreda na pretresanju Manjače, sa namjerom da se četnici opkole i unište. Pri tome se 6. krajiška kretala desno pravcem: Mrkonjić Grad (u koji je ova brigada ušla 18. avgusta) - Boždarevac - sela Vidović - Radoljica, a 8. krajiška brigada dobila je zadatak da očisti sela Dubicu, Metlu, Dujakovce, Stričiće i da produži za Kadine Vode.

Bataljoni 8. brigade dobili su slijedeće zadatke i pravce kretanja:

- 1. bataljon sa jednim mitraljeskim odjeljenjem kreće iz sela Marčeta prema Dubici. Sa dvije čete opkoljava, od pravca šume Metla, zaseok Miletići, a na jednom vrši čišćenje Dubice prema Metli. Po izvršenju ovog dijela zadatka, 1. bataljon je imao da zajedno sa 2. pročešljava Metlu, a zatim da preko Dugog dola krene prema selu Lokvarima, da bi zajedno sa 2. i 3. bataljonom likvidirao to četničko uporište;

- 2. bataljon prebacuje se iz sela Čadavice u Dubicu i pristupa čišćenju ovog sela, uputivši jedan vod ivicom Dubičke šume, drugi ispod Metle, a sa ostalim jedinicama ulazi u selo. Po izvršenju ovog dijela zadatka, 2. bataljon kreće grebenom Dugog dola prema Lokvarima koje napada zajedno sa 1. i 3. bataljonom;

- 3. bataljon polazi iz rejona šume Rajakovica (južno od Marčeta) preko Dubičke gore i Metle na Tisovac tg 1218, gdje postavlja zasjedu četnicima koji budu bježali sa Metle. Na znak da je Metla očišćena, kreće šumom Bataruša prema selu Lazičići i iznad Lokvara zauzeo položaj za napad;

²³¹ AVII, k. 775, br. reg. 6-3 (Izveštaj štaba 8. krajiške brigade od 18. 8. 1943. godine) i AVII, k. 456, br. reg. 15/1-6.

Tih dana je jedna jedinica Ribničkog NOP odreda zarobila komandanta četničkog bataljona Miču Sojića, jednog komandira čete, 20 naoružanih i 20 novomobilisanih četnika, a zaplijenila jedan teški minobacač sa 9 mina.

- 4. bataljon je trebalo da očisti od četnika Kik (k. 872) i selo De-
lice, a zatim da produži i napadne četnike u Bunarevima. U me-
đuvremenu jednu četu je uputio prema selu Dujakovcima. Ovaj
bataljon je imao da održava vezu lijevo sa Ribničkim NOP odre-
dom.

Štab brigade je na kraju upozorio da se u ovoj borbi vodi računa
da četnici čim opaze da se ide naprijed, okreću leđa i bježe i da
s nase strane mora doći do izražaja samoinicijativa.²³²

Pred pokret bataljona održani su sastanci sa komanda-
ma četa. Još jednom je bilo riječi o našim nedostacima u
borbi sa četnicima. Tražena je veća inicijativa, smjelije zaba-
civanje za leđa i na bokove neprijatelja. Istaknut je i značaj
predstojeće akcije.

Politički komesar brigade Avdo Ćuk, u jednom svom iz-
vještaju pred ovu borbu, napisao je da su moral i borbenost
brigade na visini. Ovo isto, samo nekoliko dana kasnije, po-
tvrdio je i Štab brigade, dodajući da borci »nisu mnogo
umorni, samo se pojavljuju obolenja stomaka, vjerovatno od
mesa, jer je hrana bez kruha... «²³³

Sve je, dakle, učinjeno, ali četnika ni ovom prilikom
nije bilo. Jednostavno, bježe čim su se naše jedinice pojav-
ljivale. Osim toga, mnogo kilometara naše čete su prošle na-
sumice, bez provjerenih podataka o neprijatelju.

Prema naređenju štaba brigade od 19. avgusta bilo je
očigledno da se neprijatelj očekivao u selu Dubici, na Metli,
Lokvarima, Dujakovcima, ali se nigdje nije govorilo koliko
ih je i kako su naoružani. Čak nije bilo potpuno sigurno i
da li se nalaze u ovim selima. Sigurna obavještenja od sta-
novnika nisu se mogla dobiti. Naprotiv, četnici su bili oba-
vješteni o svakom našem pokretu, bez obzira koliko on bio
tajan. Zamjenik političkog komesara brigade Blažo Đuričić
je u jednom svom izvještaju zapisao:

»... Nedostatak u borbi protiv četnika najviše se razotkriva u
tome što mi nemamo dobru obavještajnu službu, tako da smo mi
po zadacima divizije išli u borbu po čitav dan, a nigdje ni jednog
četnika nismo našli... Svijest i oštrica borbe protiv četnika je ve-
lika... «²³⁴

²³² AVII, k. 775, br. reg. 1-2 (Naređenje štaba 8. krajiške brigade od 19. 8.
1943. godine).

²³³ AVII, k. 775, br. reg. 28¹ i 8-3.

²³⁴ IRP - BiH, 4/218-219.

Štab divizije je, uoči pokreta brigade prema selima Dubici, Lokvarima i Dujakovcima, naredio, da se civilnom stanovništvu zabrani kretanje van njihovih imanja, a istovremeno je uputio i letke u kojima su se četnici pozivali na predaju, nudeći im garanciju za život i njihov prijem u redove narodnooslobodilačke vojske. Razumije se, »onima koji su klali i ubijali ljude, žene i djecu ne davati nikakve garancije - stoji u naredenju štaba 4. divizije od 19. avgusta 1943. godine.²³⁵

Četnici su, međutim, pri svom povlačenju pred našim jedinicama uspjeli da mobilišu jedan broj seljaka pod parolom da ide »Turska brigada«, koja sve ubija i kolje. Stanovništvo je bilo prilično zaplašeno, ali poslije prolaska bataljona 8. krajiške brigade ovim selima, neki su se vratili svojim kućama. Brigada je u prolasku ostavljala dobar utisak na narod. Bilo je samo nekoliko manjih grešaka.

Ipak, naši obavještajni organi su teško mogli preko ovih ljudi da dođu do podataka o mjestu i boravku četnika. Nešto iz straha od četnika, a prije svega zbog našeg kratkog boravka na tom terenu, teško smo među ovim stanovništvom mogli naći takve saradnike. Udaljavati se, opet, od glavnine, ići ispred nje radi prikupljanja obavještajnih podataka, bilo je vrlo riskantno. Zato podatke nismo ni imali, ili su bili vrlo oskudni i protivurječni.

Poslije prolaska naših jedinica kroz sela Lokvare, Dujakovce, Stričiće i sve do Kadinih Voda, pretpostavljalo se da su se četnici koncentrisali u selu Šljivno (oko 20 km vazdušne linije jugozapadno od Banja Luke). Naime, pretpostavljalo se da se ovdje nalazi četnička brigada Miće Azarića, koja je pobjegla ispred naših jedinica sa Klisine, kao i brigada Mišića. Obe ove brigade trebalo je da imaju oko 600-700 četnika. Prema nepotpunim podacima, svi su bili naoružani (ali bez teškog oružja), a moral je bio vrlo slab. Imali su namjeru da se prebace u centralnu Bosnu u sastav četnika Rada Radića.

Štab 4. krajiške divizije postavio je zadatak da 8. krajiška brigada i jedinice Ribničkog NOP odreda blokiraju i lik-

²³⁵ Zbornik!V/16, dok. br. 52.

Samo dva dana kasnije (2. avgusta) četnici su uputili svoj letak našim jedinicama (nažalost, nije se mogao pronaći. - AVIL, k. 775, br. reg. 29-4.

vidiraju neprijatelja u Šljivnu. Zbog toga je štab 8. krajiške brigade izdao »drugo naređenje« o napadu na četnike, po kojem je 1. bataljon dobio zadatak da postavi zasjedu pored ceste Banja Luka - Sitnica (Cvijetići k. 552) i spreči eventualni pokušaj povlačenja četnika prema Vrbasu; 2. bataljon da krene, u 24 časa 21. avgusta, preko sela Dobrnje i blokira Šljivno sa sjeveroistoka; 3. da pride blizu Šljivna (Trebovci) i odatle kontroliše neprijatelja i mjesto njegove glavnine; a 4. bataljon da ostane južno od Šljivna. Štab 8. brigade predložio je štabu Ribničkog NOP odreda da njegove jedinice zauzmu položaje sjeverozapadno od uporišta četnika (tg. 716 - Stražbenica).²³⁶

Jedinice 8. brigade su na vrijeme zauzele položaje. Ali, Ribnički odred nije stigao, a tek sutradan, 22. avgusta u 5,40 časova, štab ovog odreda je izvjestio 8. brigadu da je prijedlog o zajedničkoj akciji kasno primljen, da nisu mogli stići i predložio da se akcija izvede sa 3. i 4. bataljonom 8. brigade i Ribničkim odredom (a da 1. i 2. bataljon 8. brigade drži zasjedu). Prijedlog je prihvaćen, sve je dogovoreno, ali četnici nijesu čekali. Izvukli su se noću 22/23. avgusta prema selu Pervanu (dakle sve bliže Banja Luci - ka ustašama i Njemcima). Nije se znalo kuda su namjeravali da idu iz sela Pervana. Bilo je više pretpostavki: prema Piskavici, za Han Kolu ili za Bronzani Majdan.

Štab 8. krajiške brigade izvjestio je štab 4. divizije da će se jedinice pomjeriti prema Han Kolima i nastojati da uveče 22. avgusta napadnu i razoružaju posadu ovog mjesta, a da će Ribničkom odredu predložiti da se zabaci prema Pervanima. Na kraju je rečeno da će se tokom sutrašnjeg dana zadržati oko Han Kola.²³⁷

Napad na Han Kola izvršen je noću 22/23. avgusta sa 1. i 3. bataljonom, ali bez uspjeha. Neprijatelj je imao jače snage nego što se pretpostavljalo, a naša obavještajna služba nije uspjela da pribavi svježije podatke. Ali, nije samo to bio razlog. Prilikom pokreta bataljona prema Han Kolima, četnici koji su se povlačili iz Šljivna prema Pervanu, napali su naše jedinice s leđa. Nije bilo žrtava, ali se izgubilo u vrije-

²³⁶ AVII, k. 775, br. reg. 2-2.

²³⁷ AVII, k. 775, br. reg. 8-3 (U karti stoji samo Kola, a ne Han Kola).

menu i zakasnilo sa napadom. Osim toga, u toku borbe za Han Kola, nije postojalo sadejstvo vatrom naših jedinica. I na kraju, nisu izvršene dovoljne pripreme za napad. Borbenost boraca je i ovom prilikom bila na visini, ali su starješine podbacile.

U ovoj smo borbi imali 3 teže i 4 lakše ranjenih, od kojih su dvojica u bolnici podlegla ranama. Među ranjenima bio je i Knežević Jovo, puškomitraljezac 3. čete 1. bataljona. Neprijatelj je imao jednog ranjenog domobrana, uništen im je jedan puškomitraljez, a poginuo je i četnički komandant brigade Mićo Azarić.²³⁸

U svanuće 23. avgusta naše jedinice su zauzele položaje južno od Han Kola na liniji: Vodički vrh (tg. 868) - Kik (k. 626) - Vukmiri (k. 461). Toga dana neprijatelj je napadao na ove položaje sa snagama iz Han Kola, pojačanim sa dvije satnije, vjerovatno iz Banja Luke. Borba je trajala oko dva sata. Naše čete su imale dobre nadvišavajuće položaje u odnosu na teren prema Han Kolima, tako da je pješadija neprijatelja teško mogla da priđe. Međutim, jaka artiljerijska vatra sa Velikih Brankovaca i minobacačka vatra primorale su naše jedinice na povlačenje. Uostalom, nije ni bilo uslova za protivnapad naših jedinica, jer bi se, zbog blizine Banja Luke i terena prema Han Kolima, izložili riziku.

U ovoj borbi imali smo 2 ranjena borca. Broj poginulih neprijateljskih vojnika nije poznat, ali je zarobljeno 6 domobrana sa naoružanjem.²³⁹

Radi daljeg čišćenja od četnika prostora između rijeka Vrbasa, Sane i željezničke pruga Banja Luka - Prijedor, štab 4. divizije naredio je 23. avgusta:

- da 6. krajiška brigada vrši čišćenje terena između Vrbasa i linije Han Kola - Jeveličko brdo - Lješće, s tim što ostavlja jedan bataljon oko Mrkonjić Grada za hvatanje četničkih grupica, koje se prebacuju po šumama oko tog grada i Čadavice. Pored toga, 6. krajiška brigada je imala i zadatak da odsječe Han Kola od Banja Luke, da pokida telefonske veze, i ako se ukaže povoljna situacija da, u sadejstvu sa 8. krajiškom brigadom, napadne i likvidira uporište u Han Kolima;

²³⁸ AVII, k. 456, br. reg. 15/1-6 i k. 775, br. reg. 11-3 (Iz izvještaja štaba 4. divizije, odnosno štaba 8. brigade).

²³⁹ Zbornik IV/16, dok. 106.

- da 8. krajiška brigada vrši čišćenje na prostoru lijevo od 6. brigade prema željezničkoj pruzi Banja Luka - Prijedor - Piskavica - Bronzani Majdan - Pervan, s Lim da čišćenjem terena od četnika, povremeno vrši i čišćenje neprijateljskih uporišta na željezničkoj pruzi Banja Luka - Prijedor i na njoj ometa željeznički saobraćaj;
- da Ribnicki NOP odred djeluje lijevo od 8. brigade, prema željezničkoj pruzi Banja Luka - Prijedor, zatim selo Marička - rijeka Sana, od Prijedora do Sanskog Mosta i Vrhpolja.²⁴⁰

NAPADI ČETNIKA 25. AVGUSTA 1943.

Na osnovu pomenutog naređenja štaba 4. krajiške divizije 8. brigada je krenula sutradan, 24. avgusta, (bez jednog bataljona) preko Pervana za Goleši, da bi već sutradan 1. i 2. bataljon prihvatili borbu sa četnicima na Velikom Brankovcu (svega oko 10 km zapadno od Banja Luke). Bobom koja je trajala od 14 do 19 časova, neprijatelj je protjeran prema Pavlovcu, još bliže Banja Luci. Naše jedinice nijesu imale gubitaka.²⁴¹

Istoga dana, sva tri naša bataljona (1, 2. i 3.) na ovoj prostoriji (Radića brdo - Čokori - Brankovac) bila su napadnuta od četnika i legionara oko Brankovca i Čokora. I ovdje je, posle nekoliko časova borbe, neprijatelj protjeran prema Banja Luci. Imao je veliki broj poginulih i prema izvaji jednog zarobljenog četnika, mnogo ranjenih. Mi smo imali 2 poginula i 3 ranjena.²⁴²

Pada u oči da su naše jedinice dotada, manje-više »gurale« četnike prema Banja Luci, umjesto da su ih odsjecale. Istina, bilo je pokušaja blokade, ali su se četnici, uglavnom, izvlačili.

Do ove druge borbe, odnosno napada četnika kod Čokora i Brankovca (25. avgusta), došlo je kada se naš 3. bataljon povlačio sa zasede koju je to jutro postavio na cesti

²⁴⁰ Zbornik IV/16, dok. 69.

²⁴¹ Isto, dok. 106.

²⁴² Četvrti bataljon 8. brigade nalazio se tog i slijedećeg dana na pravcu Banja Luka - Han Kola (Vodički vrh tg. 868, oko 2 km. jugozapadno od Han Kola).

Sitnica - Banja Luka (na 6 km od Banja Luke). Iz izvještaja štaba brigade nije moguće zaključiti, jer se o tome i ne govori, kako je djelovao ovaj bataljon na neprijatelja koji je napadao od Banja Luke, odnosno Pavlovca. On je tom neprijatelju u stvari, dolazio sa boka, krećući se od ceste Sitnica - Banja Luka.

Neprijatelj je bio veoma uznemiren akcijama naših jedinica nedaleko od Banja Luke. Svakodnevno su upućivani telegrami u Zagreb ili obratno i neprekidno je razmatrana situacija. Nije isključena mogućnost da je neprijatelj očekivao naš napad na sam garnizon Banja Luku.²⁴³ Osim toga, četnici su molili da se interveniše u pravcu Manjače i Zmijanja, stavljajući se na raspolaganje Njemcima i ustašama. Do intervencije je uskoro i došlo.

NAPAD NEPRIJATELJA OD BANJA LUKE 26. AVGUSTA 1943.

Štab 4. krajiške divizije, u jednom svom izvještaju štabu 2. bosanskog korpusa od 30. avgusta, na jednom mjestu kaže da su četničke bande, ne mogavši da pruže otpor našim snagama, uz pomoć ustaša i domobrana pobjegle u Banja Luku, gdje su se koncentrisale u Gornjem Šeheru i zatražile pomoć Njemaca za protivnapad na naše snage.²⁴⁴

Predviđajući protivnapad neprijatelja od Banja Luke preko Han Kola prema Sitnici, Štab divizije je pisao štabu 6. krajiške brigade da treba biti oprezan, a u slučaju napada prebaciti se neprijatelju za leđa i održavati čvrstu vezu sa 8. krajiškom brigadom.²⁴⁵

²⁴³ U izvještaju Hrvatskog glavnog stožera, kaže se da je 22. avgusta 1943. godine zauzeto Bugojno, koje je napalo »4.000 odmetnika, da ustanici ugrožavaju Kupres, Tomislav Grad, Glamoč, da je došlo do sukoba sa ustanicima kod Kola, da je nestalo 9 domobrana, itd. I drugi ustaški i njemački izvještaji govore o »jačim neprijateljskim snagama na prostoru južno i jugozapadno od Banja Luke, čiji prednji dijelovi dostižu već do periferije grada«. Zapovjednik oružaničkog voda iz s. Motika javljao je kako »mještanin iz s. Bistrice (oko 11 km s-z od Banja Luke) izjavljuje da su otprilike 6.000 odmetnika došli u njegovo selo... « (Zbornik IV/16, dok. 160, 162, 167 i 204).

²⁴⁴ Zbornik IV/16, dok. 104.

²⁴⁵ AVII, k. 766, br. reg. 31-7.

Štab 8. brigade imao je više informacija o koncentraciji četnika u Gornjem Šeheru. Posljednja je bila od prebjeglog četnika, mladića silom mobilisanog. Četnici sa Manjače bili su slabi da bi mogli nešto više učiniti u borbi protiv naših jedinica, pa su zatražili pomoć ne samo od Njemaca, već i od Rade Radića. On im je, kako je tada bio obavješten štab brigade, uputio sedam kamiona svojih četnika, kao pojačanje. Sem ovog, i grupa četnika Jove Mišića, koja se nalazila u Krupi na Vrbasu, uputila je nešto svojih u Manjaču.²⁴⁶

Sve četničke jedinice, koncentrisane oko Gornjeg Šehera (zajedno sa četnicima Rade Radića) brojale su tada oko 3.000 naoružanih četnika. Ovdje su čekali pomoć od Njemaca. Obećana pomoć im se oteгла, pa su 25. avgusta, sami krenuli prema Gornjem Šeheru. Od Njemaca su dobili dosta automatskog oružja i jedan teški minobacač, a mobilisane civile sa Manjače koristili su kao nosioce opreme.

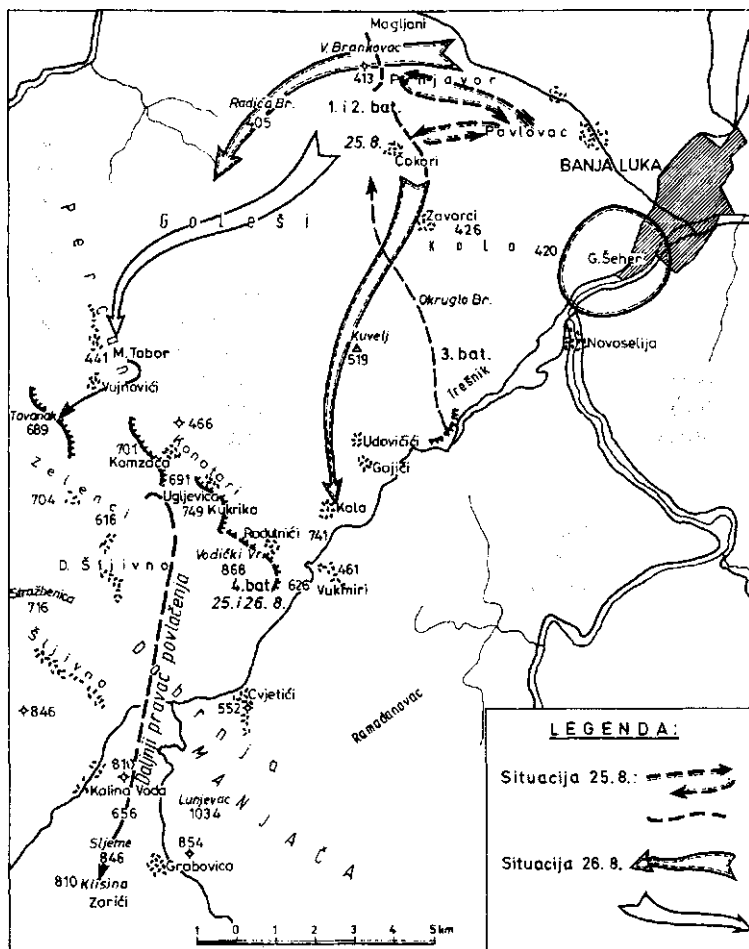
Za protivnapad na naše jedinice Njemci su doveli pojačanje iz Prijedora, jer nisu smjeli oslabiti garnizon Banja Luku, a Prijedor im trenutno nije bio ugrožen. (U Prijedoru je tada bilo 1.600 Njemaca, 1.360 legionara, 5 haubica, 2 tenka i drugo, a komandant legije bio je Gustav Matković)²⁴⁷

Protiv ovog neprijatelja, koji se pripremao za protivnapad, nalazila su se samo tri bataljona 8. krajiške brigade (1, 2. i 3. bataljon). Prethodna dva dana proveli su u danonoćnim borbama i marševima bez ikakvog odmora, sa vrlo slabom hranom. A 4. bataljon bio je još uvijek odvojen od štaba brigade i nalazio se na Vodičkom vrhu. Zbog toga je štab brigade, uoči napada neprijatelja, pitao Štab 4. divizije, da li će moći da povuče ovaj bataljon u sastav brigade. Nije ga povukao.

Bez obzira na to što je štab 4. divizije u svakom svom naređenju i dopisu zahtjevaio održavanje čvrste veze između 6. i 8. brigade i Ribničkog NOP odreda, ta se veza prekidalala. Razlog je bio veličina teritorije na kojoj su ove jedinice djelovale i često premještanje jedinica i štabova prema odstupanju četnika. Ribnički NOP odred je na osnovu napred po-

²⁴⁶ AVII, k. 766 A, br. reg. 18-3 i kao pod 245.

²⁴⁷ AVII, k. 766 A, br. reg. 18-3 i k. 407, br. reg. 29/2-5. U rudniku Ljubiji tad je bilo 5 kompanija regruta sa kursa iz Njemačke (700-800), četiri mješane satnije, 30 topova većeg kalibra i nekoliko manjeg).

SKICA 5 - NAPAD NIJEMACA I ČETNIKA OD BANJA LUKE 26. AVGUSTA 1943.

menutog naređenja Štaba 4. divizije od 23. avgusta, krenuo dalje na zapad, prekidajući vezu sa 8. krajiškom brigadom.²⁴⁸

²⁴⁸ AVII, k. 766 A, br. reg. 12-3 i Zbornik IV/16, dok. 108. Ribnički je odred 28. avgusta 1943. godine zajedno sa jednom čelom Podgrmečkog NOP odreda, napao uporište Vrhpolje (jugoistočno od Sanskog Mosta) i zarobio čitavu posadu od 145 vojnika sa puškama, a zaplijenio još 16 puškomitraljeza, jedan teški mitraljez, jedan teški minobacač itd.

U takvoj situaciji, neprijatelj je 26. avgusta, napao iz pravca Banja Luke na tri bataljona 8. krajiške brigade. Svojim desnim krilom kretao se preko Velikog Brankovca i Radića brda prema Goleši, a lijevim od Pavlovca preko Čokora i Kuvelja u pravcu Han Kola. Naše jedinice su uspjele da zaustave njegovo desno krilo, ali lijevo je još istoga dana izbilo iznad sela Pervana i Radmanića.

Namjera neprijatelja jasno je izražena prvog dana napada, da sa dva jaka krila blokira snage 8. brigade na prostoru V. Brankovac - Čokori - Goleši, a zatim da je po dijelovima uništava. Međutim, pružajući žilav otpor naše jedinice su preduzele povlačenje. Dejstvo neprijateljske avijacije bilo je vrlo žestoko, a povlačenje jedinica ometano je i od dijela civilnog stanovništva u nekim selima. Prvog dana borbe imali smo 2 poginula i 3 ranjena. Neprijatelj je prema izvještaju štabova bataljona imao oko 30 mrtvih.

Štab brigade u izvještaju Štabu 4. divizije od 27. avgusta izneo je:

»... Izgleda da je neprijetelju cilj da se jednim krakom probije u pravcu Šljivna i dalje za Manjaču, što mu je uspelo. Nije se moglo ustanoviti kolike su mu tačno snage i kakve su, ali sudeći po širini fronta i uniformama... neprijatelj je bio dosta jak i tu nisu bili samo četnici, već i legionari.. Vezu sa 4. bataljonom nemamo, niti sa 6. i 13. brigadom i Kozaračkim odredom, niti znamo gdje se ko nalazi... S obzirom da su naši borci već dva dana i skoro dvije noći u stalnoj borbi sa četnicima, a neprijatelj je dosta jak, mislimo da se nećemo moći oduprijeti, a ima mogućnosti da sa jačim snagama udarimo neprijatelja, jer se skoncentrisao i mogli bi ga vojnički uništiti... «"

Lijevo krilo 8. krajiške povučeno je 27. avgusta ujutro u Pervan i tog prijepodneva jedinice su se nalazile na položajima iznad sela Vukelića, Vujnovića, a zatim prema Kamzači (k. 701). Novi položaji brigade bili su veoma dobri za otpor i kontrolu terena desno - prema Han Kolima, i lijevo - prema Pervanu. Ovdje se neprijatelj mogao zadržati izvjesno vreme, ako bi i naše druge jedinice: Ribnički NOP odred ili 13. brigada napadale sa sjevera, odnosno od Bronzanog Majdana, a 6. krajiška brigada od ceste Banja Luka - Sitnica.

²⁴⁹ Zbornik IV/16, dok. 90 - Zašto se 4. bataljon zadržavao odvojen od ostalih jedinica brigade, u pregledanim dokumentima nije objašnjeno.

Ovo je bila izvanredna prilika, ako ne za potpuno uništenje četnika, kako je rečeno u štabu brigade, a ono za njihovo razbijanje i nanošenje ozbiljnih gubitaka.

Ali, koordinacija dejstava između jedinica 4. krajiške divizije ovom prilikom i na ovom terenu, nije bilo. Zapadno od ceste Banja Luka - Sitnica, pa do linije Bronzan Majdan - Hazići - Sokolovo bila je samo 8. krajiška brigada, bez veze sa ostalim jedinicama divizije. Ribnički NOP odred bio je na putu prema Vrhpolju, a 6. brigada istočno od ceste Banja Luka - Sitnica. Trinaesta krajiška brigada, o kojoj je štab 8. brigade 27. avgusta rekao da sa njom nema veze, nalazila se na prostoru Stratinska - Sasina, na komunikaciji Banja Luka - Sanski Most, ali bliže Sanskom Mostu. Ova brigada imala je i dio snaga nedaleko od Bronzanog Majdana, ali se tada nije moglo tačno utvrditi kog dana i u koje vrijeme.²⁵⁰

Rano ujutro 27. avgusta, tri bataljona 8. krajiške brigade napadnuta su na položajima Vukelići - Kamzača i u 11 časova tog dana štab brigade je izdao naređenje za povlačenje na položaje: Vodički vrh (tg 868) Kukrika (k. 749), Kamzača (k. 701), Tavanak (k. 689), sa namjerom da se nešto kasnije nastavi povlačenje prema Klisini.

U situaciji u kojoj su se našle njegove jedinice uslijed napada brojno jačeg neprijatelja uz podršku avijacije, štab 8. krajiške brigade nije imao drugog izlaza već da naredi povlačenje. Bataljoni su pružali otpor u granicama svojih mogućnosti, a povlačenjem je izbjegnuto njihovo opkoljavanje i uništenje, upravo ono što je neprijatelj i želio. U borbi 27. avgusta ujutro imali smo, na primjer, jednog poginulog i 5 ranjenih, a situacija je mogla biti daleko kritičnija. Gubici neprijatelja nijesu se mogli utvrditi.

²⁵⁰ AVII, k. 1626, br. reg. 8/1-21. U svom izvještaju Štabu 4. divizije od 30. avgusta Štab 13. krajiške brigade piše:

». . . Slali smo vam kurire već dva puta da uhvate vezu sa vama, ali je to bilo nemoguće, pa vam danas ponovo šaljemo kurire. . . ! Neprijatelj je dolazio do Bronzanog Majdana i u Melinu, gdje se i sada nalazi. Naš bataljon - piše dalje, u izvještaju štaba 13. brigade - koji je bio u Jeličkoj (nedaleko od Bronzanog Majdana) vodio je manju borbu sa neprijateljem na Rakitovači (1-2 km sjeverno od Bronzanog Majdana), gdje je neprijatelj bio odbijen, ali usljed nastupanja neprijatelja cestom preko Bronzanog Majdana mi smo bataljon povukli preko ceste da ne bi bio tamo otsječen. . . «.

Položaji brigade narednih dana (30. i 31. avgusta) bili su nešto južnije: Previya (tg. 1037) sela Božići - Dujakovci - Babići, (oko 10 km sjeverno od sela Čadavice). Štab brigade smjestio se u selo Babice. Tih dana došlo je do predaha jedinica.²⁵¹

REZULTAT DESETODNEVNE BORBE PROTIV ČETNIKA I PLANIRANJE NOVIH AKCIJA

U akcijama na sektoru Manjače i Zmijanja, između 20. i 30. avgusta 1943. godine, zarobljeno je ili ubijeno oko 60 četnika, među kojima i komandant četničke brigade Mićo Azarić. Zaplijenjeno je 30 pušaka, oko 3.000 pušanih metaka, jedan teški minobacač sa 69 mina, nešto vojne opreme i izvjesna količina soli. Rezultati su, prema uložnim naporima, očigledno bili mršavi. Nije se za tih deset dana borbi uspjelo ni da se četnici razbiju, a kamoli unište. Zato je štab 4. krajiške divizije, u svom dopisu štabu 2. bosanskog korpusa od 4. septembra obavještavao da je situacija na Manjačkom sektoru, uglavnom, takva da je potrebno preduzeti najenergičnije mjere za uništenje četnika, jer njihova glavnina na ovom prostoru još nije razbijena i potučena. Četnici su imali duboke korijene, a osim toga tijesno su bili povezani sa okupatorom, koji im je izlazio u susret u svakom pogledu. U izvještaju se zatim naglašavalo da su jedinice preduzele sve mjere za njihovo uništenje, a ako bi se ostavilo ovakvo stanje na ovom prostoru i naše jedinice krenule dalje, »džabe bi bili dotadašnji naš trud i borbe na sektoru Manjače. ...«.

Štab divizije je predložio da snage divizije djeluju protiv četnika još nekoliko dana, a poslije toga da se formira Sanski i Manjački NOP odred, koji bi na ovom prostoru djelovali vojnički i politički.

Veći dio četnika, poslije desetodnevne borbe s njima, razvukao se po čitavom sektoru Manjače u grupicama od 5-10, a jače grupe, 50-100 četnika, nalazile su se sa okupa-

²⁵¹ Zbornik IV/16, dok. 90 i AVII, k. 775, br. reg. 12-3 (Izvještaj štaba brigade od 31. avgusta 1943. godine).

torom oko Banja Luke i drugih uporišta. Poneko od mješ-tana izlazio im je u susret, pokazujući primitivnim znacima mjesta naših štabova i jedinica.²⁵²

Početkom septembra 1943, okupator je pojačao svoje snage u Banja Luci, Sanskom Mostu i u Bronzanom Majdanu, u koji je stigao jedan bataljon Njemaca i legionara sa pet tenkova i nekoliko teških oruđa. Sa Njemcima su ovdje bili i jedan broj četnika i jedna četa »Vlasovaca«, ratnih zarobljenika Crvene armije.

Za dalja dejstva štab 2. bosanskog korpusa je planirao da se sa dvije brigade 4. divizije kontroliše prostor zapadno od komunikacije Sitnica - Banja Luka, dejstvujući prema mjestima gdje su se nalazili četnici, u cilju njihovog uništavanja. Pri tome je trebalo održavati redovnu vezu sa snagama 11. krajiške brigade. U isto vrijeme planirao je da jednu brigadu 4. divizije uputi na prostor Bihać - Bosanska Krupa - Petrovac, radi dejstva u leđa neprijatelju koji je otpočinjao napad na slobodnu teritoriju Like. Po ocjeni štaba korpusa, na ovoj prostori su se nalazile demoralisane domobransko-legionarske snage, koje su bile voljne da se predaju, pa je ova brigada imala mogućnost da, uz sadejstvo Odreda, dođe do znatnog naoružanja.²⁵³

U međuvremenu su 1. i 2. bataljon 8. krajiške brigade, sa komandantom i zamjenikom komesara brigade, krenuli prema selu Podrašnici sa namjerom da sačekaju grupu četnika koja je pošla prema Mrkonjiću, dok su druga dva bataljona sa političkim komesarom i zamjenikom komandanta brigade, ostali u rejonu Bunareva, sa izviđačkim dijelovima iznad Dujakovaca. Naime, prema izvještajima naše obavještajne službe, Drenović je sa 300 četnika prošao noću preko Manjače i zadržao se u Sitnici. Namjeravao je da produži prema Glamoču. Ali, prije pristizanja naših bataljona četnici su se sukobili sa jedinicama 7. udarne brigade, tako da taj plan Drenovića, nije uspio. Tako se, prema istim informacijama od 5. septembra 1943. povratio nazad. Tu su se četnici, prema podacima, zadržali na liniji sela: Dubica - Lokvari -

²⁵² AVII, k. 766A, br. reg. 20-3 (Iz izvještaja štaba 4. divizije od 30. 8. 1943) i Zbornik IV/I, dok. 27.

²⁵³ Zbornik IV/17, dok. 16. Drugi bosanski korpus imao je dvije divizije sa po tri brigade i Ribnički NOP odred.

Dujakovci - Đurđevići - Ilići. Prema ocjeni Štaba brigade, moglo ih je biti ne 300, već oko 1.000, sa 2 minobacača i 3 teška mitraljeza.

S obzirom da su se dva bataljona 8. brigade već nalazila južno od Dubice (odakle su mogli da napadnu), politički komesar brigade Avdo Čuk i zamjenik komandanta Uroš Kukolj predložili su, 6. septembra, da se neprijatelj na ovoj liniji napadne jačim snagama. Jedan krak napada trebalo je da bude usmjeren prema Šljivnu kako bi se neprijatelj presjekao, zbunio i »onemogućilo mu se normalno povlačenje prema Banja Luci... « O ovom predlogu izvješten je i susjedni bataljon 6. krajiške brigade, da bi se i on angažovao u ovoj akciji.²⁵⁴

Odgovarajući na ovaj prijedlog štab divizije, 7. septembra je javljao: »... Primili smo vaš dopis iz kojeg se vidi da je Drenović sa svojim glavnim snagama oko Dubice, Dujakovaca, Bunareva i Grčke Gradine. Prema tome, ova koncentracija dobro je došla za razbijanje četničkih bandi, ukoliko su tačni podaci koje ste dali... «.

U vezi sa tim prijedlogom štab 4. divizije naređuje da se uhvati veza sa 6. krajiškom brigadom koja se nalazila na lijevom krilu 3. i 4. bataljona 8. krajiške brigade, da se četnici neprekidno prate i oko njih zatvara obruč južno od Dubice - Sitnice - Bunareva, kao i da se uhvati veza sa 7. brigadom na desnom krilu. Ova bi brigada trebalo da zatvori prelaz preko ceste Čađavica - Mrkonjić Grad - Jajce. Nažalost, sve se završilo na obavještanju i pripremama, a do prave koordinacije u akciji, ipak, nije došlo.²⁵⁵

Nejasno je zašto politički komesar i zamjenik komandanta 8. brigade nisu sačekali reakciju na svoj prijedlog i dali vremena ostalima da se pripreme, već su požurili i iste noći, 6/7. septembra, izvršili napad na dijelove Mutićeve brigade (oko 300 četnika), koji su se nalazili u selima Sladoje-

²⁵⁴ AVII, k. 775, br. reg. 13-3 i 15-3 (Prema izvještajima štaba 8. brigade od 6. i 7. septembra 1943).

²⁵⁵ Zbornik IV/17, dok. 46 i 49. Zanimljivo je da je ovom prilikom došlo do sukoba (usljed velikog mraka) između jedne čete 3. i jedne čete 4. bataljona. Poslije plotuna izvršen je i juriš. Ranjen je jedan borac 4. bataljona.

viči, Đurđevići i Ilići. Kako su četnici te noći (6. septembra) već bili pobjegli prema Klisini i Kadinoj Vodi, pokret 3. i 4. bataljona 8. brigade bio je uzaludan.

Tog istog dana, 1. i 2. bataljon 8. brigade krenuli su iz sela Podbrda (južno od Čadavice) u napad na četnike oko Dubice. Ali ni ovdje nije došlo do borbe. Četnici su prije toga napustili Dubicu. Bataljoni su se 8. septembra vratili prema Marčetama, kratko predahnuli i sjutradan u 2. bataljonu održali bataljonsku konferenciju.²³⁶

Jedinice 4. krajiške divizije, uključujući čete i bataljone 8. krajiške brigade, uložile su od 20. avgusta do 7. septembra 1943. ogromne napore da razbiju i unište četnike na Manjači i Zmijanju. U tome, kao što se vidi, ipak, nije bilo uspjeha (poginulo je svega oko 60 četnika). Ne može se reći da nijesu preduzete sve političke i vojne mjere u jedinicama i da naši borci nijesu pripremani na napore, ali ostaje činjenica da borci i komande nijesu imali iskustva u borbi sa neprijateljem na ovom prostoru. To se gotovo svakog dana osjećalo. Treba, međutim, još jednom, na kraju ovog poglavlja, podvući sljedeće:

1) Četnici su bili rastureni po grupama (5-6, rijeđe 50-100) na širokom prostoru. Na teritoriji od oko 700 km² izvršiti opkoljavanje i uništavanje bilo je veoma teško, pa i nemoguće. Ovo tim prije što je udaljenost Banja Luke od osnove našeg pokreta bila svega oko 30-35 km. A ovdje su mogli da nađu odličnu zaštitu kod Njemaca i ustaša. Sve je ovo manje-više bilo poznato, pa ipak su za ovu akciju određene samo dvije brigade (6. i 8.) i Ribnički NOP odred. A četnika je oko Gornjeg Šehera, pred njihov protivnapad sa Njemcima, bilo oko 3.000.

2) Četnici su imali veliki uticaj na narod u pojedinim selima. Imali su doušnike, kurire, ali i mnoštvo ljudi koje su i silom mobilisali. Nije mnogo pomoglo naređenje štaba 4. divizije da se mještani ne smiju udaljavati sa svojih imanja, niti leći sa pozivom da se četnici predaju, jer su stanovnici

236 Zbornik IV/17, dok. 50 i Dnevnik M.P.

ovih sela bili uplašeni i nepovjerljivi. Kao protivmjeru, četnici su izbacili parolu da ide »Turska« brigada (misli se na 8. krajišku) i da sve kolje pred sobom.

3) Zbog ovog, naša obavještajna služba i nije mogla izvršiti svoj dio veoma važnog zadatka. Nije vrijedelo ići nasumice i, uglavnom bez hljeba, prevaljivati kilometre i kilometre svakog dana, a bez prave borbe. Bez obzira na moral brigade objektivno se kod boraca osjetio zamor i želja da se krene u napade na neprijateljske garnizone, i u »ozbiljnije« borbe.

4) Kada se pružila mogućnost da četnici budu vojnički do nogu potučeni - između 27. i 30. avgusta 1943. propuštena je prilika. Veza među štabovima i njihova koordinacija podbacila je i ona je »glavni krivac« što četnici nijesu doživjeli ono zbog čega se krenulo na Manjaču i Zmijanje.

Sve je ovo poslužilo kao odlično iskustvo našim komandama i štabovima. Danima se o tome raspravljalo na sastancima komandi, partijskim sastancima i konferencijama boraca.

Prema naredjenju štaba 4. divizije od 8. septembra, 6. krajiška brigada je imala da se koncentriše na prostoru Tramošnja - Palanka radi kontrole pokreta neprijatelja iz Sanskog Mosta i Bronzanog Majdana, a 8. brigada da se prikupe oko Donjeg i Gornjeg Sokolova, vodeći računa da jedinice logoruju na pogodnim mjestima. Zadatke za dalja dejstva brigade je trebalo da dobiju po izvršenim koncentracijama²⁵⁷

Istoga dana, 8. septembra, 8. krajiška brigada imala je slijedeći raspored: 1. bataljon u selo Graci, 2. u Marčetama, 3. u Podbrdu i 4. bataljon u Čađavici. Stab brigade nalazio se tada u Marčetama (Palež).

Ovim je bila završena borba snaga 4. krajiške divizije protiv četnika na Manjači. Došlo je do novih i značajnih događaja.

²⁵⁷ Zbornik IV/17, dok. 55 i AVII, k. 775, br. reg. 16-3.

Tih dana snage narodnooslobodilačke vojske oslobodile su veći dio dalmatinske obale. Primorja i nekoliko ostrva. Oslobođeni su bili Sušak, Novi, Crikvenica, Obrovac, Solin, Klis i još neka mjesta, zatim ostrva Hvar, Rab i Vis. U ruke NOV pali su i dijelovi Pavelieeve i italijanske mornarice. Italijanski vojnici predavali su se našim jedinicama. Tih dana septembra, 1943. bilo je zaplijenjeno preko 2.000 pušaka, preko 100 teških mitraljeza i toliko puškomitraljeza.

S obzirom na ovakvu situaciju, Vrhovni štab NOV i PO Jugoslavije odlučio je da se sa jačim snagama oslobode i ostala mjesta u Dalmaciji. Za operacije u Dalmaciji 2. bosanski korpus, odlukom Vrhovnog štaba, dao je svoje dvije brigade i to 6. i 10. krajišku brigadu 4. krajiške divizije koje je, zajedno sa štabom divizije trebalo da se upute na prostoriju Cetinske doline, u rejon Veličke. ²⁵⁸ Jedinice 10. divizije (sem 3. bataljona 9. brigade) trebale su da zatvore pravac od Banja Luke i da kontrolisu prostorije južno i sjeverno od Mrkonjić Grada, dakle i Manjače.

Što se tiče 8. krajiške brigade ona je svoje jedinice prikupila na prostoru Sitnica - Čađavica - Orahovljani, odakle je trebalo ukoliko se situacija ne izmijeni da krene na prostor Bosanska Krupa - Bihać - Bosanski Novi, radi dejstva na komunikaciji Novi - Bihać. Sa 8. brigadom trebalo je da krene i zamjenik komandanta divizije.

Tako su dvije brigade 4. krajiške divizije otpočele marš za Dalmaciju 15. septembra 1943, dok je 8. krajiška brigada krenula za Podgrmeč preko Sanice za selo Jelašinovce i 18. septembra stigla u rejon Lušci Palanke. ²⁵⁹

²⁵⁸ Nakon saopštenja njemačkog poslanika Kašea (Kaschea) Paveliću o odluci Hitlera da se hrvatski krajevi Gornjeg Jadrana priključe NDH, Pavelić je posebnom naredbom proglasio njihovo pripajanje i imenovao oskara Turinu »Glavarom građanske uprave za oslobođeno područje«. Pripreme koje je Turina odmah počeo iznesene su u njegovom opširnom izvještaju od 24. oktobra, 1943. godine.

Ali, već od dolaska na novu dužnost, Turina je naišao na problem oko preuzimanja nove uprave i prebacivanja odgovarajućeg osoblja u Rijeku, zbog nesigurnih saobraćajnih veza. Ipak je grupa službenika na čelu sa Turinom, nekako, zaobilaznim putem preko Trsta i Pule, stigla do Rijeke. Ubrzo je vraćena. Njemci u NDH nisu imali povjerenja. Sve je to ulazilo u dalji proces raspadanja NDH. (Institut za historiju radničkog pokreta - Zagreb, Fond NDH, MUP 1943.).

²⁵⁹ Zbornik IV/17, dok. 69 i AVII, k. 772, br. reg. 1/4-3.

Isto veče, 17. septembra, kad su jedinice stigle u s. Jelašinovce data je priredba, na kojoj je hor 2. bataljona otpjevao nekoliko pjesama. Zatim su bile recitacije i na kraju raport. Priredba je trajala do kasno, a već u zoru sljedećeg dana brigada je krenula dalje. Sjutra dan se u Lušci Pa-

STANJE U JEDINICAMA BRIGADE KRAJEM AVGUSTA 1943.

Krajem avgusta i sve do pokreta brigade u Podgrmeč, štabovi i komande 8. krajiške brigade imali su vremena da izvrše analize borbenih dejstava u Manjači i Zmijanju i stanja jedinica. Održavane su političke konferencije i davane ocjene, pisani izvještaji. Zaključeno je da su moral i borbenost boraca naše brigade zadovoljavajući. Iako zamoreni u povlačenju, borci su tražili i bili spremni da ponovo udare na neprijatelja. Inače prema mišljenju komesara brigade, naši borci su bili vojnički mladi i nedovoljno iskusni. Kod njih se osjećalo stalno slabljenje, usled stalnih i napornih marševa kojima je brigada već nekoliko mjeseci bila izložena, i to sa vrlo slabom odjećom i obućom. Na kraju zaključuje da je njihova izdržljivost vrlo dobra, zahvaljujući pre svega svijesti, nego fizičkoj kondiciji.²⁶⁰

Problemi odjeće i obuće ove brigade pratili su je još od njenog formiranja. Nije bilo sastanaka i izvještaja, da se o tome nije govorilo. Štab brigade u svom izvještaju od 30. avgusta izvještavao je da borci gotovo nemaju veša, i da ima četa sa svega dva para cipela (pojedinci su imali opanke i si.), da će se problem odjeće i obuće moći rešiti jedino bor-
bom sa okupatorom.

Brigada je tih dana imala na licu 729 ljudi (u rashodu 214), a sa cipelama svega 143, odnosno svaki peti borac bio je obuven; gaća - 443 (svaki drugi borac po jedne), a košulja 559, (gotovo isto kao sa gaćama). Ali marševi, i nemogućnost pranja još više su otežavali i onako teško stanje. Ipak, krajem avgusta i početkom septembra zaraznih bolesti nije bilo, sem manjih oboljenja stomaka.

Ni municije nije bilo dovoljno za duže i teže borbe. Od 26. do 28. avgusta trošila se u borbi sa neprijateljem, a nova

lanci isto ponovilo. Jedinice je pozdravio i poželio im dobrodošlicu predsjednik opštine, a u ime brigade zahvalio se politički komesar 4. bataljona Mašo Ibrahimpašić. Prisustvovalo je mnogo naroda, a veselje je trajalo gotovo čitavu noć. (Dnevnik: M.P.).
²⁶⁰ AVII, k. 775, br. reg. 30-4 (Izvještaj komesara 8. brigade od 30. avgusta 1943.).

se nije zaplijenila. Brigada je tada imala jedan minobacač 80 mm i svega 10 granata; 24 puškomitraljeza sa 7.000 metaka ili 290 metaka po jednom puškomitraljezu; 624 puške sa 21.932 metka, odnosno 35 metaka na pušku itd.²⁶¹ Zato je štab 8. krajiške brigade, 30. avgusta pisao, štabu 4. divizije da bi bilo dobro da se napadne neki neprijateljski garnizon, pa tek onda da se ide u borbu sa četnicima.²⁶²

Pored onoga što je naprijeg rečeno o povlačenju 8. krajiške brigade pred nadmoćnijim neprijateljem, treba imati u vidu i ovaj problem sa municijom. I to je, između ostalog, uticalo na donošenje odluke o promjeni položaja.

U toku narednih petnaestak dana, između 1. i 15. septembra 1943. razvila se u brigadi veoma živa aktivnost. Održana su dva savjetovanja štaba brigade sa štabovima bataljona, na kojima se raspravljalo i o tome kako pomoći vodnicima i desetarima da steknu više vojnog znanja i veći autoritet. Zato je ponovo nastavljeno sa kursevima. Po bataljonima su vršene borbene i strojne obuke, po programu koji je izradio Štab brigade.

Politički rad u jedinicama brigade bio je mnogo intenzivniji između 1. i 15. septembra, nego prethodnih petnaest dana. Održano je oko dvadeset raznih konferencija i političkih sastanaka po jedinicama. Naročito je bio uspješan planski rad u 3. i 4. bataljonu. Prema ocjeni političkog komesara brigade rad u 3. bataljonu u posljednje vrijeme ubrzano je napredovao, u 4. je bio konstantan, u 1. bataljonu neravnomjeran, zbog nedostatka političkog komesara u njemu, a 2. bataljon, koji je doskora bio znatno zaostao, sada se popravljao. »Komesar bataljona bio je preopterećen« - rečeno je u izvještaju.

Tih dana su se borci na političkim konferencijama naročito interesovali za Crvenu armiju i njeno napredovanje. Za upoznavanje boraca sa situacijom na Istočnom frontu, koristio se i radio - bilten.

Unutrašnja situacija u našoj zemlji bila je predmet svih sastanaka. I dalje je objašnjavana neophodnost borbe protiv

²⁶¹ AVII, k. 775, br. reg. 10-2/3 i IRP BiH, 4/386/387.

²⁶²« AVII, k. 775, br. reg. 30-4.

četnika, kakva je bila politika HSS-a, ofanziva naših snaga itd. Pri tome su korišteni listovi »Dom« i »Naprijed«, kao i brošure »O nacionalnoj borbi protiv okupatora« (tih dana je stigla iz štaba 4. divizije) i »Fašizam i radnička klasa«. Ali, borci su postali i nestrpljivi i ispoljavali su želju za »ozbiljnijom« borbom, jer su kroz upoznavanja sa uspjehom drugih naših jedinica u drugim krajevima naše zemlje, shvatili da i oni mogu više doprinjeti.

Neki politički komesari, kako se tada ocjenjivalo, smatrali su da se politički sa borcima može raditi samo ako je jedinica na okupu, ako su to bataljôn'ske ili bar četne konferencije. Pomalo je zanemarivan rad po vodovima i desetinama na položajima, na maršu i na kraćim odmorima. A tu je uloga političkih delegata bila veoma važna. Zamjenik političkog komesara brigade u svom izvještaju krajem avgusta 1943. zaključio je da su vodni delegati, koji se doskora u svojim vodovima nijesu osjećali, postali samostalniji u radu, a politički komesar 4. divizije pisao je političkom komesaru 8. krajiške brigade 6. septembra 1943. godine:

»... Po dosadašnjem promatranju 8. brigade može se uočiti da je kod vas potrebno osposobiti političke komesare da za vrijeme pokreta održavaju puni politički uticaj na sve borce. Znači da treba savladati tehniku pokreta, odnosno prilagoditi se uslovima kretanja, ne ispustiti ni jednu mogućnost za održavanje savjetovanja, konferencija. ... Članovi štaba vaše brigade trebalo bi što češće da obilaze bataljone i čete. Politički komesar brigade trebao bi obići 1. i 3. bataljon, koji su imali teže borbe sa četnicima i Njemcima...«

²⁶³ AVII, k. 767, br. reg. 12-5 i k. 767A, br. reg. 14-1, IRP - BiH - 4/386-387 i AVII, k. 775, br. reg. 17-3.

BORBE 8. BRIGADE U PODGRMEĆU U SEPTEMBRU-NOVEMBRU

Brojna stanja i naoružanje neprijatelja u garnizonima koje je tada držao u dolini rijeke Une, ili na pravcu od Bihaća prema Bosanskom Petrovcu, bili su veoma promjenljivi. Menjali su se znatnije nego u martu i aprilu iste godine, kada je brigada stigla na ovaj prostor poslije Šatora, odnosno Četvrte neprijateljske ofanzive. Naime, kapitulacijom Italije, Njemcima je komunikacijski pravac Banja Luka - Bosanski Novi - Bihać, odnosno Sunja - Bihać postao još značajniji. Bihać je bio veoma jak garnizon i kroz njega su prolazili prema Jadranu brojni transporti neprijateljske vojske i ratne opreme. Zbog tih transporta i njihovog povremenog zadržavanja u pojedinim uporištima, teško je utvrditi i svakog trenutka imati svježe podatke o snagama neprijatelja na ovoj teritoriji. U avgustu 1943. u Rudice je npr. stigao transport sa četiri haubice, jednom bojnom različitog sastava i drugim ratnim materijalom, ali se tada nije moglo utvrditi koliko će se ovde zadržati i kada krenuti prema jugozapadu. U Bihaću je 2. avgusta iz Banja Luke stiglo 90 kamiona vojske i motorizacije, u stvari dvije njemačke motorizovane jedinice bez tenkova. U Bosanski Novi stizali su i prolazili prema jugu transporti pješadije i motorizacije. Računalo se da je samo za tri dana avgusta prošlo od Bosanskog Novog prema Bihaću i dalje, oko 28.000 neprijateljskih vojnika. Nešto prije dolaska 8. krajiške brigade na ovaj teren sa Manjače, očekivao se iz Sunje prolaz dolinom Une 42 transporta sa vojskom.

Inače, u Bihaću je, tokom avgusta i septembra, 1943. bilo oko 15.000 prolazećih neprijateljskih vojnika - Njemaca, Poljaka, Čeha, legionara, domobrana itd. (U martu i aprilu 1943. bilo je oko 600 Njemaca i legionara).²⁶⁴ Od ovih 15.000 neprijateljskih vojnika oko 2.000 je bilo u gradu, a ostali su bili razmješteni po periferiji i okolnim selima, iz bojazni od bombardovanja.

Na ovom prostoru, kao garnizonske jedinice i radi obezbjeđenja transporta ka jugu (između Banja Luke i Bosanskog Novog, pa prema Bosanskoj Krupi), pored ustaško-domobranskih jedinica, već duže vrijeme su bile, a duže su i ostali, dijelovi 373. legionarske divizije. Uz njih, krajem avgusta i u septembru u Bosanskoj Krupi je bilo nešto feldžandarma - svega oko 1.000 sa tri haubice, kao neka rezerva, oko 100 minobacača, veći broj teških mitraljeza i puškomitraljeza. Nije potvrđeno, ali je vjerovatno da je ova rezerva služila za popunu prolazećih jedinica. Osim ovog, u Bosanskoj Krupi je tada bila tzv. »pokretna« jedinica od oko 500 vojnika, radi obezbjeđenja transporta Bosanska Krupa - Bihać. Ona je vršila ispade i komunikacijom Bosanska Krupa - Krnjeuša (preko Grmeča).

U Otoci je bilo 300 Njemaca i 74 domobrana, a od namoružanja imali su 4 haubice, jedan minobacač 81 mm i drugo. Pored ovih, željezničku prugu su obezbjeđivale četiri sa-tnije različitog sastava (Njemci, domobrani i ustaše).

U uporištima Crno Jezero i u Grmuši u avgustu i septembru, bilo je 60, odnosno 80 vojnika, a u Sanskom Mostu 950 vojnika SS jedinica sa 4 haubice, koje su im stigle iz Prijedora, 50 puškomitraljeza »šaraca«, 5 protivtenkovskih topova raznog kalibra, 6 malih minobacača, 2 oklopna automobila, 25 kamiona, itd. U Bosanskom Novom je tada kao stalna posada bilo 1000 vojnika pripadnika »Tigar« divizije, 400 domobrana i ustaša raspoređenih od Kule preko rijeke Sane, Urija, Vidarije i Rudica do željezničke stanice Blatna - po grupama od 10-40 vojnika. Domobrani su pripadali 12. pukovniji.²⁶⁵

ä*"ÄVII, k. 766A, br. reg. 23-1/1.

²⁶⁵ ÄVII, k. 766 A, br. reg. 16/1/3 (Podaci Obavještajnog centra 4. divizije) i 407, br. reg. 29/2-5 (Bilten 1. bosanskog korpusa).

Sve ove snage neprijatelja, na relaciji manjoj od 100 km dužine, brojale su blizu 18.000 neprijateljskih vojnika, sa dobrim naoružanjem i utvrđenim uporištima. Njihov moral nije bio na visini, ali su bili spremni i znali su da se bore.

Karakter borbenih dejstava brigade mogao je zbog toga biti isti kao u martu - aprilu 1943. godine - zasjede i druge partizanske akcije, napadi na manja uporišta na komunikacijama, a nikako frontalne borbe niti, bar u prvo vrijeme, napadi na jače garnizone. Tako je brigada ostatak septembra, provela u zasjedama i akcijama na prostoru: Grabež - Bosanska Krupa - Suvajsko Međugorje, da bi u oktobru 2. i 3. bataljon ostali na komunikaciji Bosanska Krupa - Bihać i u rejonu južno od Bosanske Krupe, dok su 1. i 4. zatvarali pravac Bihać - Bosanski Petrovac.

Prvu zasjedu, po povratku sa Manjače, postavili su 3. i 4. bataljon 21. septembra na cesti Bosanska Krupa - Bosanski Petrovac, ispod Risove grede (u Gremču, oko 15 km od Bosanske Krupe). Neprijatelj se kretao od Bosanske Krupe sa jakim prethodnicama i bočnim obezbjeđenjima. Nepoznato je kako je i zašto njegova prethodnica otkrila našu zasjedu. Zbog toga su bataljoni izvršili napad na prednje dijelove neprijatelja i potpuno ih razbili. Poginulo je 15, a zarobljeno 20 neprijateljskih vojnika. Zaplijenjen je jedan »šarac«, 2 puškomitraljeza, jedan mali minobacač sa 20 granata, jedna tromblonska puška sa 8 tromblona, 2 »šmajsera«, 2 pištolja i 10 pušaka. U ovoj su se borbi naročito istakli Ljubo Starević, Stevo Vujinović i Ljuban Prošić.

Neposredno poslije ove zasjede, 2. bataljon 8. brigade, zajedno sa jednim vodom Podgrmečkog NOP odreda, dočeka kao je dva kamiona sa vojnicima između Čardaka i Risove grede. Oba kamiona su spaljena, a poginula su 3 neprijateljska oficira (od kojih jedan kapetan) i nekoliko vojnika. Zaplijenjene su 3 puške, 2 šmajsera, 2 pištolja i druga ratna oprema.

U obe zasjede naši su imali jednog poginulog - Grbić Nikole Stevu, rodom iz sela Račića, zamjenika komesara 1. čete 3. bataljona - i 7 ranjenih (od kojih je jedan u bolnici umro).²⁶⁶ Sjutradan je 1. bataljon, zajedno sa jednim bataljo-

²⁶⁶ Zbornik IV/17, dok. 147.

nom Podgrmečkog NOP odreda, porušio željezničku prugu između Bosanske Krupe i Grmuše, a noću 23/24. septembra 3. i 4. bataljon su postavili zasjedu neprijatelju između Bosanske Krupe i Gudavca (Čardaka). U zoru 24. septembra naišao je kamion sa vojnicima i putnički automobil sa oficirima. Pustili su ih sasvim blizu, a zatim otvorili vatru. Poginulo je 6 neprijateljskih vojnika i 4 oficira, zarobljeno 12 vojnika. Zaplijenjen je jedan puškomitraljez, 16 pušaka, jedna strojnica, 3 telefona i mnogo drugog telefonskog materijala. Neprijatelj je 24. septembra pokušao ispad iz Bosanske Krupe u cilju protjerivanja naših jedinica koje su bile u neposrednoj blizini ovog mjesta, ali je odbijen.²⁶⁷

NAPAD NA POSADE U GRMUŠI I CRNOM JEZERU

Prema naređenju štaba 8. krajiške brigade 1. bataljon je imao da, noću 25/26. septembra, napadne i likvidira posadu neprijatelja na željezničkom mostu kod Grmuše (oko 9 km zapadno od Bosanske Krupe), 2. bataljon da likvidira posadu na tzv Titinom brdu iznad mosta, a 3. uporište u Crnom Jezeru (oko 10 km s-i od Bihaća). Posade neprijatelja (u Grmuši 80, a u Crnom Jezeru 60 vojnika), nisu same po sebi predstavljale nikakav problem, ali su teškoće bile prvo u prilazu neprijatelju, jer su se naši borci morali spuštati do ceste jakim strminama, pa je i povlačenje bilo vrlo teško, a drugo što su u blizini bili jači neprijateljski garnizoni, što je omogućavalo njihovu brzu intervenciju. Zato su se napadi morali izvoditi veoma brzo, sa precizno određenim zadacima svakom borcu, a ne samo vođu i četi.

Otpor neprijatelja na Grmuši i Crnom Jezeru bio je organizovaniji i duži nego što se očekivalo. Borci su se spustili do komunikacije i otvorili vatru. Batas Savka, bolničarka u 3. bataljonu prva je sišla na cestu kod Crnog Jezera, ali je odmah bila ranjena u ruku i nogu. Tako ranjena nastavila je borbu i, kako se u izvještaju štaba 8. brigade kaže, »svojim držanjem zadivila drugove«. Napad 1. i 3. bataljona na

²⁶⁷ AVII, k. 767, br. reg. 3-1 (Izvještaj štaba 8. krajiške brigade od 30. 9. 1943. godine).

uporište Grmušu i Crno Jezero nije u potpunosti uspio. Posade su se održale. Međutim, 2. bataljon je uspio da protjera neprijatelja sa Titinog brda, da zarobi jednog vojnika i zaplijeni pušku i jedan teški mitraljez.

U ovim napadima naš 1. i 3. bataljon imali su dva poginula - Dušana Zorića iz Račića i Đuru Divjaka iz Doljana, a li ranjenih, dok 2. nije imao gubitaka. Gubici neprijatelja na Grmuši i Crnom Jezeru nijesu se mogli utvrditi.

Neprijatelj je iz Bihaća i Bosanske Krupe, jačine oko tri satnije i 8 tenkova, napao 27. septembra, naše jedinice. Kad su njegovi tenkovi iz Bosanske Krupe stigli do Velikog Radića, otvorili su vatru po položajima 2. bataljona. I na pravcu od Bihaća, 1. i 4. bataljon su vodili borbu i uspjeli da protjeraju neprijatelja. Istovremeno su se povukli i tenkovi iz Velikog Radića. Gubici neprijatelja nijesu se mogli utvrditi, a mi smo imali jednog poginulog i 3 ranjena.²⁶⁸

Drugi bataljon je poslije napada na Titino brdo krenuo u Veliki Radić, a 1. i 3. zadržali su se u rejonu Grabeža.

Poslije prvih zasjeda i borbi koje su naše jedinice imale povratkom sa Manjače, analizirani su na sastancima komandi i štabova i na partijskim sastancima nedostaci i držanje u tim borbama. Već 26. septembra održan je sastanak bataljonskog partijskog biroa 2. bataljona (prisutan zamjenik komesara brigade Blažo Đuričić), a zatim i drugih bataljona. Sastanak štabova 2. i 4. bataljona održan je 29. septembra u štabu brigade (selo Jasenice).

U štabu brigade je konstatovano da u nekim bataljoni- ma dio kadra u pojedinim četama ne zadovoljava, da 3. četa 2. bataljona prilikom napada na uporište Titino brdo nije otvorila vatru, a to je morala učiniti, da se ne vodi dovoljno računa o brznoj evakuaciji ranjenika i plijena itd. Štabovi bataljona, rečeno je, moraju stvarati zajedničke planove za akcije, više se dogovarati radi bolje koordinacije, jer imaju zajedničku odgovornost. Moralo se, zatim više voditi računa o pravilnom povlačenju četa iz borbe i njihovom maskiranju

²⁶⁸ Zbornik IV/17, dok. 147.

(1. četa 2. **bataljona to nije pravilno** činila) i na kraju, morali su se pozirati na **odgovornost** krivci za neuspjeh neke akcije.

Održana su i savjetovanja sa komandama četa po bataljonima, a 30. septembra ponovo je održano savjetovanje štabova bataljona u prisustvu zamjenika komandanta divizije Voje Todorovića, koji im je objašnjavao kako treba postavljati zasjede i vršiti napade na uporišta. Rekao je da je osnovno udariti neprijatelja sa boka i leđa. Prilikom postavljanja zasjeda, voditi računa da ukoliko pobočnice neprijatelja nijesu blizu svoje glavnine, zasjede postavljati dalje od pravca kretanja neprijatelja, odnosno ako je pobočnica blizu, onda se i zasjeda postavlja bliže. Ali, prije svega morao se teren dobro procijeniti i svaki detalj i eventualnost predvidjeti. U napadu na čuke neprijatelja uvijek napadati tamo gdje je najslabiji, odakle se ne nada, s leđa, a kod napada na bunkere na ravnom terenu, prodor treba vršiti na jednom mjestu, ili ga napadati bočno - desno i lijevo.

Narednih nekoliko dana, održavane su vježbe po bataljonima, a iskustva iznesena na savjetovanju u štabu brigade prenesena su na sav kadar i borce na četnim, odnosno na bataljonskim konferencijama.

Već prva zasjeda 1. i dijelova 4. bataljona 8. brigade, poslije ovih savjetovanja, koja je postavljena na Prkoškom Vagancu 3. oktobra, dala je bolje rezultate. Neprijatelj je naišao sa dva kamiona i oko 50 vojnika. Kamioni su prošli za Prkose, a vojnici su ostali kao osiguranje tačno ispred naše zasjede, na desnoj strani ceste Vrtoče - Kulen Vakuf. Osiguranje je bilo blizu ceste, na padinama Lupine, pa je i naša zasjeda bila blizu.

Borci su strpljivo čekali, nedaleko od neprijateljskog osiguranja, sve do 16 časova. Tada su se kamioni vraćali iz Prkosa, a osiguranje je krenulo prema njima. U trenutku kad su vojnici ulazili u kamione i kad je njihova opreznost popustila, čete su otvorile po njima žestoku vatru. Poginulo je 48 neprijateljskih vojnika, a 35 je ranjeno. Nažalost, prema izvještaju štaba 8. krajiške brigade, do kamiona se nije moglo doći, jer je odmah stupila u dejstvo neprijateljska artilje-

rija iz uporišta Prkosi i Vrtoče. Naše jedinice su od ove artiljerijske vatre imale 5 lakše ranjenih.²⁶⁹

NAPAD NA RUDNIK LJUBIJU 14/15. OKTOBRA

Rudnik u Ljubiji predstavljao je za njemačku ratnu industriju veoma značajan izvor prvoklasne željezne rudače.²⁷⁰ Zato su ga Njemci vrlo pedantno utvrdili rovovima, bunke-rima i bodljikavom živcom kroz koju su proveli struju. Sav teren odakle su mogli očekivati naš napad bio je miniran.

U rudniku Ljubiji okupatori i ustaše su imali uvijek jake snage, jer je on istovremeno predstavljao i jako obezbjeđene garnizona Prijedor. Prema podacima naših obavještajnih organa od 23. avgusta, odnosno mjesec i po dana prije ovog napada, u Ljubiji je bilo pet kompanija, ukupno 700-800 regruta pristiglih sa kursa u Njemačkoj, slabog morala i prožeti mržnjom prema oficirima koji su bili Njemci. Pored toga u Ljubiji su bile četiri satnije raznog sastava (ustaše, domobrani), oko 30 topova većeg kalibra i nekoliko manjeg, 14 puškomitraljeza itd.²⁷¹

²⁶⁹ Zbornik IV/18, dok. 99.

²⁷⁰ U rudniku Ljubije eksploatisana je ruda i prije rata. Ovdje je 3. septembra 1940. formirana partijska čelija, čiji su članovi bili: Tane Vikić, Ivica Orlovac, Ivica Antunović, Marko Prerad, Duško Bojanić, Drago Lukić. Ljubijski štrajk, koji je počeo 22. 8. 1940. god. (jedno vrijeme štrajkom je rukovodio Branko Babić, koji je ovamo upućen od Banjalučke partijske organizacije) bio je jedan od najdužih i najbolje organizovanih štrajkova u predratnoj Jugoslaviji. Trajao je 36 dana i završio se pobjedom štrajkača. Sa područja rudnika Ljubije u narodnooslobodilačkoj borbi poginulo je 95 članova KPJ i 7 članova SKOJ-a. Istaknuti komunisti, sindikalni rukovodioci i borci su: Marko Prerad, Ivica Orlovac, Duško Bojanić, Tone Vikić, Drago Lukić, Simo Ljubanić, Ivica Antunović, Tone Perić, Simo Brečević, Jure Grgić i Martin Briševac. Njihovi posmrtni ostaci sahranjeni su u Ljubijskom parku. Istovremeno, podignut je spomenik - uspomena na drugove iz prvog štrajkačkog odbora (Podaci iz knjige »Kozara« - članak Miše Gašića iz Prijedora). Ovaj je rudnik tada trebalo razoriti da ga okupator ne koristi. Poslije rata je obnovljen i radi punim kapacitetom.

²⁷¹ AVII, k. 407, br. reg. 29/2-5.

Danica Stojanović bila je jedna od veza naših obavještajnih organa sa uporištem. Ona je prikupila podatke o sistemu odbrane neprijatelja i sa skicama uputila našim vojnim organima. Bila je od ustaša osuđena na smrt, ali je pobjegla onda kada su naše jedinice napadale garnizon Prijedor - aprila 1944. Umrle je 1965. godine (Iz razgovora sa Rahmijom Kadenićem).

Mada su se podaci o neprijatelju i njegovom naoružanju u toku septembra sigurno mijenjali (između ostalog u Sanski Most bile su upućene četiri haubice), ipak je ova posada mahom dočekala naše jedinice te noći 14/15. oktobra 1943.

Za napad na ovo uporište određen je 1. bataljon sa jednim vodom 4. bataljona, dok je 4. bataljon vršio obezbjeđenje od napada iz Prijedora. Jedan bataljon Podgrmečkog NOP odreda vršio je obezbjeđenje od Sanskog Mosta.

Bataljoni 8. brigade morali su poslije zasjede kod Prkoškog Vaganca da prevale dug put od Vrtoča, koji je trajao oko 7 časova. Kretali su se preko Suvaje i Podkalinja prema Ljubiji.

Prije napada naša obavještajna služba je uspjela da se poveže sa nekim domobranskim oficirima u uporištu, koji su dali podatke o fortifikacijskoj organizaciji zemljišta, a što je posebno važno, podatke o miniranom terenu oko Ljubije, kao i o tome da teren prema Prijedoru nije svugdje miniran. Predali su i znake raspoznavanja za tu noć.

U štabu 1. bataljona razrađen je plan napada, a zatim su borci i starješine upoznati sa karakterom neprijateljske odbrane, kao i planom napada. Rečeno im je i to da postoji veza sa nekim domobranskim oficirima, ali da se u to ne smiju potpuno pouzdati. Dakle, računati prije svega na svoje snage, vještinu i lukavstvo.

Tačno u 1 čas 15. oktobra 1943. godine, 1. bataljon i vod 4. bataljona u koloni po jedan, po predviđenom planu ulazili su kroz jedan prolaz u uporište preko uzvišice Tolić (oko 1 km s-z od rudnika Ljubije, između Ljubije i Prijedora).

Kad su naše jedinice stigle na visove, neposredno pred rudnikom Ljubije, naprijed je krenula patrola na čelu sa Milanom Gakovićem »Crnim«, tad obavještajnim oficirima bataljona, koji je znao neprijateljske ugovorene znake. Za patrolom se kretao čitav bataljon. Prva četa trebalo je da se zabaci iza leđa i iznutra napadne neprijateljske bunkere, koji su bili ključ čitave odbrane. Druge dvije čete išle su, u vodnim kolonama, svaka u svom pravcu. Vod 4. bataljona išao je prema kući gdje su se nalazili oficiri.

Silazeći niz padinu čete nisu bile primijećene, sve dok nisu stigle u rudnik. Tada su naišli na neprijateljskog stražara koji je zaustavio našu patrolu. Ali pošto je Gaković znao znake raspoznavanja, stražar ih je pustio da se približe. Međutim, tada je već bilo kasno za uzbunu. Stražar se odmah predao, pošto je shvatio o čemu se radi. Tako je bataljon ušao u rudnik i jedinice su po planu krenule na zadatke. Neprijateljski vojnici su zatečeni dijelom u rovovima, a dijelom u kasarni na spavanju. Svi oficiri zarobljeni su na spavanju, sem dvojice Njemaca, koji su skočili kroz prozor i pokušali bježati. Borci su ih ubili hladnim oružjem, da ne bi otvarali vatru i time omeli druge u izvršenju njihovog dijela zadatka. Oko 20 žandara, koji su se nalazili u rudniku, jedini su uspjeli da pruže otpor, ali je i on brzo skršen.

U izvještaju štaba 8. brigade od 16. oktobra o ovoj akciji piše: »... Za čitavo vrijeme razoružavanja posade naročito su se istakli desetari i vodnici, koji su kao vođe »domobranske ophodnije«, a sa znakovima raspoznavanja, razoružavali jedno po jedno uporište. Uopšte, borci su se pokazali disciplinovani i spremni da izvršavaju ovakve zadatke... «²⁷²

U ovoj, vrlo uspješno izvedenoj akciji, zarobljeno je 185 neprijateljskih vojnika, 13 oficira - među njima dva ljekara i jedan potpukovnik, upravnik rudnika. Poginuli su 2 Njemca, 2 ustaše, 5 domobrana i 4 žandarma. Zaplijenjeno je, pored pušaka još: 2 protivtenkovska topa sa 300 granata, brdski top 65 mm sa 100 granata, teški minobacač sa 150 granata, 9 ručnih minobacača sa 200 granata, 3 teška mitraljeza, 14 puškomitraljeza »Brno«, 12 strojnica, 10 pištolja, 3 sanduka ručnih bombi, 20.000 puščanih metaka, 100 pari cipela, 70 konja i drugo.

Sva postrojenja, kao: električna centrala, kompresor, žičana željeznica, dignuti su u vazduh. Uz ovo, dizanjem u vazduh potpuno su onesposobljeni rudnički bunker, 15 lokomotiva, a vagon i po dinamita ja zapaljen.²⁷³

²⁷² AVII, k. 775, br. reg. 40-3. Desetar 1. desetine 2. čete 1. bataljona Pašić (Markov) Milan sa desetinom je razoružao posadu topova. Iz konjušnice su pokupljeni konji, među njima i »šarac«, koji je predat komandantu bataljona Saji Grbicu.

²⁷³ AVII, k. 775, br. reg. 40-3 (Izvještaj štaba 8. krajiške brigade od 16. 10. 1943. godine) i k. 456, br. reg. 18(1-7).

Slijeva nadesno: Nikola Kabić, Milan Gaković, (lorad) Crni, obavještajni oficir 1. bataljona 8. brigade i Slavko Gaković.

NAPAD NA GARNIZON SANSKI MOST - 20/21. OKTOBRA 1943.

Štab 4. krajiške divizije planirao je da se, prije napada na garnizon Sanski Most, pripreme i izvedu akcije na neprijateljska uporišta između Bihaća i Bosanskog Novog, smatrajući da postoje uslovi za uspjeh. Zbog toga je naređeno 11. krajiškoj brigadi i Kozarskom NOP odredu da pripreme ak-

Borci 8. krajiške brigade kreću na položaj. Fotografija iz 1944. godine.

ciju na pruži Prijedor - Bosanski Novi i Bosanski Novi - Kostajnica, a ukoliko bi bilo izgleda na uspjeh, ove akcije bi se izvele iznenadnim naletima sa cijelom divizijom.

Ipak je akcija na neprijateljski garnizon Sanski Most pripremljena i izvedena svega dva dana poslije izvještaja štaba 4. divizije od 18. oktobra, u kome je rečeno da bi ovaj napad trebalo da »ostane za kasnije«. Prikupljanje i provjera podataka o neprijatelju u Sanskom Mostu otpočela je dosta ranije, a odmah poslije akcije na rudnik Ljubiju upućeni su obavještajni organi prema Sanskom Mostu, radi prikupljanja novih podataka o neprijatelju, njihovom tačnom rasporedu, fortifikacijskim utvrđenjima itd. Na put su pošli Ferid Dedić, šef obavještajne službe 8. brigade i Hazim Bilalbegović, obavještajni oficir Podgrmečkog NOP odreda. Bilalbegović je rodnom iz Sanskog Mosta, pa je već imao organizovane kanale i podatke o neprijateljskim jedinicama u gradu i okolnim selima.

Prema prikupljenim podacima ustanovljeno je da se neprijatelj bolje organizovao i utvrdio nego što je to bilo jula 1942, kada su jedinice 1. krajiškog NOP odreda upale u grad, nanijevši gubitke ne samo posadi u garnizonu, već i snagama koje su došle u pomoć iz Sasine i Pobrežja. Sada je garnizon bio vrlo dobro utvrđen - neprijatelj je izradio nove bunkere i rovove u cik-cak. Na glavnim prilazima gradu izgradio je betonske bunkere sa puškarnicama, a i pojedine zgrade koje su zidane od tvrdog materijala, kao što su osnovna škola, žandarmerijska i željeznička stanica, povezao je u svoj odbrambeni sistem. Zgrada sreskog načelstva bila je, takođe, uređena za samostalnu odbranu. Postavljena je bodljikava žica ispred rovova i na užim prilazima gradu. Most preko rijeke Sane bio je miniran, a i rijeka Sana, koja dijeli grad na dva dijela, uključena je u sistem odbrane kao prirodna prepreka. Težište odbrane bilo je na desnoj obali rijeke. Na toj strani neprijatelj je postavio topove i minobacače. U uporištu su se nalazile, prema izvještaju naših obavještajnih organa, dvije ustaško-domobranske bojne sa nešto preko 1000 vojnika, podoficira i oficira, a od naoružanja, pored pušaka i puškomitraljeza, imali su 2 protivtenkovska topa, 2 haubice, jedan brdski top i oko 8 minobacača. Osim ovog, u uporištu Bronzani Majdan, nedaleko od Sanskog Mosta, bila je četa domobrana, 150 Njemaca sa 3 tenka, u Čaplju oko 150-200 neprijateljskih vojnika itd.

Utvrđeni garnizon Sanski Most i blizina uporišta oko njega, u koje su se mogli uključiti Prijedor i Ljubija, zahtjevali su brzu likvidaciju posade, odnosno energičnu i oštru borbu da bi se garnizon zauzeo u toku jedne noći. To je naglago upotrebu protivtenkovskih oruđa i bombaških grupa, ali i dobra obezbjeđenja napada, zbog moguće intervencije sa pravca Prijedora, Bronzanog Majdana i Ljubije.

U napadu su učestvovala, direktno ili indirektno, jedinice 4. krajiške divizije potpomognute dijelovima 13. krajiške brigade (6. 8. i 11. krajiška brigada) i susjedni odredi (Sanski, Podgrmečki NOP odred i Drvarski udarni bataljon). Sve ove snage bile su podijeljene u tri grupe za napad.²⁷⁴

²⁷⁴ U pokretu prema Prijedoru 11. krajiška brigada je vodila borbu sa neprijateljem, koji je od Ivanjske nastupao prema Prijedoru. Zarobila je 9 domobrana i zaplijenila 8 pušaka, 2 puškomitraljeza, jedan teški mitra-

Bilo je predviđeno da u napadu na garnizon Sanski Most učestvuju i dvije naše tankete, na koji su bili ugrađeni bacači plamena. Da bi se neprijatelj iznenadio i demoralisao, tankete su sopstvenom vučom stigle do sela Lučana, a dalje su ih vukli volovi sve do neprijateljski položaja.

Narod je u okolnim selima sa ljubavlju i interesovanjem pratio naše pripreme i pokret jedinica prema Sanskom Mostu. Kiteći ih cvijećem i peškirima devojke su ispraćale tenkiste prema Vrhpolju.

U okviru opšteg plana napada na garnizon Sanski Most, bataljoni 8. krajiške brigade imali su slijedeće zadatke:

- 1. bataljon sa dvije čete da pređe na desnu obalu rijeke Sane sa zadatkom da poruši željezničku prugu Sanski Most - Prijedor i osigurava napad na garnizon od mogućeg prodora neprijatelja iz Prijedora. (U toku noći, 20/21. oktobra bataljon je porušio 3.500 m željezničke pruge);
- 2. bataljon sa jednom četom 1. bataljona i protivkolskim oruđima, zatvara pravac Prijedor - Sanski Most i Ljubija - Sanski Most;
- 3. bataljon nastupa lijevom stranom riječice Zdene i cestom selo Fajtovci - Sanski Most, sa zadatkom da upadne u grad i u sadejstvu sa ostalim jedinicama zauzme njegov zapadni dio. Manji dijelovi ovog bataljona dobili su zadatak da izvrše frontalni, demonstrativan napad, na čitavom dijelu fronta ovog bataljona, i
- 4. bataljon da nastupa uz rijeku Sanu, sa sjevera, i željeznicom prugom Suhača - Sanski Most.

Neposredno pred napad, 21. oktobra, jedinice 8. brigade nalazile su se na liniji: Oštra Luka - Stari Majdan - Igralište, gdje su završene i pripreme za akciju: formiranje bombaških odjeljenja tamo gdje nijesu postojala, čišćenje i pripremanje oružja, detaljna razrada zadataka pojedinih četa i vodova. Do tada su izvršena i potrebna izviđanja.²⁷⁵

ljev i drugo. Zatim je vođena borba prsa u prsa kod Piskavice sa jednom bojnom neprijatelja, u kojoj je poginulo 80 i zarobljeno 14 neprijateljskih vojnika.

²⁷⁵ Zbornik IV/18, dok. 126 i AVII, k. 775, br. reg. 10-4.

U 4. bataljonu u vodit komandira Lazara Zorića i političkog delegata Đukana Matijevića formirano je bombaško odjeljenje na čelu sa Savom Lakićem, već prekaljenim bombašem. Ovdje su, osim njega bili Dušan Pašić (Vajanov), Dušan Vlade Pašić, Stevo Kantar, Luka i Mirko Bojić (poginuo na Otoci 1943), Stevo Matijević, Mile Zorić, Mile Popović, Đoko Smiljanić (poginuo 1944. kod sela Miljakovaca), Uroš Bursać, Mirko Prošić, Esad Lipovača, Bogdan Matijević i Dušan Zorić. I u 3. bataljonu urađeno je isto. Jovica Popović, komandir 2. čete formirao je bombaško odjeljenje, u kome su između ostalih, bili bombaši i puškomitraljesci: Đuro Mimić (u ovoj akciji teško ranjen), Mirko Vojnović, Arif Mušić, Hasan Berberović, Đuro Basarić i Ilija Zorić.

Tačno u 23 časa 20. oktobra otpočela je borba. Neki dijelovi naših jedinica uspjeli su da poslije kratke borbe probiju neprijateljsku odbranu, dok su drugi naišli na vrlo žestok otpor, naročito na pravcu napada 3. bataljona. Ovdje su bile postavljene nagazne mine, od kojih je ranjeno 7 boraca. Mimić Đuro i borci bombaši 3. bataljona bacio je prve bombe, a zatim je pod zaštitom puškomitraljeske vatre izvršen juriš. Ranjen je i Mimić Đuro. Druga četa, pod komandom Jovice Popovića, prebacila se preko riječice Zdene, brzo ušla u centar grada i s leđa napala neka neprijateljska uporišta. Treća četa 4. bataljona za svega 50 minuta izbila je na most preko rijeke Sane. Kad su na dati signal i ostale jedinice stigle do mosta, jedna četa je produžila da pruža pomoć jedinicama koje su tamo napadale.

Borba za garnizon Sanski Most bila je uskoro završena. I u ovoj borbi niži komandni kadar se pokazao sposobnim da samostalno rukovodi svojim jedinicama.²⁷⁶ Osmo brigada zarobila je 154 neprijateljska vojnika i 2 oficira, a neprijatelj je imao i 15 poginulih.

Zaplijenjena su, pored pušaka, još: 4 puškomitraljeza, jedan teški mitraljez sa 200 metaka, 15.000 metaka za pušku, sanduk mina za mali minobacač, 3 sanduka ručnih bombi, 3 pištolja, 22 konja, 10 kola i drugi materijal. Brigada je imala 2 poginula (jedan prije borbe od metka-lutalice) i 10 ranjenih i to 7 od nagazne mine i 3 od minobacača.²⁷⁷

Po završenoj borbi za Sanski Most, jedinice 8. brigade vršile su čišćenje grada od preostalih neprijateljskih grupica

²⁷⁶ Lično se sjećam trenutka kad smo ušli u grad. Čuli smo buku tenka. U prvi mah smo pomislili da je neprijateljski tenk. Kakvo oduševljenje među našim borcima kad su se uvjerali da je tenk naš.

²⁷⁷ AVII, k. 775, br. reg. 20-3 (Izvjestaj štaba 8. brigade). Izvjestan broj neprijateljskih vojnika zarobila je 2. četa 1. bataljona kod Sane, kad su pokušali da pređu na lijevu obalu rijeke. Pašić (Markov) Milan sa još jednim borcem zarobio je jednog domobranskog oficira i 3 vojnika. (Sjećanja učesnika).

- Dvadesetak dana poslije akcije na garnizon Sanski Most, štab 8. krajiške brigade uputio je 11. novembra Glavnom štabu NOV i PO Hrvatske 35 zarobljenih domobrana, koji su izrazili želju da ostanu u NOV, s tim da se bore u svojim krajevima (AVII, k. 107 B, br. reg. 33-4). U izvještaju velikog župana u Banja Luci prof. Huseina Alića upućenog Glavnom ustaškom stanu i drugim ustaškim vlastima, piše:

ili pojedinaca, a u 2,30 časova 21. oktobra oba bataljona (3. i 4.) su napustila grad i već poslije dva časa zauzeli položaje na pravcu: Prijedor - Sanski Most i Ljubija - Sanski Most (Oštra luka - Alijin Gaj - Stari Majdan). U toku dana jedinice su se premjestile bliže Prijedoru na liniju: Rasavci - Briševo - Stara Rijeka. Štab brigade je bio u Starom Majdanu.

Jedna četa 4. bataljona ostala je u gradu privremeno pod komandom Komande mjesta. Za komandanta Komande mjesta određen je Ferid Dedić, dotada šef obavještajne službe brigade, a na njegovo mjesto došao je Redžić Esad.

Prema naređenju štaba divizije, 8. brigada je morala da priđe još bliže Prijedoru. Ali, zbog toga što je neprijatelj, jačine oko jedne bojne, u međuvremenu ponovo ušao u rudnik Ljubiju, a sa isturenim dijelovima u selo Briševo (3-4 km južno od Ljubije), jedinice 8. krajiške brigade nisu zauzele položaje u selu Zecovima, kako je u dopisu štaba 4. divizije naređeno, jer je tako 4. bataljon, koji je tamo upućen, mogao biti odsječen od glavnine brigade. Tako se brigada, orijentišući se prema Prijedoru, od 23. oktobra postavila na slijedeće položaje: Ništavci - Oštra Luka - čuke iznad sela Briševa do Starog Majdana. Dalje na zapad, na lijevom krilu brigade, položaje su zauzele snage Podgrmečkog NOP odreda. Na ovim položajima brigada je ostala bez značajnih događaja sve do 28. oktobra, kada je dobila naređenje za pokret.

»... Napad na Sanski Most otpočeo je u 23 sata, a već nakon dva sata borbe partizani su uspjeli prodreti u grad i zauzeti ga. Naša posada davala je odlučan otpor, ali nije mogla odoljeti premoći partizanskih snaga, kojih je, po pričanju, bilo 10.000. . . Brigade se sastoje većinom od pravoslavaca. Muslimana i katolika ima jako malo. Naoružanje je prilično dobro, automatskim oružjem talijanskog porijekla. Odjev i opskrba je slaba. Obskrbljuju se isključivo oduzimanjem hrane od naroda, što izaziva veliko neraspoloženje od cjelokupnog pučanstva. . . «
Veliki župan dalje piše da su, »nakon zauzimanja grada partizani osnovali mjesnu komandu, sa komandantom Feridom Dedićem iz Bosanskog Novog, kao i Gradski odbor sa predsjednikom Kadijom Mujhudinom Hamidovićem i odbornicima Stalom Todorovićem - gostioničarem, Rasimom Hromalićem - hotelijerom, Imširbegom Bišćevićem - posjednikom. Sekretar Gradskog odbora je Majhrovski Vladimir... «

Koristeći boravak jedinica nedaleko od rudnika Ljubije, štab brigade je odlučio da ponovo napadne ovo uporište. Bio je, naime, obavješten da su Njemci i ustaše napustili Ljubiju i da je ostala samo milicija. Njemci su ocijenili da dalje držanje jedinica u porušenom rudniku nema nikakvog smisla, posebno što su se nedaleko od njega ponovo pojavile naše jedinice. Povukli su se prema Prijedoru.

Zadatak je povjeren 3. bataljonu, koji je imao da napadne miliciju u Ljubiji i zauzme ovo uporište. Bataljon je, međutim, ušao u Ljubiju bez borbe, jer se milicija razbježala. U mjestu je nađeno oko 2 vagona pšenice, 3 vagona zobi, 5000 kg šećera, zatim ulja, soli, petroleja i raznog alata.²⁷⁸ Jedan dio ovih namirnica podijeljen je narodu.

U toku 29. oktobra brigada je napustila položaje prema Prijedoru i preko sela Hašana stigla u rejon sela Jasenica i Podkalinje, da bi se 6. novembra prebacila u Gornje Buševiče, pripremajući se za napad na uporište Otoku. Pri tome je vrijeme između 30. oktobra i 6. novembra iskorišćeno za partijske sastanke i vojno-politički rad. Tako je 3. novembra u Jasenici održano savjetovanje komesara bataljona, a zatim i sastanci sa komandama četa.

NAPAD NA UPORIŠTE OTOKU 6/7. NOVEMBRA 1943.

Ideja štaba 4. krajiške divizije da se napadaju neprijateljska uporišta duž komunikacija Bosanski Novi - Bihać i prije napada na garnizon Sanski Most, sada se ostvarivala. Prema naređenju štaba divizije od 5. novembra trebalo je da se noću 6/7. novembra napadnu uporišta Otoka, Blatna i Rudice.

Prema podacima kojima je raspolagao štab 4. divizije, u Otoci je bila jedna bojna domobrana (oko 400), 40 žandarima, 20 ustaša i 60 Njemaca, naoružanih sa puškama, 2 haubice, 3 minobacača, 6 teških mitraljeza i 11 puškomitraljeza.

²⁷⁸ AVII, k. 775, br. reg. 22-3, k. 767, br. reg. 8-1. ,

Štab 1. lovačke pukovnije sa nešto Njemaca, jednom satnijom i ambulantom nalazio se u Otoci u kući Boje Martineve, dok su snage u uporištu Otoci bile raspoređene:

- na Stražbenici (tg. 371) je bilo, prema podacima štaba 4. divizije, 36 neprijateljskih vojnika (a prema podacima štaba 8. brigade prikupljenih poslije borbe - 60 domobrana i 7 Njemaca). Bili su naoružani puškama, sa 2 teška mitraljeza i 2 puškomitraljeza. Brdo Stražbenica bilo je veoma dobro utvrđeno sa 9 bunkera, a oko uzvišenja, dominantnog u odnosu na Otoku i okolni teren, bili su rovovi sa žicom ispred i ulazom pozadi (prema Otoci);
- Na Tomića brdu (k. 321) - sa 8 bunkera, rovovima za stojeći stav, žicom okolo i nagaznim minama ispred - bilo je 105 vojnika (prema podacima štaba brigade 200 i 15 Njemaca), sa puškama, 2 haubice, 2 teška mitraljeza, jedan »Šarac« i 3 puškomitraljeza. Ostale snage bile su u mjestu Otoci, ili na lijevoj obali rijeke Une.
- U Blatnoj, Zelovac (Jovanovića brdo) i Šašića brdu, na položajima utvrđenim sa 7 bunkera, rovovima i žicom, nalazilo se 250 neprijateljskih vojnika, naoružanih sa 190 pušaka, 10 puškomitraljeza, 3 teška mitraljeza, jednim »šarcem« i 2 minobacača (na Jovanovića brdu).
- U Rudicama su bile tri satnije neprijateljskih vojnika i nešto žandara. Štab bojne i Njemci nalazili su se u željezničkoj stanici, a ostale snage (osim Čulića brda) na cesti prema Bosanskom Novom i Blatnoj.

U napadu na ova uporišta učestvovala su jedinice 8. i 11. krajiške brigade, dva bataljona Podgrmečkog i dva bataljona Drvarskog NOP odreda, podijeljene u tri grupe: u prvoj 8. krajiška brigada, u drugoj - dva bataljona Drvarskog i dva bataljona Podgrmečkog NOP odreda i u trećoj - 11. krajiška brigada.

Zadatak prve grupe, odnosno 8. krajiške brigade, bio je da napadne uporište Otoku na desnoj obali Une, da se ukloni između ceste i Une iz pravca Blatne i Bosanske Krupe. Uporišta na desnoj obali Une (Stražbenica i Tomića brdo) koja su ulazila u sistem neprijateljske odbrane Otoke, trebalo je napasti i likvidirati iznenadnim upadom, pomoću bombaša, minobacačke vatre i vatre automatskih oruđa.

Jedinice 8. krajiške brigade morale su svoj napad na uporište Otoku da osiguraju od mogućeg dejstva neprijatelja iz Bosanske Krupe, desnom obalom Une (Veliki Badić - Drenova Glavica).

U isto vrijeme 2. brigada 7. divizije NOV Hrvatske do-
bila je zadatak da napadne i likvidira uporište Otoku na li-
jevoj strani Une. U tu svrhu bila je ojačana sa dva protiv-
kolska topa. Inače, brigada je imala zadatak da napada sa
dva bataljona, jednim brdo Plavno (k. 307 - lijeva obala
Une), a jednim bataljonom uporište Otoku. Četvrta brigada
7. divizije Hrvatske trebalo je da vrši osiguranje napada na
Otoku od eventualne intervencije neprijatelja iz Cazina ili
Bosanske Krupe.

Druga grupa je trebalo da napadne neprijateljsko upo-
rište Blatnu - Jovanovića brdo, Šašića brdo, a treća (11. kra-
jiška brigada) neprijateljsko uporište Rudice.

Za izvršenje ove akcije 8. brigadi su dodijeljena dva br-
dska topa, 11. brigadi jedan brdski i jedan protivkolski 52
mm, a bataljonima Drvarskog i Podgrmečkog odreda jedan
brdski top.

Napad je, prema naredjenju štaba divizije, morao da ot-
počne na sva uporišta u 23 časa 6. novembra, a znak za po-
četak bio je otvaranje pješadijske vatre i bacanje ručnih
bombi u neprijateljske rovove. Do tog trenutka sve jedinice
su morale biti na jurišnim odstojanjima, a zatim one koje su
određene za upad u uporišta morale su biti u centru gar-
mzona.²⁷⁹

Plan napada 8. krajiške brigade bio je:

- 1. bataljon napada sa jednom četom Stražbenicu sa
sjeverne i istočne strane, a sa dvije da prodire između Straž-
benice i Tomića brda (k. 321). Posle izvedenog prodora, jed-
na od ovih četa napada Stražbenicu od Otoke (s leđa), a
druga Tomića brdo (k. 321) od željezničke pruge, takođe s
leđa;

- 2. bataljon sa jednom (3.) četom napada sa juga To-
mića brdo, a sa druge dvije prodire između rijeke Une i že-
ljezničke pruge ka Otoci, prema željezničkoj stanici i mostu
na Uni. Jedna od ove dvije čete (2.) po prodoru, skreće
udesno i napada položaje haubica na Tomića brdu;

- 4. bataljon sa dvije čete prodire sa sjevera, sa pravca
Blatne, u vidu klina između Une i željezničke pruge prema
Otoci, dok jedna četa ostaje u rezervi za pomaganje 1. i 4.
bataljonu, i

²⁷⁹ AVII, k. 456, br. reg. 20/4, i k, 815, br. reg. 2/4.

- 3. bataljon 8. brigade dobio je zadatak da postavi zasjedu na Drenovoj glavi - Velikom Badiću, a jednom četom da izvrši demonstrativni napad na most preko Une, ispod Drenove glave.

Za rušenje željezničke pruge i objekata na Uni u zoni dejstva 3. i 4. bataljona, dodeljeno im je po jedno minersko odjeljenje.

Ovo je bila prva akcija 8. krajiške brigade, pod rukovodstvom novog komandanta Milana Miljevića, koji je na ovoj dužnosti zamjenio dotadašnjeg komandanta brigade - od njenog formiranja - Hamdiju Omanovića.

Dvije čete 1. bataljona, koje je trebalo da se probiju između Stražbenice i Tomića brda, naišle su nepredviđeno na oko 60 vojnika, utvrđenih na Šošića brdu (između Mračaja i Tomića brda) Odmah su izvršile juriš i za kratko vrijeme zauzele ovo brdo. Međutim, i Njemci su izvršili protivnapad. Došlo je do borbe prsa u prsa. Mada su naši borci pokazali izvanrednu hrabrost, Njemci nisu odstupili.

U međuvremenu i 3. četa istog bataljona napala je Stražbenicu sa sjevera. Pošto je prosječna žica, naprijed su krenuli bombaši i puškomitraljesci (Esad Delić, Jovo Pilipović, Đuro Kokot, Stevan Matijević i Jovo Zorić). Međutim, ni bombe, ni juriš, ni dejstva protivkolskog topa i minobacača, koji su se nalazili u prvoj borbenoj liniji i direktno gađali bunkere, nisu mogli pokrenuti neprijatelja.

Najteži teren za prilazak uporištu imao je 2. bataljon. Njegova glavnina morala se kretati padinama Tomića brda (k. 321), koje je držao neprijatelj, kao i željezničkom prugom. Konfiguracija terena isključivala je bilo kakav manevr. Prije polaska u akciju održani su, kao i u drugim bataljonima, sastanci aktiva SKOJ-a po četama. Odlučeno je da se formira bombaško odjeljenje, za koje su prikupljeni i dobrovoljci. Među njima je bio i Muhamed Bajrić, kurir štaba bataljona, šesnaestogodišnji mladić, kao i puškomitraljezac Miloš Marić iz 2. voda 2. čete. Četama koje su se kretale između Tomića brda i Une obezbjeđen je vodič. Na putu prema uporištu Otoci, 2. četa se odvojila i krenula desno, jer je trebalo da sa zapadne strane (od rijeke Une) napadne na položaje topova. Kad je desetar u 2. četi Halil Kozlića počeo da sječe žicu, stražar je otvorio mitraljesku vatru. Tom pri-

likom su teško ranjeni Kozlića i Gak Bogdan. Da li greškom ili namjerno, vodič je četvu doveo blizu stražara, a ne do položaja topova. Pošto je četa već bila otkrivena bombaši su uspjeli da bace samo jednu bombu kako bi izvukli ranjene Halil Kozliću i Gak Bogdana. Od te bombe poginuo je neprijateljski stražar. Dok su se bombaši kolebali šta dalje da rade, pošto im je desetar Kozlića ranjen, naišao je oklopni voz. Kao da je čekao u zasjedi. Kretao se od mlinova, između Otoke i Kajtezovića kuća. Prva četa, koja se kretala ka glavnom uporištu Otoci prodrla je do mosta i željezničke stanice. Ubili su nekoliko neprijateljskih vojnika, ali je u tom momentu i nju omeo oklopni voz.

Pritješnjene na uskom prostoru između rijeke Une i željezničke pruge, a napadnute s leđa od oklopnog voza, 1. i 2. četa 2. bataljona morale su se povući uz prilične gubitke.²⁸⁰

Za to vrijeme 4. bataljon je uspio da sa jednom četom prođe u Otoku i dođe do željezničke stanice. Među prvima su bili Momčilo Radaković, puškomitraljezac, Božo Pašić, bombaš, Osme Felić, komandir voda - poginuo 1945. i Kaluzović Ibrahim »Gurda«, puškomitraljezac - poginuo 1945. godine). Tada je oklopni voz napao i ovaj bataljon, odnosno čete koje su stigle do Otoke. Otvorili su vatru iz svih oruđa na oklopni voz i primorali ga da se povuče prema 2. bataljonu. Ipak, usljed žrtava, bataljon se povukao.²⁸¹

Jedinice 3. bataljona, u zasjedi prema Bosanskoj Krupi, nisu imale borbe, osim što su demonstrativno napale posa-

²⁸⁰ AVII, k. 767, br. reg. 22-1 (Prema izvještaju štaba 8. krajiške brigade od 8. 11. 1943), Stojan Beronja, tada komandir 2. čete 2. bataljona, sjećajući se tih događaja, zapisao je: »... Prije napada nije vršeno izviđanje ni upoznavanje terena i rasporeda neprijateljskih uporišta, već nam je komandant bataljona (Miloš Balać - I.C.), što nije do tada praktikovao, podatke izdao po karti, noću, pred početak napada. Ovo je učinjeno radi konspiracije, da neprijatelj ne bi otkrio naše namjere. Čim je čelo kolone pristiglo do prvih kuća na periferiji Otoke, naišli smo na bunker i sukobili se sa neprijateljem... četa se našla u još težoj situaciji, kada se, iznenada, nečujno, sa ugašenim farovima, pojavio oklopni voz... Vremena za povlačenje nije bilo, jer je voz već bio pristigao na 100 metara iza streljačkog stroja čete. Poluglasno sam naredio da se prenese korz streljački stroj, da se pritaje i zalegnu. Oklopni voz je prošao kroz streljački stroj 2. čete, ja sam odmah komandovao izvlačenje... «

²⁸¹ AVII, k. 767, br. reg. 22-1 (Izveštaj Štaba brigade od 8. novembra 1943.)

du na mostu pod Drenovom glavom. Minerska grupa pridodata ovom bataljonu je u momentu spuštanja na željezničku prugu, čula voz koji je odlazio prema Otoci. Ova grupa srušila je oko 800 m željezničke pruge.

Kao što se vidi oklopni voz je iznenadio 2. i 4. bataljon 8. brigade. Razumije se, nije to jedini uzrok neuspjeha ove akcije na uporište Otoku, ali je on mnogo omeo izvršenje zadatka. Zanimljivo je da ni u naredenu štaba 4. divizije od 5. novembra 1943, ni u drugim dokumentima, nije skrenuta pažnja na ovu mogućnost, iako se moralo znati da oklopni voz patrolira ovom željezničkom prugom. Istina, prema sjećanju preživjelih boraca iz 8. brigade, komandant bataljona Miloš Balać, upozorio je komandira 2. čete Stojana Beronju na mogućnost nailaska voza.

Osim toga, očigledno je da je neprijatelj pružio veoma žilav otpor i da je riješio da po svaku cijenu spriječi prekid saobraćaja na ovoj, za njega važnoj komunikaciji. Štab divizije je u svom naredenju za napad naveo da je »neprijatelj slabog morala i većim dijelom neborben...« Međutim, prema njegovom otporu i kontranapadima ne bi se mogao steći taj utisak. Naprotiv. Zato je štab 8. brigade u svom izvještaju o akciji na Otoku napisao da su moral i borbenost neprijatelja na visini. »Domobrani nisu Bjelovarčani, nego iz raznih krajeva Hrvatske, završili su kurs u Njemačkoj i skoro došli otuda... Oklopni vlak nije uopšte uziman u obzir. ..«²⁸²

U ovim borbama imali smo 9 poginulih, 20 ranjenih, od kojih 5 teže i jednog nestalog. Broj neprijateljskih gubitaka nije se mogao utvrditi.

Štab 8. krajiške brigade u pomenutom izvještaju od 8. novembra 1943. pored uzroka koji su naprijed pomenuti za neuspjeh akcije, naveo je i slijedeće:

- Broj Njemaca, koji su se nalazili na položajima, nije bio poznat. Jedna grupa od oko 40 Njemaca bila je negdje iza Sošica brda (ona je vršila protivnapad na čete 2. bataljona), a druga, jačine jedne desetine, negdje na Tomića brdu;
- 2. bataljon, koji je već gotovo izvršio zadatak, bio je napadnut s leđa i od neprijateljske posade sa Kajtazovića. Ovaj je bataljon imao velike gubitke: 6 mrtvih i 9 ranjenih;

²⁸² Isto.

- neprijatelj je bio u strogoj pripravnosti, usljed čega je iznenađenje bilo onemogućeno;
Banijske snage nisu stupile u određeno vrijeme u akciju, kaže štab 8. brigade, prema izvještaju našeg 4. bataljona, izgleda da nisu napadale na Plavno, te su naši bataljoni trpili veliku vatru od neprijatelja sa Plavna:
- dva brdska topa zakasnila su svega 10 minuta, »tako da nisu mogla dejstvovati da ne bi tukli po našima«²⁸³
Međutim, prema izvještaju štaba 2. brigade 7. divizije NOV Hrvatske od 8. novembra koja je sa jednim bataljonom napadala brdo Plavna, a drugim uporište Otoku na lijevoj obali »... akcija je izvedena po planu. Neprijatelj se - kaže se u ovom izvještaju - uporno branio i njegovi objekti, njsu se mogli likvidirati u toku noći, pa se akcija produžila i tokom dana, 7. novembra. Naš 4. bataljon, uz pomoć dodatne artiljerije, likvidirao je brdo Plavna. U isto vrijeme i 2. bataljon je likvidirao samo mjesto i natjerao neprijatelja da pobjegne na desnu stranu rijeke Une, preko mosta. ... « zapisano je u izvještaju štaba 2. brigade NOV Hrvatske.²⁸⁴

Na kraju bi se moglo reći, iako se u izvještajima štaba 8. brigade to direktno ne pominje, da su jedinice brigade, koje su učestvovala u napadu na uporište Otoku i uporišta na desnoj obali rijeke Une bile nedovoljne (na glavno uporište Otoku napadale su svega tri čete 8. brigade), naročito u pogledu teških oruđa. Devet bunkera na Stražbenici i 8 na Tomića brdu, uz druge fortifikacijske objekte, nije bilo moguće likvidirati isključivo bombaškim odjeljenjima. Čak i dva brdska topa, koja su dodijeljena brigadi, nijesu dejstvovala zbog zakašnjenja od deset minuta.

U dnevnom izvještaju 373. legionarske divizije od 8. novembra 1943. godine o situaciji na području Bosanske Krupe, kaže se daje »banda srednje jačine napala 6./7. 11. 1943. položaje kod Rudica, a zatim Otoku i željeznički most Drenova glavica. Privremeno smo napustili položaje Plavna (1 km od Otoke) - kaže se u izvještaju 373. legionarske divizije, a po dolasku pojačanja uporište smo ponovo zauzeli. Sopstveni gubici - više mrtvih i ranjenih, tačan broj nije još utvrđen. ... Posada u Bosanskoj Krupi privremeno je pojačana, pored ostalog i sa 5 tenkova. Prema izvještaju Huskinom (Huška Miljković - I.Č.) od 6. novembra 1943. godine, više brigada nalazi se u podilaženju prostoru Cazina... «

²⁸³ Isto.

²⁸⁴ Zbornik V/21, dok. 46.

U vrijeme kada se 8. krajiška brigada nalazila u Podgrmeču (septembra - novembra 1943. godine) i kada je napadala uporišta oko željezničke pruge Bosanski Novi - Bihać, a nešto kasnije i uporište u selu Gudavcu kod Bosanske Krupe (Čardak), stanje u neprijateljskim redovima bilo je teško i konfuzno. Njemcima je glavni problem bio očuvanje komunikacije Bosanski Novi - Bihać. Oni i ustaše u Bihaću, Cazinu i Bosanskoj Krupi oduzimali su sve do čega su stigli. Iz dana u dan namirnica za ishranu bilo je sve manje, a neraspoloženje i otpor naroda sve veći. Bihać i druga mjesta u ovom dijelu Bosanske krajine postali su ogromni logori.

Huška Miljković u Cazinskoj Krajini uporno je nastojao da se što više dodvori okupatoru i ustašama. Predstavljao se kao uticajan čovjek, napadajući naše jedinice i braneći s ustašama prilaz Cazinu. Njemci su sa njime bili zadovoljni, ali ne i ljudi Cazinske krajine.

U arhivi Vojnoistorijskog instituta u Beogradu pronađen je autentičan, dosada neobjavljen, dokument ustaških vlasti, koji govori o stanju u ovim krajevima tih dana 1943. godine. Bez obzira što u njemu ima netačnosti, on odslikava određeno stanje. Ustaške vlasti su, naime, bile prisiljene da priznaju haotičnu situaciju u svojim redovima, teške uslove života u okupiranim gradovima i uspjehe naših jedinica u tim krajevima. Oni su istovremeno priznali da strahuju za dalji razvoj događaja i da su svjesni poraza.

U pomenutom dokumentu, odnosno »nedeljnom izvještaju Velike Župa Krbava i Psat od 19. 11. 1943. o borbama i situaciji na području Cazin - Bihać - Bosanska Krupa, upućenom iz Bihaća Ministarstvu unutrašnjih poslova u Zagreb i Glavaru građanske uprave Benaku u Banja Luci, pored ostalog se iznosi da je raspoloženje u odnosu na spoljnu situaciju dobro, ali da ljudi jedino ne mogu razumjeti povlačenje njemačke vojske na Istočnom bojištu; da je raspoloženje naroda, pak, s »obzirom na unutrašnju situaciju i stanje na području Župe prilično teško«; da su oko 7. novembra 1943. na područje Kotara Cazinskog i Krupskog prodrle »tri partizanske divizije sastavljene od 9 brigada, dobro naoružanih ljudi, u ukupnoj jačini oko 9000 odmetnika«,²⁸⁵ da su došli iz Like i Korduna i okupirali područja gotovo cijelog Cazinskog kotara, »osim mjesta Cazin i nekoliko susjednih sela«, zatim pod-

²⁸⁵ Na prostoru Bosanske Krupe u to vrijeme bile su jedinice 4. krajiške divizije (8. krajiške brigade), a na prostoru Cazina 7. udarna divizija NOV Hrvatske i 3. brigada 8. divizije. (Zbornik IV/19, dok. 163).

ručje opštine Bužimske i veći dio opštine Otoka, gdje su doprli sve do Une i željezničke pruge. Dalje, je rečeno da su očito imali namjeru da zauzmu Cazin i cijelu Krajinu, da ih kao »bogat žitorodni kraj opljačkaju«, što im je prilično i uspjelo, kao i da prekinu željezničku prugu Bihać - Bosanski Novi i eventualno se prebace preko Une u Crmeč. »Zauzevši gotovo cijeli Cazinski dio i dio Krupskog kotara, jedan dio ovih jakih partizanskih odreda napao je 14. 11. 1943. noću Otoku, gdje su međutim bili odbijeni, a drugi dio napao je iste večeri 14. 11. oko 20,30 sam Cazin«. Zatim je rečeno, da su partizani zauzeli Cazin 15. novembra do 11,30 časova, ali su ga istog dana oko 15 časova napustili »uslijed protuudarca hrvatske i njemačke vojske i odreda Huske Miljkovića«, da ovi događaji »čine vrlo mučan utisak na pučanstvo cijele Župe - pogotovu što njemačka vojska iz Bihaća nije na vrijeme preduzela potrebne mjere, da bi se Cazinskoj posadi pružila pomoć i »odmetnici« protjerali sa područja kotara Cazin - ovog najbogatijeg kotara u Krajini.

Naročito se govorilo o Bihaću, koji se nalazio na veoma važnoj i vrlo prometnoj saobraćajnici u vezi sa Dalmacijom, o stalnom prolazu kroz njega raznih vojski, koje opterećuju i iscrpljuju stanovništvo raznim dažbinama, zahtevajući njegovo iseljenje iz grada i si.

Tako kaže: »Kroz Bihać stalno prolaze razne njemačke vojske, te brojni materijal, a osim toga se gradi veliko zrakoplovno uzletište. Uopće se po svim tim vojničkim pripremama dobiva dojam da bi ovi krajevi naskoro mogli postati ratno područje.

Silno mnoštvo vojske u Bihaću i okolici, bilo stalno, bilo prolazno za Dalmaciju, čini da su životne prilike i uslovi za civilno pučanstvo, te za redovnu civilnu upravu svakim danom sve teži: Vojska dnevno zauzima veći broj privatnih stanova, radionica, trgovina i si.

K tomu dolaze razna podavanja za vojsku, podvoz, radna snaga i si. Njemački zapovjednik opetovano traži iseljenje izbjeglica iz Bihaća, kao i državnih ureda, koji nisu neophodno potrebni.« »Vojska je pokupila i pojela svu stoku u susjednim selima . . . živežne namirnice silno poskupljuju, naročito zadnjih mjesec dana odkako je pojačan vojni promet autotransportima cestom od Bihaća preko D. Lapca za Dalmaciju. . . Civilna vlast potpuno izčezava pred ovim silnim mnoštvom vojske«, kaže u izvještaju. . . »Cijeli Bihać i okolica izgleda kao jedan veliki vojnički tabor... a područje Župe svakim danom se suzuje, jer pojedini krajevi dolaze pod vlast partizana.«

»Očito je vidljivo da njemačka vojska ima interesa samo da čuva prometne veze, tj. željezničku prugu Bosanski Novi - Bihać, te dalje ceste za Dalmaciju. U sve druge krajeve, koji nisu uz te prometne veze, partizani se prilično slobodno kreću. . . «
Zatim se govori o dvoličnoj ulozi Huske Miljkovića, kome su njemačke vlasti verovala, pomagale u oružju i municiji, dok su oni

(ustaše) tražili da se prema njemu zauzme određeno stanovište i njegova milicija uključi u »domobranske ili ustaške snage«. Na kraju pomenutog izvještaja kaže da je stanje u Župi prilično teško«.

NAPAD JEDINICA 8. KRAJIŠKE BRIGADE NA UPORIŠTE U S. GUDAVCU - ČARDAK 13. NOVEMBRA 1943.

Politički komesar 8. krajiške brigade Avdo Ćuk, u noći uoči napada na ovo uporište Čardak, samo pet časova prije pogibije zapisao je u svom dnevniku:

»... Spremamo akciju na Čardak. Uporište jako. Učestvuje naš artiljerijski divizion. Ovo uporište moramo likvidirati po svaku cijenu, to je politički neophodno. On je trn u oku čitavog kraja, a posebno naše brigade, koja ovdje stalno krstari. Sutra se mora juriti odlučnije nego ikad... Najveće djelo svih nas u brigadi biće ostvareno kada juriši postanu čast jedinica i pojedinaca...«²⁸⁶

Bio je to njegov posljednji juriš. Sa komandantom brigade Milanom Miljevićem nalazio se nedaleko od streljačkog stroja naših bataljona, odakle su s jednog manjeg uzvišenja osmatrali neprijatelja. Pošto ga je ustaški metak pogodio, ranjen je potrčao niz brijeg i poslije nekoliko koraka pao. Bio sam nedaleko od njega kada je potrčao. Nisam znao o čemu se radi, ali kad je pao, već sam bio pored njega. Bilo je kasno ma šta preduzeti.

U saopštenju štaba 4. krajiške divizije o pogibiji političkog komesara 8. brigade, Avde Ćuka, kaže se:

»Trinaestog novembra 1943. godine na Čardaku kod Bosanske Krupe, u borbi protiv ustaških zlikovaca, junački je pao drug Avdo Ćuk, politički komesar Osme krajiške brigade.

Drug Avdo Ćuk je rođen 1920. godine u Glamoču, a odrastao u Bosanskoj Dubici, živjeći teškim životom pored majke udovice, koja ga je podizala i hranila svojim radom.

Još kao đak učiteljske škole u Banja Luci, drug Avdo je bio jedan od najaktivnijih članova napredne i borbene banjalučke omladine, omiljen kod drugova zbog čvrstine karaktera, zbog skromnosti u držanju i upornosti u radu.

Onih prvih dana ustanka, kad je progonjeni i klani narod skočio na oružje, u te prve teške dane ustanka pod Grmečom, na poziv

²⁸⁶ Avdo Ćuk je počeo voditi dnevnik još u Proleterskom bataljonu Bosanske krajine 1942. godine, kada je u njemu bio na dužnosti političkog komesara. Dnevnik je ostao, poslije pogibije Avde, kod Redže Terzića.

Komunističke Partije, izišao je među grmečke seljake mladi učitelj Avdo. Izišao je poletan i spreman da svojim primjerom kuje bratstvo između Muslimana i Srba i da Muslimanima pokaže put kojim treba da idu...

Borbenog, skromnog i čestitog Avdu ubrzo su zavoljeli borci pod Grmečom, a kada je formiran Krajiški proleterski bataljon, među tim cvijetom krajiških boraca, zajedno sa narodnim herojem Zdravkom Celarom, nalazio se kao dobrovoljac i Avdo Ćuk. Kad je pao politički komesar tog bataljona za novog komesara postavljen je Avdo... Avdo vodi krajiške proletere kroz sve bitke i pobjede po Slavoniji i Hrvatskoj, sve do mađarske granice.

Kad se njegov bataljon vratio u Krajinu, naš Avdo postaje politkomesar Osme krajiške brigade. I tu ubrzo zadobija popularnost i ljubav svojih boraca i naroda...

Slava narodnom borcu
Avdi Ćuku!²⁸⁷

Na oko 12 km od Bosanske Krupe, na cesti prema Sanskom Mostu nalazilo se uporište Čardak, upravo na raskrsnici puteva Bosanska Krupa - Sanski Most i Krupa - Bosanski Petrovac. Ono je za neprijatelja imalo dvostruku ulogu: zaštitu garnizona Bosanske Krupe od napada naših jedinica iz Podgrmeča i drugo, za njegove ispade u okolna sela radi pljačke i ubistava. Pljačka je, kao što se zna, ulazila u sastavni dio vojnih aktivnosti neprijatelja, pa je to bio slučaj i sada.

Uporište se, iako Bosanska Krupa nije daleko, zabilo u našu slobodnu teritoriju, pa je ometalo slobodniji manevar naših jedinica i bolju vezu među njima. Zbog toga i zbog ljudi Podgrmeča trebalo ga ja napasti i likvidirati. Naime, ljudi su u okolini živjeli u vječitom strahu od mogućeg ispada ustaša u njihova sela. Osim toga trebalo je osloboditi i nekoliko talaca, koje su ustaše pokupile i držale u uporištu.

Neprijatelj je oko pomenute raskrsnice puteva izgradio nekoliko velikih bunkera, koje je povezao rovovima, ogradio žicom i okolo minirao. Bunker i bili napravljeni za veće grupe vojnika, a unutra su se nalazile i odaje za spavanje.

²⁸⁷ AVII, k. 775, br. reg. 18-4.

Tako je, grupisanjem velikog broja dobro izgrađenih bunke-
ra i rovova na malom prostoru (radijus svega oko 1-1,5 km),
neprijatelj omogućio koncentraciju snažne vatre automatskog
oružja i oruđa.²⁸⁸ Istovremeno je ovo bila i slaba strana
organizacije odbrane na tako malom prostoru, pa je pruže-
na mogućnost da naša artiljerija neposrednom vatrom, ili
prethodno pripremljenim elementima, nepogrešivo gađa
njegove bunkere i rovove.

Uporište je branilo 280 naoružanih ustaša pored pušaka,
i sa jednim brdskim i jednim protivtenkovskim topom, 6
teških mitraljeza, 4 teška minobacača i većim brojem auto-
matskog oružja.²⁸⁹

U napadu na uporište Čardak ističe se uloga artiljerije
(1. artiljerijski divizion 5. Bosanskog korpusa - 4 brdska
topa) i minobacača, koji su morali na znak o početku na-
pada da otvore plotunsku paljbu po neprijateljskim bunke-
rima i rovovima, a zatim podrže napad pješadije neposred-
nim dejstvom po neprijateljskim utvrđenjima. Napad je za-
tim vršen danju, u 6 časova, što dotada, uglavnom, nije bilo
uobičajeno. U ovom slučaju, posebno, zbog brisanog terena
oko uporišta.

U napadu su učestvovali 3. i 4. bataljon 8. krajiške bri-
gade i 1. artiljerijski divizion 5. korpusa. Pri tome je 3. ba-
taljon trebalo da napada između cesta za Bosansku Krupu
i Petrovac, s tim da sa dvije udarne grupe prodire onim
mjestima u zoni napada, koja mu budu pokazana prilikom
izviđanja (mjesto bliže pomenutim cestama). Desno od 3. ba-
taljona, između cesta za Bosanski Petrovac i Lušci Palanku,
trebalo je da napada 4. bataljon, s tim da udarna grupa ovog
bataljona probije neprijateljsku odbranu i ubaci se u uporiš-
te pored ceste za Palanku. Oba bataljona imala su na ras-
polaganju po jedan protivkolski top i teški minobacač.

Za to vrijeme 1. bataljon 8. brigade postavio je zasjedu
prema Bosanskoj Krupi, desno od riječice Krušnice, preko
ceste Bosanska Krupa - Arapuša, a 2. bataljon zasjedu pre-

²⁸⁸ Zbornik IV/19, dok. 79 (Izveštaj štaba 4. krajiške divizije od 18. 11. 1943. godine)

²⁸⁹ Isto. U izvještaju štaba 8. krajiške brigade kaže se da je uporište branilo 250 ustaša, 10 domobrana, 2 oficira domobranksa i 7 Njemaca (Zbornik IV/19, dok. 72).

ma Bosanskoj Krupi, lijevo od 1. bataljona, od Krušnice do ceste za Veliki Radić. U Ćurčića Gaju trebalo je da drži vezu sa jednom četom Drvarskog NOP odreda, koja se nalazila na Vučjaku.²⁹⁰

Napad je otpočeo 13. novembra u 6 časova na ugovoreni znak - crveno-zelene rakete. Mada je ugovoreno da tog trenutka artiljerija i minobacači otvore plotunsku paljbu, do toga nije došlo. Prvi top opalio je prvu granatu pet minuta poslije datog ugovorenog znaka, kada su naši borci već bili u pokretu. Štab 8. brigade smatrao je da je do ovog petominutnog zakašnjenja u otvaranju artiljerijske vatre došlo zbog nedovoljne pripreme oruđa i posluge, iako su »imali na raspoloženju čitavu noć.«

U izvještaju štaba brigade od 16. novembra 1943. ne kaže se koliko je vremena trebalo da traje artiljerijska priprema napada, ali je poslije prve izbačene granate naša artiljerijska vatra postala gušća, nažalost samo za kratko vrijeme. Međutim, našim udarnim grupama bilo je i to dovoljno da likvidiraju po jedan ili dva bunkera. Artiljerija je tada morala prenijeti vatru u dubinu uporišta, najmanje 200-300 metara. Kad je po prvim znacima došlo do demoralizacije neprijatelja, nestalo je artiljerijske municije. Ovo je bio prelomni trenutak. Naš juriš koji je otpočeo poslije prvih ispaljenih granata, je stao. Streljački stroj naših bataljona zastao je na stotinak metara od neprijateljskih bunkera i rovova. Došlo je do kolebanja i neodlučnosti, što je neprijatelj vrlo brzo iskoristio, koristeći se snažnom paljbom. Napad nije uspio.

Štab brigade u pomenutom izvještaju, o ovom prelomnom trenutku, na jednom mjestu kaže:

»... Nastupio je prelom u borbi. Naši bataljoni nisu se usidili izvršiti juriš danju, jer je pred njima bio čist brisani prostor. Artiljeriji je, također, ponestalo municije, kao i za protivkolske topove i bacače. Naša je vatra slabila, a neprijateljska je dobijala prevagu... «²⁹¹

²⁹⁰ AVII, k. 775, br. reg. 29-3
(Izvještaj štaba 8. krajiške brigade štabu 4. krajiške divizije od 16. 11. 1943).

²⁹¹ U ovom prelomnom trenutku, kada je juriš bataljona zastao, na položaj rasporeda jednog voda 1. čete 3. bataljona stigao je, - sjeća se Đuro Balaban, politički komesar brigade Avdo Ćuk. Pitaao je zašto se ne može naprijed, šta je zapelo? »... Moramo naprijed drugovi... to ustaško uporište... « Tog momenta je i poginuo.

Po mišljenju štaba brigade i ono što je ispaljeno artiljerijskih zrna nije bilo precizno. Razlog su bili topovi postavljeni na položajima sa kojih je posada imala slab pregled - gađalo se iza »maske«, iako je bilo predviđeno i naređeno da se topovi postave tamo odakle su mogli direktno gađati u bunkere. Kada je jedan od članova štaba brigade upozorio na ovo, kod nekih topova je to ispravljeno. Ali, tada je nestalo municije. Po mišljenju štaba brigade, posluga topova se pokazala neodlučnom. Među njima je bio dobar broj doskorašnjih domobrana, koji nisu još navikli, niti imali hrabrosti, da vode borbu na način kako su to zahtjevale naše komande i kako je nalagala situacija.²⁹²

U pomenutom izvještaju štaba brigade ne govori se o tome zašto je odluka donesena o napadu danju, kada je mogućnost iznenađenja bila minimalna, a pred našim bataljonima se pružao brisan prostor. Osim toga, mogućnost intervencije neprijatelja iz Bosanske Krupe bila je daleko veća još istog dana, dok borba nije ni okončana. Vjerovatno je preovladalo mišljenje da će artiljerija odigrati glavnu ulogu, naročito zbog koncentracije neprijatelja na malom prostoru.

U vrijeme kada su naše jedinice krenule u napad, a naše udarne grupe napadale prve bunke, otpočela je borba kod Bosanske Krupe, oko ceste za Čardak. Prvi nalet neprijatelja je odbijen. Štab brigade je, na osnovu ovakve situacije kod Čardaka i Bosanske Krupe, odlučio da se neprijatelj u uporištu Čardak drži u blokadi do sumraka, a zatim izvrši odlučan napad. Za to vrijeme trebalo je, u toku 13. novembra, izvršiti sve pripreme: snabdjeti artiljerijska oruđa i minobacače sa municijom, automatska oruđa postaviti na takva mjesta odakle mogu »zaslijepiti« neprijateljske bunke i drugo.

Neprijatelj, kao da je osjetio naše namjere, krenuo je u ponovan napad od Bosanske Krupe, podržan jakom artiljerijskom vatrom i motorizacijom. Pri tome je jaku desnu pobočnicu uputio na Debeli Oklinak. Najveći pritisak trpio je 2. bataljon 8. brigade koji se, zbog velikih gubitaka, morao

povući do kuća Radakovića. Iako je cesta za Čardak bila minirana, neprijateljska motorizacija je ipak stigla do ovog uporišta. Na taj način je naš obruč oko uporišta bio raskinut i neprijatelj se dao na pripremu brze evakuacije Čardaka. Prvo je pobio šest civila - talaca, koje je držao u podrumu jedne zgrade, a zatim brzo zapalio izvjesnu količinu namirnica i municije. Time je borba za ovo uporište 13. novembra 1943. godine bila okončana.²⁹³

Tog dana brigada je imala 11 poginulih i 14 ranjenih. Pored političkog komesara brigade Avde Čuka, poginuli su: Kovačević Milan i Kovačević-Pjanić Dušan, puškomitraljesci i Zmijanjac Slavko, borac - svi iz 2. bataljona 8. brigade. Iz 3. bataljona, čija se 3. četa u borbi za uporište 13. novembra naročito istakla, poginuli su: Kovačević Stevo, zamjenik komandira 1. čete, Balaban Marko i Mandić Đuro, puškomitraljesci iste čete, komandir 3. čete Knežević Milan i njegov zamjenik Kovačević Đuro, oba rodnom iz sela Račića. Iz istog sela bila je rodnom i Bubulj Mileva, bolničarka 3. čete, koja je ovdje poginula spašavajući svoje drugove. Iz 2. čete 3. bataljona poginuli su Kovačević Božo i Prijić Milan.²⁹⁴

U borbi za uporište Čardak oštećena su od neprijateljskih metaka 2 naša puškomitraljeza, jedan laki minobacač i 6 pušaka.

Štab brigade, u vezi sa ovom akcijom, na jednom mjestu svoga izvještaja kaže »... da su naši bataljoni tada izvršili juriš, neprijatelj bi bio likvidiran. Međutim, naše mišljenje je da bi sve to bilo skopčano sa našim većim žrtvama, jer bi se ustaše branile do poslednjeg. Ustaše su vidjele da nemaju izlaza ni na jednu stranu...«²⁹⁵

²⁹³ AVII, k. 767, br. reg. 34-1 (Izvještaj štaba 4. divizije štabu 5. korpusa od 18. 11. 1943.) i k. 775, br. reg. 29-3 (Izvještaj štaba brigade od 16. 11. 1943.)

²⁹⁴ AVII, k. 775, br. reg. 20-4. - U izvještaju Velike Župe Krbava i Psat od 19. 11. 1943. na jednom mjestu se kaže: »... 13. 11. 1943, u 6,30 od jake skupine naoružanih partizana nepoznatog vodstva izvršen je napad na našu ustašku postojbu u Gudavcu. Borba je trajala do 19 sati. Partizani su bili naoružani sa puškama, lakim strojnicama, 3 teške strojnice, 3 teška bacača i jednim topom...« (Zbornik IV/19, dok. 163).

²⁹⁵ AVII, k. 775, br. reg. 29-3.

*Miloš Balać, poginuo 1943.
kao komandant bataljona.*

BORBA 2. BATALJONA KOD BOSANSKE KRUPJE - 14. NOVEMBRA 1943.

Sjutradan, po napuštanju uporišta u selu Gudavcu (Čardak) jače ustaške i nemačke snage (oko jedne bojne) krenule su uz pratnju tenkova i artiljerije pravcem Bosanska Krupa - selo Gudavac. Njih je na položajima iznad Bosanske Krupe dočekaao naš 2. bataljon i poslije borbe, koja je trajala punih 9 časova, odbacio nazad. Međutim, neprijatelj je ponovo napao, sada ne sa namerom da ovlada Gudavcem, jer je prethodne noći prilikom povlačenja sam uništio svoje bunkere, već da se obezbjedi posedaanjem bar visova neposredno uz Bosansku Krupu (Lipnik) i izvrši pljačku okoline, ako mu to pođe za rukom.²⁹⁶

²⁹⁶ AVII, k. 775, br. reg. 25-3, i Zbornik IV/19, dok. 163.

Prilikom drugog pokušaja neprijatelja da prodre dublje od Bosanske Krupe, za leđa su mu se zabacivale čete 1. i 4. bataljona 8. brigade. Odbijen je, uz znatne gubitke prije nego što su ove čete došle do punog izražaja. »Neprijateljski gubici iznose 40 poginulih i ranjenih - piše štab 8. krajiške brigade u svom izveštaju - a da nije imao tenkova koji su mu štitili povlačenje, njegovi gubici bi bili daleko veći, jer su mu se u tom momentu zabacivale za leđa snage 1. i 4. bataljona... «²⁹⁷

U borbama 13. i 14. novembra posebno se istakao 2. bataljon 8. brigade, koji se u toku ta dva dana neprekidno borio sa brojno nadmoćnijim neprijateljem. Isti bataljon je u toku 14. novembra vodio odbrambenu borbu koja je trajala 9 časova. Ukupno, za ta dva dana, imao je 5 poginulih i 11 ranjenih. Ovaj bataljon je istovremeno spasio i sela oko Bosanske Krupe od paljevina i neprijateljskih pljački. Zbog svega ovog štab brigade i štab 4. krajiške divizije, predložili su da se 2. bataljon 8. krajiške brigade pohvali i istakne u emisiji »Slobodne Jugoslavije«. Uz to štab 4. krajiške divizije je, 27. novembra, dostavio svim brigadama kopiju pohvale kojom štab 5. korpusa pohvaljuje 2. bataljon 8. krajiške brigade »zbog junačke dvodnevne borbe kod Bosanske Krupe protiv daleko nadmoćnijeg neprijatelja, koji je nadirao na oslobođenju teritoriju radi nasilja i pljačke... «²⁹⁸

Prema izvještaju njenog štaba, 8. krajiška brigada je u poslednje dvije akcije (Otoka, Čardak) imala oko 60 izbačenih iz stroja, većinom najboljih boraca i jedan dio rukovodilaca. Ponovo se postavio i problem popune brigade. Ovo tim prije što ona nije imala »sektora za popunu novim bor-

²⁹⁷ Zbornik IV/19, dok. 72.

²⁹⁸ AVII, k. 767, br. reg. 9-4. - Pored naprijed pomenutih boraca poginulih oko Čardaka i Bosanske Krupe, poginuli su i slijedeći: Kovačevići Milan, Branko i Dušan iz Radića (prva dvojica iz Malog, a Dušan iz Velikog Radića), Omić Husein, Redžić Sead iz Bihaća, Bogunović Jovo, Balaban Đurđa Marko iz S. Teočaka i Jakšić Jovo iz Hrgana. (Sjećanja učesnika).

cima«, a od štaba divizije su joj, uglavnom, upućivani bivši domobrani, koje su štabovi i komande nerado primali »jer su goli i bosii.«²⁹⁹

Poslije akcije na Čardak po četama su održane konferencije na kojima je ukazano na razne propuste. Održano je i savjetovanje u 3. bataljonu, koji je imao ozbiljne žrtve u napadu na uporište Čardak. U međuvremenu, između 15. i 30. novembra u četama je obrađivana stražarska i patrolna služba, dejstvo artiljerije (vezano sa iskustvom i propustima iz borbe za uporište Čardak), korišćenje zaklona (opet iz iskustva sa Čardaka) itd.³⁰⁰

Inače štab 8. krajiške brigade u svom izvještaju krajem novembra 1943. kaže da je »borbenost dobra, što se vidi iz stalne želje boraca za akcijama, a ujedno se to pokazalo u zadnjim borbama.« Kaže da borci odlučno jurišaju i da, prilikom jače borbe i otpora neprijatelja, nema među njima panike, pa čak »ni onda ako im i neposredni rukovodioci poginu... «³⁰¹

SITUACIJA PRED ODLAZAK NA SEKTOR PRIJEDOR - BOSANSKI NOVI

Poslije borbi oko Bosanske Krupe 13. i 14. novembra, brigada se prebacila do Lušci Palanke i tu na odmoru i sređivanju ostala do 18. novembra. Do kraja ovog mjeseca, osim još jednog neuspjelog pokušaja da se likvidira uporište u Otoci (napadali su 1, 2. i 4. bataljon), drugih borbi nije bilo.³⁰²

U međuvremenu je 3. bataljon, na osnovu naređenja štaba 4. krajiške divizije, krenuo na položaje kod Prijedora,

²⁹⁹ AVII, k. 775, br. reg. 28-3. »... Domobrane koji nam se upućuju ne možemo iskoristiti, jer su svi goli i bosii, a svi gotovo redovno izjavljuju da žele da idu u jedinice kod svojih kuća... Iz ovoga razloga tražimo da se ovoj brigadi više ne upućuju niti domobranski oficiri, niti domobrani... « piše Štab brigade.

³⁰⁰ AVII, k. 775, br. reg. 31-3.

³⁰¹ Isto.

³⁰² AVII, k. 775, br. reg. 27-3 i br. reg. 31-3 (Izvještaji štaba 8. brigade).

gdje je 1. decembra kod sela Hambarina vodio borbu sa jednom neprijateljskom četom koja je nastupala prema položajima ovog bataljona. U kratkoj borbi jedan neprijateljski vojnik je poginuo, a jedan je zarobljen. Kod nas je jedan teže ranjen. Neprijatelj je ponovio napad i dva dana kasnije, ali sa snagama jačine od oko jedne bojne uz pratnju šest tenkova. Borbu su primili 2. bataljon 6. krajiške brigade i 3. bataljon 8. brigade. Pri tome je 1. četa 3. bataljona napala neprijatelja sa boka, koji se ubrzo povukao u Prijedor. Ovom prilikom je poginuo borac 1. čete našeg 3. bataljona Labus Stevan, rodom iz Oračkog Brda, dok su 3 borca ranjena. Prema izvještaju štaba 3. bataljona, neprijatelj je imao oko 30 poginulih i ranjenih.³⁰³

Ubrzo je došlo do pomjeranja čitave brigade sa dotadašnjeg sektora prema Prijedoru i Bosanskom Novom, osim 2. bataljona, koji je i dalje, kratko vrijeme, ostao na sektoru Bosanske Krupe.

Seljaci iz sela Vučijaka, koje se nalazi nedaleko od Bosanske Krupe, izvjestili su da neprijatelj saobraća jakim transportima vojske i opreme željezničkom prugom i cestom Bihać - Bosanski Novi. To nije bila novina za naše štabove i komande, ali je bio važan podatak da tog ili sljedećeg dana nailazi od Bihaća velika kolona kamiona. Po svoj prilici radilo se o predislokaciji jedne neprijateljske divizije.

Drugi bataljon 8. brigade, postavio je neprijatelju zasjedu kod Crnog jezera, ceste i željezničke pruge Bosanski Novi - Bihać.³⁰⁴ Pri tome je 2. četa ovog bataljona dobila zadatak da se spusti u kanjon rijeke Une, na komunikaciju Bihać - Bosanska Krupa - Bosanski Novi i postavi zasjedu pored desne obale rijeke, sa zadatkom da dočeka i napadne

³⁰³ AVII, k. 767, br. reg. 36-1 i k. 775, br. reg. 32-3 (Izvještaji štaba 8. brigade).

³⁰⁴ AVII, k. 775, br. reg. 36-3 (Izvještaj štaba 8. brigade od 12. 12. 1943). U izvještaju štaba 8. brigade kaže se da je ova zasjeda kod Crnog jezera postavljena 9. 12. 1943. Međutim, u izvještaju štaba 4. divizije, stoji da je zasjeda bila 11. 12. što je vjerovatnije.

kolonu neprijatelja od Bihaća. Akcija je morala trajati kratko i nije se smjelo dozvoliti neprijatelju da se razvije za borbu. U protivnom neprijatelj bi sigurno intervenisao oklopnim vozom iz Bosanske Krupe, a izvlačenje iz borbe naših jedinica bi bilo vrlo teško, zbog uspona i stješnjelog terena.

Prva četa ovog bataljona dobila je zadatak da obezbijedi akciju od moguće intervencije sa pravca Bosanske Krupe i Perišića Zidina, a 3. da spriječi intervenciju neprijatelja iz sela Grmuše i iz Brine.

Izgleda da su borbeni dijelovi njemačke divizije već bili prošli prema Bosanskoj Krupi, a u trenutku postavljanja zasljeđe u kanjonu rijeke Une naišli su njeni pozadinski dijelovi, natovareni raznom opremom. U jednom kamionu bilo je čak i teladi, gusaka i kokošiju.

Otvorena je iznenadna precizna puščana i mitraljeska vatra. Akcija je potpuno uspjela. Oklopni voz, koji se bio uputio na mjesto događaja, učutkan je pred samim tunelom pogocima našeg protivkolskog topa. A posada koja je branila tunel napustila je rovove i pobjegla. Zaplijenjeno je, uz ostalu opremu, 7 pušaka i jedan pištolj. Poginula su 24 neprijateljska vojnika. Naši su imali 2 lakše ranjena.³⁰⁵

³⁰⁵ AVII, k. 775, br. reg. 36-3 (Izvjestaj štabu 8. brigade od 12. 12. 1943. i sjećanje Stojana Beronje, tada komandira 2. čete 2. bataljona). Na partijskom sastanku u četi, u prisustvu pomoćnika komesara bataljona Omerhodžića Mehe - »Hodže«, Stojan Beronja je vrlo oštro kritikovan što je kao komandir dozvolio oblačenje boraca na licu mjesta. Morao je svu opremu uputiti u štab bataljona radi ravnomjerne raspodjele i po drugim četama. Borci njegove čete morali su zaplijenjene uniforme da skinu i da se sve uputi u štaba bataljona.